

VYSOKÁ ŠKOLA
EKONOMICKÁ V PRAZE
FAKULTA NÁRODOHOSPODÁŘSKÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2014

Dita Mollová

Vysoká škola ekonomická v Praze

Národohospodářská fakulta

Hlavní specializace: Národní hospodářství

POLITIKA TARIFNÍCH PLATŮ JAKO
PŘÍČINA VELKÉ HOSPODÁŘSKÉ KRIZE ZA
VÝMARSKÉ REPUBLIKY? PŘÍSPĚVEK
K TZV. BORCHARDTOVĚ KONTROVERZI

bakalářská práce

Autor: Dita Mollová

Vedoucí práce: Ing. Klára Fabiánková

Rok: 2014

Prohlašuji na svou čest, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a s použitím uvedené literatury.

Dita Mollová
V Praze, dne 22.5. 2014

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Zpracovatelka: **Dita Mollová**

Studijní program: **Ekonomie a hospodářská správa**

Obor: **Národní hospodářství**

Název tématu: **Politika tarifních platů jako příčina velké hospodářské krize za
výmarské republiky? Příspěvek k tzv. Borchardtově kontroverzi.**

Zásady pro vypracování:

1. Ve své bakalářské práci se chci věnovat jedné z oblastí hospodářské politiky za kancléře Brüninga v období velké hospodářské krize v Německu na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století. Jeho kabinet vedl politiku deflace a do dnešní doby přetrvávají neshody týkající se možných hospodářských alternativ řešení boje proti krizi. Celý spor se točí kolem otázky, jaké byly možnosti vládního kabinetu vůči hospodářské krizi a do jaké míry musela vláda své kroky jen přizpůsobit rozsáhlým mandatorním výdajům, zejména v oblasti sociální politiky. A jednu z oblastí této sociální politiky představovaly tarifní platy, neboť ty velkou měrou přispěly k vysokému státnímu zadlužení. Ve své práci se chci zabývat především těmito otázkami? Jaká část státního rozpočtu byla určena na tarifní platy? Jakým způsobem se tyto tarifní platy odrážely v konkurenceschopnosti německých podniků? Jaké se naskývaly alternativy? Jak se vyvíjel vztah mezi vládou, odbory a podnikateli v otázce tarifních platů? Hlavním přínosem práce by měla být aplikace problematiky tarifních platů na situaci počátku třicátých let 20. století v Německu. Ve své bakalářské práci budu vycházet z nejnovější odborné literatury a vydaných pramenů.

Rozsah práce: 35

Seznam odborné literatury:

1. MOMMSEN, H. *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar 1918-1933*. Berlin: Ullstein, 2009. ISBN 978-3-548-26581-0.
2. WIDDIG, B. *Culture and inflation in Weimar Germany*. Berkeley: University of California Press, 2001. ISBN 0-520-22290-3.
3. PANAYI, P. (ed.). *Weimar and Nazi Germany : continuities and discontinuities*. Harlow: Pearson, 2001. ISBN 0-582-32780-6.
4. HENNING, F. *Handbuch der Wirtschafts- und Sozialgeschichte Deutschlands. Band 3, Deutsche Wirtschafts- und Sozialgeschichte in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Teil I, Deutsche Wirtschafts- und Sozialgeschichte im ersten Weltkrieg und in der Weimarer Republik 1914 bis 1932*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2003. ISBN 3-506-73863-1.
5. MOMMSEN, H. – PETZINA, D. – WEISBROD, B. (ed.). *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik : Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum vom 12.-17. Juni 1973*. Düsseldorf: Droste, 1974. ISBN 3-7700-0393-4.
6. MORAVCOVÁ, D. *Výmarská republika : problémy demokracie v Německu 1918-1932*. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1176-7.

Datum zadání bakalářské práce: duben 2011

Termín odevzdání bakalářské práce: červen 2011

Dita Mollová
Řešitelka

Ing. Klára Fabianková
Vedoucí práce

doc. PhDr. Ing. Aleš Skřivan, Ph.D.
Vedoucí ústavu

doc. Ing. Miroslav Ševčík, CSc.
Děkan NF VŠE

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

1. Ve své bakalářské práci bude student zpracovávat téma: **Analýza vlivu ekonomických faktorů na konkurenceschopnost českých podniků v zahraničním obchodě**.
2. Cílem práce bude analyzovat vliv klíčových ekonomických faktorů (např. měnový kurz, daňová zátěž, náklady na dopravu) na konkurenceschopnost českých podniků v zahraničním obchodě.
3. Práce bude strukturována do následujících částí:
a) Úvodní část: Vymezení problému, cíle práce.
b) Teoretická část: Analýza vlivu ekonomických faktorů na konkurenceschopnost.
c) Empirická část: Analýza konkurenceschopnosti českých podniků v zahraničním obchodě.
d) Závěr: Shrnutí výsledků a doporučení.
4. Práce bude vypracována v rozsahu 15-20 stran.
5. Práce bude odevzdána v termínu stanoveném v zadání.

- Seznam doporučené literatury:
1. MOMMSEN, W. Wirtschaft und Unternehmertum. Berlin: Springer, 1998. 308 s. ISBN 3-548-26281-0.
 2. WEDDING, B. Culture and politics in German Unification. Berlin: Springer, 1998. 250 s. ISBN 3-548-26281-0.
 3. FANFANT, E. (ed.). Wirtschaft und Unternehmertum. Berlin: Springer, 1998. 250 s. ISBN 3-548-26281-0.
 4. HENNIG, H. Handbuch der Wirtschaft und Unternehmertum. Berlin: Springer, 1998. 250 s. ISBN 3-548-26281-0.
 5. MOMMSEN, W. - FANFANT, E. (ed.). Wirtschaft und Unternehmertum. Berlin: Springer, 1998. 250 s. ISBN 3-548-26281-0.
 6. MOKAVOVÁ, D. Vliv ekonomických faktorů na konkurenceschopnost českých podniků v zahraničním obchodě. Praha: MOK, 2008. 15 s. ISBN 80-246-1176-7.

Abstrakt

Ve své bakalářské práci se zabývám hospodářskou politikou kancléře Heinricha Brüninga během velké hospodářské krize v Německu na přelomu dvacátých a třicátých let devatenáctého století. Brüningova vláda provozovala restriktivní fiskální politiku a a dosud neexistuje jednotné stanovisko ohledně možnosti alternativ. Klíčovou otázkou je, jaké měla vláda možnosti v boji proti krizi a do jaké míry byla omezena mandatorními výdaji v oblasti sociální politiky, do které patřily i tarifní platy. V práci řeším, jak ovlivňovaly tarifní platy státní rozpočet a jaký měly vliv na německé podnikatele. Dále zkoumám, jak velký prostor měla vláda Brüninga při stanovení restriktivní politiky. Přínosem je aplikace problematiky tarifních platů na situaci počátku třicátých let 20. století. Zjistila jsem, že během hospodářského poklesu reálné mzdy stále rostly. Důvodem byly rigidita na mzdovém trhu, která společně s poklesem poptávky krizi prohloubila.

Abstract

The Bachelor thesis deals with Chancellor Bruning's industrial politics during Germany's great economic crisis of the 1920s and 30s. At the time, the Bruning administration ran restrictive fiscal policies and even today there is no consensus on the viability of possible alternatives. The key question remains what options did the aforementioned government possess in tackling the crisis, and to what extent was it limited by mandatory social spending, such as tariff wages. Consequently, the thesis looks at how tariff wages affected state budget and German businesses, and analyzes the extent to which Bruning's government was limited in determining restrictive policies. The benefit of the work lies in the application of tariff wage problematics onto the 1930s situation. I found out the real wages still steadily increased because of financial market's rigidity. Together with decline in demand it deepened the crisis.

Klíčová slova: Úroveň mezd, Fiskální politika, Nezaměstnanost, Heinrich Brüning, výmarská republika

Key words: Wage level, Fiscal policy, Unemployment, Heinrich Brüning, The Weimar Republic

JEL klasifikace: J31, E62, E24, N44, N44, N44

JEL Classification: J31, E62, E24, N44, N44

Obsah

Úvod.....	1
1. „Krise před krizí“	5
1.1 Kolektivní mzdový systém	5
1.2 Relativní stabilizace německého hospodářství.....	10
2. Proč zvolil Brüning deflační politiku?	10
2.1. Politika situace.....	21
2.2. Finanční situace	21
2.3. Hospodářská situace.....	34
3. ALTERNATIVY DEFLAČNÍ POLITIKY	49
Závěr	63
Seznam tabulek	64
Seznam literatury.....	66

Úvod

V bakalářské práci se zabývám kontroverzí, kterou rozpoutala přednáška historika Knuta Borchardta¹ před Bavorskou akademií věd roku 1979. Borchardt zde veřejně prohlásil, že deflační politika provozovaná během vlády posledního demokratického kancléře výmarské republiky, Heinricha Brüninga² nebyla ani zlomyslným úmyslem ani výsledkem špatné analýzy. Argumentoval tím, že selekce této politiky byla jedinou možnou odpovědí na tehdejší veřejné zadlužení, které vycházelo z příliš štědré mzdové a sociální politiky uplatňované ve 20. letech. Za zásadní označil omezený prostor pro alternativní politickou volbu.³

Borchardtovo pojednání o hranicích a alternativách hospodářské politiky v poslední fázi výmarské republiky, vyvolalo řadu nových reakcí a vneslo nové impulsy do výzkumů zabývajících se pádem této první německé demokracie.⁴ Touto oblastí jsem se rozhodla zabývat, protože mě zaujala návaznost problému na rok 1933. Toho roku se v německé říši dostal k moci Adolf Hitler a jeho nacionální socialisté. Vina za tento stav je často dávána kancléři Brüningovi, který v době Velké hospodářské krize prováděl restriktivní fiskální politiku namísto expanzivní. Tím kancléř podle některých historiků⁵ přispěl ke zničení

¹ Knut Borchardt je německý hospodářský historik. Ve svých výzkumech se soustředí zejména na hospodářské dějiny meziválečného období a specifické aspekty hospodářského vývoje v 19. a 20. století.

² Heinrich Brüning byl politikem strany Centra za výmarské republiky a v období 1930-1932 působil jako její kancléř. Jeho vláda byla poslední demokraticky založenou vládou této republiky.

³ Dle RITSCHL, A. 2003. Knut Borchardts Interpretation der Weimarer Wirtschaft. Zur Geschichte und Wirkung einer wirtschaftsgeschichtlichen Kontroverse [online]. In: ELVERT, J.; KRAUB, S. (Hrsg.). *Historische Debatten und Kontroversen im 19. und 20. Jahrhundert: Jubiläumstagung der Ranke-Gesellschaft in Essen, 2001 (Historische Mitteilungen Beiheft; Bd. 46)* [online]. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2003. [cit. 2012-08-22]. s. 234-235.

⁴ Období první německé demokracie patří k nejvíce zkoumaným etapám německé historie 19. a 20. století a to jak po stránce sociální a politické, tak i v oblasti ekonomiky. Průzkum se zaměřuje zejména na příčiny pádu této republiky. V 60. letech se vědecké bádání zabývalo zejména politickými aspekty vývoje výmarské republiky na cestě k nacistickému režimu, naproti tomu v 70. letech byl aktuálním tématem spíše sociální a hospodářský vývoj. Poté byly dány nové impulzy k dalším studiím právě Knutem Borchardtem a jeho pohledem na vývoj mezd, produktivity a investic v druhé polovině dvacátých let. In: OLTMER, J. 2005. *Migration und Politik in der Weimarer Republik* [online]. Göttingen: Vandhoeck und Ruprecht, 2005. [cit. 2012-08-22], s. 21-22.

⁵ Podle Holtfrericha měl Brüning provést devaluaci měny. Chybu vidí také v poklesu veřejných investic. In: HOLTFRERICH, C-L. 1992. Vernachlässigte Perspektiven der wirtschaftlichen Probleme der Weimarer Republik. In: WINKLER, H. A. (Hrsg.). *Die deutsche Staatskrise 1930-1933: Handlungsspielräume und Alternativen (Schriften des Historischen Kollegs: Kolloquien: Bd. 26)*. München: Oldenbourg, 1992, s. 134-141, 143-150.

Stellner a Sobehart poukazují na chybné stanovení priorit Brüningovi vlády. Programy k nastartování hospodářského růstu odložil na později a místo nich usiloval o zrušení reparací. Tím přispěl k přesunu voličstva ke krajním politickým stranám. In: STELLNER, F.; SOBEHART, R. 2005. Vybrané aspekty vývoje německého hospodářství za Velké hospodářské krize. *Acta Oeconomica Pragensia*. 2005, Roč. 13, Č. 3, s. 265.

republiky a připravil půdu pro nástup nacismu. Taková obvinění podle mého názoru podstatně zvyšují hodnotu výzkumu hranic a alternativ hospodářské politiky v poslední fázi výmarské republiky, a proto jsem se rozhodla směřovat svou bakalářskou práci tímto směrem.

Domnívám se, že význam Borchardtovi kontroverze spočívá v narušení do této doby převládajícího souhlasu o odpovědnosti kancléře Brüninga za krach výmarské demokracie. Pokud Borchardt argumentuje správně, je obvinění bezpředmětné. Jeho argumenty jsou často shrnuty do dvou tezí. První teze se týká Brüningovi osobní viny. Ta podle Borchardta není tak velká vzhledem k nemožné volbě jiné politiky. V druhé označuje německé hospodářství ve 20. letech za strukturálně slabé, což podle něj výrazně zhoršilo průběh Velké hospodářské krize v Německu. Vinu na „nemocném hospodářství“ 20. let přičítá zejména prudkému růstu reálných mezd, které překračovaly růst pracovní produktivity. Výsledkem byla nízká akumulace kapitálu, omezení investic a potažmo i vysoká nezaměstnanost.⁶

Ve své bakalářské práci bych chtěla objasnit, zda mohl poslední demokratický kancléř výmarské republiky zvolit jinou hospodářskou politiku a jaká omezení pro takovou volbu existovala. Zaměřit bych se chtěla především na problematiku tarifních platů. Cílem bude nalezení odpovědi na otázku, zda mzdová politika přispěla k pádu první výmarské demokracie.

V první kapitole nastiňuji hospodářský vývoj výmarské republiky ve 20. letech 20. století. Věnuji se zde otázce mzdové politiky a problému strukturálně slabého hospodářství před nástupem Velké hospodářské krize. Druhou kapitolou se snažím nalézt odpověď na otázku, proč zvolil kancléř Brüning za své vlády restriktivní politiku. V poslední, třetí kapitole, analyzuji alternativní východiska nabízející se pro překonání krize na počátku 30. let 20. století.

Při zpracování tématu práce jsem čerpala ze zahraničních zdrojů převážně anglicky a německy píšících autorů. Ze zdrojů, které uvádím jako klíčové jsem nejvíce pracovala se sborníkem *„Industrialles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik“*, který mi poskytl komplexní náhled do působení zájmových skupin na hospodářskou, sociální a finanční politiku Výmarské republiky. Dále jsem často využívala sborník *„Die deutsche Staatskrise 1930- 1933: Handlungsspielräume und Alternativen“*. Ve sborníku jsem čerpala především z příspěvků německých hospodářských historiků Knuta Borchardta a Carla-

⁶ BORCHARDT, K. 1982. *Wachstum, Krisen, Handlungsspielräume der Wirtschaftspolitik: Studien zur Wirtschaftsgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft; Bd. 50)* [online]. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1982. [cit. 2013-12-19], s. 165-182.

Ludwiga Holtfrericha⁷. Borchardt se zde zabývá tzv. Listovou konferencí a jejím průběhem a představuje alternativní koncepty na překonání krize. Holtfrerich se ve svém příspěvku analyzuje a komentuje teze Knuta Borchardta a přidává tím do debaty inovační myšlenky. Jako velice přínosnou knihu dále hodnotím „*Economics and Politics in the Weimar Republic*“, jejímž autorem je Theo Balderston⁸. Kniha se týká nejdůležitějších problémů politické a ekonomické situace výmarské republiky. Neomezuje se pouze na jejich popis, nýbrž analyzuje vývoj ekonomiky, odhaluje chování a strategie politiků a zmiňuje názory různých učenců na danou problematiku..

I přesto, že jsem při svém výzkumu používala česky publikované zdroje jen v malém zastoupení, byly pro můj výzkum velmi relevantní. Často jsem pracovala s publikací Dagmar Moravcové⁹ „*Výmarská republika: Problémy demokracie v Německu 1918-1932*“. Moravcová zde objektivně vykresluje všechny klíčové události výmarské republiky. Kniha není koncipována nijak jednostranně, našla jsem zde informace týkající se ekonomického, sociálního i politického vývoje. Další významný český zdroj pro mě představoval příspěvek Radka Soběharta¹⁰ a Františka Stellnera¹¹, „*Velká deprese a výmarská republika*“, uvedený ve sborníku „*Velká deprese. Sborník textů*“. Odsud jsem zjistila, na čem se kontroverze pádu první německé demokracie zakládá a ujasnila si, na co bych se měla zaměřit. Komplexní přehled o ekonomickém vývoji výmarské republiky jsem získala z eseje „*Ausgewählte Aspekte der deutschen Wirtschaftsentwicklung während der Weltwirtschaftskrise*“ od stejné dvojice autorů.

Analytická část práce se týká výše mezd ve výmarské republice ve druhé polovině 20. let. Pokusím se objasnit, jakým způsobem mohlo dojít k podstatnému zvýšení mzdové úrovně a porovnáám hypotézy vědců zabývajících se problematikou mezd ve výmarské republice. Mým hlavním cílem je zjistit, zda v souladu s tvrzením Borchardta, stoupla mzdová úroveň a

⁷ Carl-Ludwig Holtfrerich je profesorem ekonomie a hospodářských dějin na univerzitě v Berlíně. Specializuje se na výzkum hospodářského vývoje a politiky, které souvisí s poslední světovou finanční a hospodářskou krizí. Patří mezi hlavní oponenty tezí Knuta Borchardta. Jeho kritika Borchardtových tezí se týká zejména omezeného politického prostoru Brüningovi vlády a analyzuje možnosti alternativ k deflační politice.

⁸ Theo Balderston je profesorem hospodářských dějin na univerzitě v Manchesteru. Specializuje se na makroekonomické a hospodářské dějiny první poloviny 20. století, zejména na Velkou Británii a Německo.

⁹ Dagmar Moravcová je česká historička, zabývá se problematikou mezinárodních vztahů a organizací a dějin 19. a 20. století. Do roku 1991 pracovala v Historickém ústavu ČSAV.

¹⁰ Radek Soběhart je český politolog a historik. Zabývá se českými a světovými dějinami novověku a současnosti a studiem hospodářských a sociálních dějin střední Evropy v 19. a 20. století.

¹¹ František Stellner je český historik. Svůj odborný zájem soustředí na politické a hospodářské dějiny střední a východní Evropy 18. až 20. století, přičemž se specializuje zejména na Německo a Rusko.

zapříčinila selhání republiky počátkem 30. let. Z metodologického hlediska půjde o kauzální analýzu, budu se snažit odhalit příčinu pádu výmarské demokracie.

1. „Krise před krizí“

První kapitola mé práce je věnována Borchardtově tvrzení o stavu výmarské ekonomiky v druhé polovině 20. let 20. století. Borchardt dementuje, že by republika v tomto období zažívala stabilní hospodářský růst. Tvrdí, že hospodářství nebylo dlouhodobě životaschopné kvůli silným strukturálním problémům.¹² Za hlavní problém považuje velkorysou sociální a mzdovou politiku, což je v současné době široce přijímáno veřejností. Odpovědnost za slabé zotavení ekonomiky ve dvacátých letech a perzistentní ekonomickou krizi ve třicátých letech se na základě toho přičítá růstu náhradového poměru, zvyšující se moci odborů a zavedení minimálních mezd.¹³

Vysoké mzdy, na kterých se zakládá podstata jeho výzkumu, přičítá Borchardt zásahům státu do fungování ekonomiky a politickému stanovení mezd. To bylo umožněno systémem kolektivních mzdových dohod a státních arbitráží. Borchardt považuje toto nastavení za nezbytné pro politický klid v republice, ačkoli neslo určité náklady. Míra intervencí výmarské vlády do procesu mzdové tvorby stojí v centru diskuze o „nemocném hospodářství“ výmarské republiky v druhé polovině dvacátých let. Vedle dopadů na hospodářskou situaci podnítila politizace mezd a sociální politika také distribuční konflikt v republice. Sociální nastavení usilující o demokratizaci systému tedy vyústilo v naprostý opak.¹⁴

1.1 Kolektivní mzdový systém

Následující podkapitolu jsem se rozhodla věnovat vývoji kolektivního mzdového práva ve výmarské republice, jelikož, jak jsem uváděla výše, je výmarský kolektivní a arbitrážní systém základním prvkem debaty o „nezdravém hospodářství“. Chtěla bych objasnit, jak došlo k tomu, že výše mezd byla stanovena spíše silou odborů a státních zásahů, než působením tržních sil. Dle Franka Nullmeiera¹⁵ byl nepřímým činitelem rozvoj sociálního zákonodárství, který souvisel s vnitropolitickou situací: „*Sociální politika a třídní konflikt*,

¹² Dle HOLTFRERICH, C.-L. 1984. Zu hohe Löhne in der Weimarer Republik?: Bemerkungen zur Borchardt-These. *Geschichte und Gesellschaft* [online]. 1984, Jg. 10, H. 1. . [cit. 2014-01-02], s. 135.

¹³ Dle RITSCHL, A.; STRAUMANN, T. 2010. Business cycles and economic policy, 1914-1945. In: BROADBERRY, S.; O'ROURKE, K. (Ed.). *The Cambridge Economic History of Modern Europe: Volume 2: 1870 to the Present* [online]. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. [cit. 2013-11-05], s. 172-173.

¹⁴ Dle BALDERSTON, T. 2002. *Economics and Politics in the Weimar Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 68-69., CLINGAN, C. E. 2001. *Finance from Kaiser to Führer: Budget Politics in Germany, 1912-1934 (Contributions to the Study of World History; No.79)* [online]. Westport: Greenwood Publishing Group, 2001. [cit. 2012-07-22], s. 7., HILFERDING, R. 1995. *The Organized Economy (1927)*. In: DIMENDBERG, E.-JAY, M.-KAES, A. (Ed.). *The Weimar Republic Sourcebook* [online]. California: University of California Press, 1995. . [cit. 2013-08-13], s. 71.

¹⁵ Frank Nullmeier je německým profesorem politologie a jeho vědecký zájem je soustředěn na analýzu sociálního státu. Od roku 2002 působí jako vedoucí katedry Centra pro sociální politiku na univerzitě v Brémách.

sociální politika a politická integrace, sociální politika a pracovní síla spolu dlouhodobě souvisí. Sociální zabezpečení bylo především politický projekt. Sociální politika byla mírová činnost, která současně sloužila jako materiální pomoc některým pracovním skupinám.“¹⁶

S výrokem Nullmeiera, který nazval sociální politiku ve výmarské republice mírovou činností, bez výhrad souhlasím. Pravdivost jeho tvrzení lze prokázat již v prvních letech po vzniku německé republiky. Expanzivní sociální politika měla tehdy za cíl uklidnit společnost, která se po první světové válce radikalizovala. O tom se také zmiňují Patrick Emmenegger¹⁷ a Paul Marx¹⁸: „*Pointa je v tom, že první světová válka sloužila jako hnací síla rozvoje sociální politiky a zejména vývoje pracovního práva.*“¹⁹ To se projevilo již za monarchie, kdy se císař pokoušel krizové období překlenout prostřednictvím sociálních nařízení.²⁰ Pracovní síla byla integrována pomocí sociálně politických ústupků. To se dále ukázalo roku 1918, kdy podnikatelé projevíli ochotu ke kompromisu pod vlivem Listopadové revoluce.²¹ Touha disponovat větší kontrolou nad sociální a ekonomickou politikou než státní úřednictvo a strach z dopadu revolučního hnutí na strukturu průmyslu přispěly k tomu, že podnikatelé akceptovali spolupráci s odbory. S kooperací těchto dvou stran se začalo rozvíjet pracovní právo.²²

15. listopadu 1918 zpečetili spolupráci dohodou, která získala název podle zástupce odborů Legiena a zástupce strany podnikatelů Stinnese. Stinnes-Legienova dohoda se stala základním východiskem pracovního práva, jelikož zde byla uznána kontura nové korporátní ústavy. Podnikatelé dohodou uznávali odbory jako zákonné reprezentanty pracovní síly a na oplátku

¹⁶ NULLMEIER, F. 2003. Spannungs- und Konfliktlinien im Sozialstaat. *Der Bürger im Staat: Der Sozialstaat in der Diskussion* [online]. 2003, Jahr. 53, H. 4. [cit. 2012-04-24], s. 181.

¹⁷ Patrick Emmenegger je současným dánským profesorem politických věd a zaměřuje se na komparativní politickou ekonomii a veřejnou politiku.

¹⁸ Paul Marx je dánským doktorem politických a ekonomických věd a jeho výzkum je spojen s komparativní politickou ekonomikou, zejména s reformami sociálního státu.

¹⁹ EMMENEGGER, P.; MARX, P. 2010. Employer Preferences and Social Policy: Business and Development of Job Security Regulations in Germany since World War I [online]. Discussion Paper No. 5043. Bonn: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit: Institute for the Study of Labor, July 2010. [cit. 2013-11-05], s. 9.

²⁰ Příkladem je zákon o pomocné službě přijatý roku 1916. Odbory považovali za první krok ke kolektivnímu vyjednávání a svému formálnímu uznání vytvoření válečných výborů roku 1916. Ty měly sloužit k debatám mezi okresním vedením vojska a vedením pracovní síly při řešení konfliktů. Klimaxem tohoto procesu se stal zmíněný zákon, který zavedl pracovní výbory v podnicích. Clingan je toho názoru, že tento zákon nastínil budoucí vývoj výmarské republiky ve smyslu širokého svazku zájmů mezi průmyslem a pracovní silou, kde stát fungoval jako prostředník. In: CLINGAN, C. E. 2001. *Finance from...*, s. 23.

²¹ BUTTERWEGGE, CH. 2012. *Krise und Zukunft des Sozialstaates* [online]. Aufl. 4. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2012. [cit. 2012-08-18]. s. 48, VAUBEL, R. 1989. Der Mißbrauch der Sozialpolitik in Deutschland: Historischer Überblick und Politisch-Ökonomische Erklärung. In: GUTOWSKI, A, MOLITOR, B. *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik* [online]. 1989, Jahr 34. [cit. 2012-08-18], s. 46.

²² STRANDMANN, H. P. von. 1984. Industry as a Political Factor in the Weimar Republic. In: BULLEN, R. J.-POLONSKY, A. B.- STRANDMANN, H. P (Ed.). *Ideas into Politics: Aspects of European History 1880-1950* [online]. London: Croom Helm, 1984. [cit. 2012-08-17], s. 65.

jím byla ponechána kapitalistická forma držby majetku. Dále bylo nutné uzákonit ústřední části dohody, což bylo provedeno parciálně ústavou a parciálně jednotlivými zákony.²³

V červnu 1920 poprvé proběhly parlamentní volby a výmarskou koalici vedenou sociální demokracií nahradila středo-pravicová koalice.²⁴ Neúspěch výmarské koalice je přičítán Kappovu puči a smlouvě z Versailles. Výmarská republika těmito volbami vstoupila do těžkého období, které bylo charakterizováno dalšími výpady proti republice a především hyperinflací.²⁵ Ta měla neblahý vliv na sociálně-politické inovace zavedené se vznikem první německé republiky. Se znehodnocením měny totiž některé změny související s Listopadovou revolucí pozbyly na své hodnotě. Došlo k destabilizaci sociální politiky nesené nestátními organizacemi a finanční zdroje, kterými disponovaly pokladny odborů, byly pod vlivem inflace zruinovány a jimi vyplácené dávky musely být sníženy.²⁶

Během inflačního období se také projevil problém strnulosti kolektivních mzdových dohod. Pevně fixované mzdy totiž s pohybem cenové hladiny (která se inflačně vyvíjela již od konce války) ztrácely na kupní síle. Podíl na tom nesla strana podnikatelů, která úmyslně zvyšovala ceny, s čímž fixní mzdové dohody nemohly držet tempo. Implikací bylo, že v období 1918-1923 klesl příjem zaměstnanců ve prospěch zaměstnavatelů. Jediným pozitivem pro pracovní sílu v tomto období byla nízká nezaměstnanost.²⁷ Podle Michaela Schneidera²⁸ odbory nízkou úroveň nezaměstnanosti vítaly. Přesto však nemohly přejít, že nominální

²³ BECKER, M. 2005. *Arbeitsvertrag und Arbeitsverhältnis während der Weimarer Republik und in der Zeit des Nationalsozialismus (Juristische Abhandlungen; Bd. 44)* [online]. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2005. [cit. 2012-08-20], s. 47., KÖNIG, T.- KNOKE, D.- PAPPI, F. U. 1995. *Entscheidungsprozesse in der Arbeits- und Sozialpolitik: Der Zugang der Interessengruppen zum Regierungssystem über Politikfeldnetze: ein deutsch-amerikanischer Vergleich* [online]. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1995. [cit. 2012-08-17], s. 78-79.

²⁴ Významného úspěchu přitom dosáhly radikální strany vystupující proti republice- DNVP, USPD a KPD, které získaly více než třetinu křesel v zákonodárném sboru. Strany výmarské koalice (SPD, Centrum, DDP), které v předchozích volbách získaly 78% hlasů, nyní nepřesáhly 45%. In BERNHARD, M. H. 2005. *Institutions and the Fate of Democracy: Germany and Poland in the Twentieth Century* [online]. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2005. [cit. 2012-08-20], s. 70-72., KNOX, M. 2007. *To the Threshold of Power, 1922/33: Origins and Dynamics of the Fascist and National Socialist Dictatorship* [online]. New York: Cambridge University Press, 2007. [cit. 2012-08-20], s. 257.

²⁵ BERNHARD, M. H. 2005. *Institutions and...*, s. 70-72., KNOX, M. 2007. *To the...*, s. 257.

²⁶ MÜLLER, W. 2007. Kommentar zu den Beiträgen von Matthias Reiß und Gabriele Metzler. In: WIRSCHING, A. (Ed.). *Herausforderungen der parlamentarischen Demokratie: Die Weimarer Republik im europäischen Vergleich. (Schriftenreihe der Stiftung Reichspräsident-Friedrich-Ebert-Gedenkstätte; Bd. 13)*. München: Oldenbourg, 2007, s. 235.

²⁷ HOLTFRERICH, C-L. 1992. Vernachlässigte Perspektiven..., s. 219-220.

²⁸ Profesor Michael Schneider je německým historikem a politologem. Svůj výzkum zaměřuje na dějiny dělnického hnutí, především na SPD, odbory a právo na stávku a práci.

zvyšování mezd nestačilo držet krok s nárůstem životní úrovně způsobené zvýšením cen (viz. Tabulka č. 1 a č. 2). Z toho důvodu bylo nezbytné stanovit nové kolektivní mzdové dohody.²⁹

Tabulka č. 1: Index životních nákladů (mld)

1913	1920	1921	1922	1923
100	1044	1337	5036	159

Zdroj: SCHNEIDER, M. 2009. Höhen, Krisen und Tiefen: Die Gewerkschaften in der Weimarer Republik 1918 bis 1933. In: Borsdorf, U. (Hrsg.). *Geschichte der deutschen Gewerkschaften von den Anfängen bis 1945* [online]. Bonn: FES Library, 2009. [cit. 2012-04-17], s. 344.

Tabulka č. 2: Index hrubých reálných mezd

1900	1919	1920-22	1923
100	85	70	60

Zdroj: : SCHNEIDER, M. 2009. Höhen, Krisen..., s. 344.

Vyrovnat pokles reálných mezd pomohl odborům zákon zavedený v říjnu 1923. Jeho zavedením byla stvrzena priorita dohody kolektivních partnerů při sjednávání tarifních smluv. Až s nedosažením jejich konsensu měl intervenovat stát. Arbitrážními instancemi byly rozhodčí výbory³⁰, které se skládaly z předsednictva a rovnoměrného zastoupení konfliktních stran. Výbory podléhaly ministerstvu práce a měly zasáhnout na vyzvání jedné ze stran kolektivního partnerství. Jejich rozsudek mohl být přijat i v případě, že ho jedna ze stran odmítla, pokud bylo prosazení posouzeno za hospodářsky a sociálně prospěšné. Oprávněním, prohlásit zamítnutý rozsudek za závazný, disponoval soudce a ministr práce. Závazné prohlášení však představovalo nesvobodně přijatou kolektivní dohodu.³¹ Stát tedy získal odpovědnost za pracovní podmínky mezi kolektivními partnery.³²

²⁹ SCHNEIDER, M. 2009. Höhen, Krisen und Tiefen: Die Gewerkschaften in der Weimarer Republik 1918 bis 1933. In: Borsdorf, U. (Hrsg.). *Geschichte der deutschen Gewerkschaften von den Anfängen bis 1945* [online]. Bonn: FES Library, 2009. [cit. 2012-04-17], s. 333-334.

³⁰ Již roku 1916 byly stanoveny rozhodčí komise pod vojenským vedením určené k usnadnění spolupráce mezi partnery kolektivního vyjednávání. Následně nařízením z 23. 12. 1918 byla arbitráž převedena do rukou tarifních partnerů. Nyní přinesl říjnový zákon definitivní podobu stanovení. In: SCHNEIDER, M. 2009. Höhen, Krisen..., s. 343-344.

³¹ FISHER, J.; HORNSTEIN, A. 2001. The Role of Real Wages, Productivity, and Fiscal Policy in German's Great Depression 1928-37 [online]. Working Paper No. 01-07. Richmond: The Federal Reserve Bank of Richmond, 2001. [cit. 2012-08-21], s. 8-9., HENNING, H. 1977. Sozialpolitik, III: Geschichte. In: ALBERS, W.; ZOTTMANN, A. *Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft: (HdWW); zugl. Neuaufl. d.*

Podle Harold James³³ poskytl nejlepší vysvětlení nového uspořádání Rudolf Hilferding³⁴: „Vysvětlil, že mzdy nebyly stanoveny prostřednictvím trhu, ale mocí práce prostřednictvím volebních úřadů, protože socialistické ministerstvo mohlo utvářet proces rozhodčího řízení pracovních sporů a stanovením mzdových dohod v rámci kolektivního vyjednávání ve výmarské republice.“³⁵ Volker Hentschel³⁶ pokládá za nemožné definitivně určit, jak byly státním rozhodováním ovlivněny pracovní podmínky a především výše mezd, protože se nedochovala dokumentace o praktickém provádění arbitráže. Přesto je přesvědčen, že rozhodčí výroky byly příznivěji nakloněny požadavkům odborů. Argumentuje skutečností, že 85-90% řízení a 75-80% zákonných prohlášení bylo na přání odborů a poukazuje na neobvyklý vzestup jednotkových nákladů práce a mzdových sazeb mezi lety 1925-29. Mzdový nárůst byl podle něj vykoupen slabou obnovou hospodářství spolu s vyššími náklady podnikatelů a obrátil je nejen proti systému státní arbitráže, ale i proti státu.³⁷

“*Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*“ (Sozialismus bis Technischer Fortschritt; Bd. 7) [online]. Göttingen: Vandhoeck und Ruprecht, 1977. [cit.2013-12-19], s. 104., KAHN, D. 2006. *Die Steuerung der Wirtschaft durch Recht im nationalsozialistischen Deutschland: Das Beispiel der Reichsgruppe Industrie (Das Europa der Diktatur; Bd. 12)* [online]. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2006. [cit. 2012-08-04], s. 104., SCHNEIDER, M. 2009. Höhen, Krisen..., s. 343-344.

Podstata závazného prohlášení byla zplozena na základě kritické situace po válce a ke konstrukci a stvrzení došlo v souvislosti s inflačním vzruchem. Rozhodčí nařízení totiž prvotně kontrolovalo přechod mezd a platů při ustálení měny. Předpokladem ovšem bylo, že za stabilní společenské a hospodářské situace bude převedeno soudcování tarifních konfliktů zpět na kolektivní účastníky pracovního trhu. Steiger na základě toho vyzdvihuje skutečnost, že žádná výmarská vláda nepomýšlela na zřeknutí sociálně-ekonomického nástroje závazného prohlášení, čímž demonstruje, že v republice nikdy nedošlo k stabilním vztahům. In: KAHN, D. 2006. *Die Steuerung...*, s. 50., STEIGER, K. 1998. *Kooperation, Konfrontation, Untergang: Das Weimarer Tarif- und Schlichtungswesen während der Weltwirtschaftskrise und seine Vorbedingungen (Beiträge zur Unternehmensgeschichte; Bd. 5)* [online]. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1998. [cit. 2013-08-21], s. 17.

³² WINKLER, H. A. 2005. *Weimar 1918-1933: Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie* [online]. Aufl. 4. München: C. H. Beck, 2005. [cit. 2013-12-19], s. 329.

Podle Winklera představovalo převedení odpovědnosti na stát kus odbourání demokracie. Pozdější obvinění, že byly mzdy uměle zvyšovány, hodnotí pouze jako hledisko jedné z konfliktních stran. In: Tamtéž, s. 329.

³³ Historik Harold James je profesorem na univerzitě v Princetonu. Specializuje se na ekonomickou historii Evropy a historii Německa.

³⁴ Rudolf Hilferding byl politik Sociálně demokratické strany. V roce 1923 a v letech 1927-28 zastával post ministra financí výmarské republiky.

³⁵ JAMES, H. 2007. Markets and Constitutions: Lessons from Weimar Germany [online]. Paper for EUI conference on "Constitutions and Markets", EUI and Princeton University, June 14-15, 2007. [cit. 2012-04-19], s. 2.

³⁶ Profesor Volker Hentschel je německým hospodářským a sociálním historikem, mimo jiné také autorem biografie Ludwiga Erharda, bývalého německého spolkového ministra hospodářství a kancléře.

³⁷ HENTSCHEL, V. 1988. Die Sozialpolitik in der Weimarer Republik. In: BRACHER, K. D.- FUNKE, M.- JACOBSEN, H.-A. (Hrsg.). *Die Weimarer Republik 1918-1933: Politik, Wirtschaft, Gesellschaft*. Aufl. 2. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1988. s. 206-207.

Harold James vidí problém kolektivního a arbitrážního systému v zhoršení investičních poměrů a rovněž v přetížení labilní demokratické republiky očekáváním kolektivních stran. Pracovní síla požadovala po státu vyšší plat a strana zaměstnavatelů ho obviňovala za nízkou míru výnosu. In: JAMES, H. 2007. Markets and..., s. 2.

Gerold Ambrosius³⁸ interpretuje boj namířený proti kolektivnímu systému jako boj proti republikánské ústavě. Ten se dle jeho přesvědčení projevil v rúřském sporu na podzim 1928. Souhlasí s interpretací střetu jako útoku podnikatelů na arbitrážní systém a tím vlastně na základní podstatu hospodářské a sociální politiky výmarské demokracie.³⁹ Spor začal na podzim 1928 protestem podnikatelů proti zvýšení mezd v železářském průmyslu. Jsem přesvědčena, že šlo spíše o demonstraci záporného postoje k systému státní arbitráže a k odborům. Obdobně líčí situaci také Golo Mann⁴⁰: „*V ocelárnách probíhaly výluky a mzdové konflikty, které se po dlouhých těžkých jednáních podařilo urovnat zprostředkováním státního smírčího soudu. Podnikatelé se důrazně obrátili proti celému systému „politických mezd“, činnosti smírčích soudů, kolektivním a státem chráněným tarifním smlouvám.*“⁴¹

Konfrontace v průmyslu roku 1928 a nástup hospodářské deprese o rok později zintenzivnil obavy podnikatelů o zachování průmyslového kapitalismu a byla narušena jejich důvěra v republiku. Jejich postoj k ní se dále zotročoval s neustále se zhoršující hospodářskou situací. Hospodářský pokles je často zmiňován jako příčina, která přivedla německé podnikatele k podpoře národních socialistů.⁴²

1.2 Relativní stabilizace německého hospodářství

V této podkapitole se budu zabývat povahou výmarské ekonomiky v druhé polovině dvacátých let. Chtěla bych přiblížit rysy, které mohly přispět k zhoršení průběhu Velké hospodářské krize v Německu.

³⁸ Gerold Ambrosius je německým profesorem hospodářských a sociálních dějin, v současné době rovněž řídí Institut pro evropské regionální výzkumné projekty.

³⁹ AMBROSIUS, G. 1990. *Staat und Wirtschaft im 20. Jahrhundert (Enzyklopädie deutscher Geschichte; Bd. 7)* [online]. München: Oldenbourg Verlag, 1990.[cit. 2013-08-10], s. 94-95.

Jako útok podnikatelů na arbitrážní systém popisuje konflikt i Winkler. Uvádí, že se podnikatelé v tomto sporu stavěli proti nucenému arbitrážnímu rozhodnutí, které považovali za příčinu vyšších mezd. Na místo povinné arbitráže však nechtěli postavit svobodné kolektivní vyjednávání, nýbrž operativní dohody snižující moc odborů, čehož nebylo dosaženo. Dosáhli tedy částečného úspěchu- nebyl odstraněn arbitráží vynucený rozsudek jako takový, ale jeho nejhrubší forma, tedy rozhodnutí jednoho subjektu. Rúřský střet tedy vedl k uznání, že rozsudek jediného subjektu, pokud v arbitrážních výběrech nedojde ke shodě, je nepřipustný. Zaměstnavatelé pocítovali uspokojení. Tento úspěch byl nicméně pouze dočasný. Roku 1931 byl nyní zrušený princip v lehce přeměněném tvaru znovu zaveden. In: WINKLER, H. A. 2005. *Weimar 1918-1933: ..., s. 328-329, 342.*

⁴⁰ Golo Mann byl německo-švýcarský historik, novinář a spisovatel. Působil jako profesor politologie ve Stuttgartu a krátce pracoval jako poradce Willyho Brandta.

⁴¹ MANN, G. 1993. *Dějiny Německa 1919-1945. Vyd. I. Praha: Český spisovatel, 1993, s. 70.*

⁴² OVERY, R. 2001. The German economy, 1919-1945. In: PANAYI, P. (Ed.). *Weimar and Nazi Germany: Continuities and Discontinuities*. Singapore: Pearson Education, 2001, s. 56.

Podle Overého existuje málo důkazů, že by vedoucí průmyslové kruhy finančně dotovaly nacistickou stranu nebo upřednostňovaly její vládu. Podpora nacistů byla dle něho mnohem četnější ze strany menších výrobních a řemeslných podniků. In: OVERY, R. 2001. *The German ...*, s. 56.

Ve výmarské republice nastala nestabilní ekonomická situace již krátce po jejím vzniku. Během první světové války se rozvinula inflace, která přerostla v hyperinflaci.⁴³ K překonání došlo, když se Spojenci pod vidinou nebezpečného směřování k bolševické revoluci rozhodli pro ekonomickou podporu Německa a revizi podmínek Versailleské smlouvy. S přehodnocením smlouvy souvisela měnová reforma, která pomohla Německu vytvořit stabilnější měnu.⁴⁴ Měnová reforma byla předpokladem úspěšného jednání o reparacích a zahraničních úvěrech, které tvořily základní prvek následného rychlého hospodářského vzestupu.⁴⁵ Období mezi rokem 1924 a vypuknutím Velké hospodářské krize (1928/29) bývá často nazýváno „zlatá dvacátá“ léta. Z dlouhodobé perspektivy se však jednalo o období omezené prosperity.⁴⁶

Druhá polovina dvacátých let se vyznačovala neobvyklým hospodářským vzestupem. Po přijetí Dawesova plánu nastala reorganizace průmyslu, která působila jako oživující prvek.⁴⁷ Rostla soukromá spotřeba, budovaly se veřejné komunikace a budovy a probíhala bytová výstavba. Rovněž došlo k posílení exportu. Optimistická očekávání ohledně dalšího vývoje

⁴³ FULBROOK, M. 2004. *A Concise History of Germany* [online]. Ed. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. [cit. 2012-05-11], s. 165.

Národní politiky byly v této době podkopávány ekonomickými a společenskými problémy, které souvisely s placením reparací. Jejich výše byla považována za příliš vysokou a ekonomika naopak za příliš slabou. Ekonomické problémy však podle Mary Fulbrook souvisely nikoli s reparacemi, ale spíše s úvěry a půjčkami, kterými byla financována válka místo zvýšení daňového zatížení. Kořeny následné divoké inflace podle ní ležely již v tomto období a reparační problém celou situaci ještě více rozmýchal. Za zásadní považuje „politiku plnění“, kterou provozovala vláda ministra financí Wirtha, a byla konstruována takovým způsobem, který měl ukázat, že Výmarská republika není schopna plně splácet reparační závazky. In: FULBROOK, M. 2004. *A Concise...*, s. 165.

⁴⁴ SARGENT, T. J. 1982. The Ends of Four Big Inflations. In: HALL, R. E. (Ed.). *Inflation: Causes and Effects (A National Bureau of Economic Research project report)* [online]. Chicago: University of Chicago Press, 1982. [cit. 2014-01-01, s. 82-83., SERGEJ, V. 2011. *Koncepce personálního řízení a řízení lidských zdrojů* [online]. Praha: Grada Publishing, 2011. [cit. 2014-01-01], s. 47.

Hyperinflace měla katastrofální dopad jak na obyvatelstvo, tak na německé hospodářství, které ztrácelo konkurenceschopnost. Z toho důvodu bylo přijato opatření k zastavení inflační spirály- tedy zavedení rentové marky a reforma vlády Marxe byla provedena ve prospěch podnikatelské vrstvy na úkor pracující třídy. Došlo k snížení mezd a platů, snížení dávek v nezaměstnanosti a důchodů. Nárůst daní byl rovněž proveden v neprospěch pracujících. In: SCHEBERA, J.; SCHRADER, B. 1987. *Die "Goldenen" zwanziger Jahre: Kunst und Kultur der Weimarer Republik*. Leipzig: Edition Leipzig, 1987, s. 81-82.

⁴⁵ MOMMSEN, H. 2009. *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar: 1918-1933*. Aufl. 3. Berlin: Ullstein, 2009, s. 271.

⁴⁶ HENNING, F.-W. 2003. *Deutsche Wirtschafts- und Sozialgeschichte in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Handbuch der Wirtschafts- und Sozialgeschichte Deutschlands 3/1*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2003, s. 332, 342.

⁴⁷ GLADEN, A. 1974. Probleme staatlicher Sozialpolitik in der Weimarer Republik. In: MOMMSEN, H.-PETZINA, D.- WEISBROD, B. (Hrsg.). *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik: Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum vom 12.-17. Juni 1973*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1974, s. 255., STEGMANN, D. 1974. Deutsche Zoll- und Handelspolitik 1924/5-1929 unter besonderer Berücksichtigung agrarischer und industrieller Interessen. In: MOMMSEN, H.- PETZINA, D.- WEISBROD, B. (Hrsg.). *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik: Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum vom 12.-17. Juni 1973*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1974, s. 500.

vedly k růstu investic a zvyšování produkce. Nadměrná exportní orientace však brzdila rozvíjení domácího trhu a posilovala závislost na zahraničí. K poklesu investic došlo až roku 1928. Zároveň se objevily první příznaky propadu cen a poklesu poptávky.⁴⁸

Podle Wenera Abelshausera⁴⁹ a Dietmara Petziny⁵⁰ souvisel pokles investic s hospodářskou a finanční politikou, která negativně ovlivnila soukromý sklon k investicím. Konkrétně zmiňují růst státních výdajů a daňového zatížení a změnu struktury státních výdajů.⁵¹ Vládní koalice nemohly počítat se silnou podporou parlamentu kvůli diverzifikaci politického systému. Nebyly schopné snížit vládní výdaje nebo zvýšit daně, proto trvale operovaly s deficitními rozpočty.⁵² Považují za vhodné upozornit na skutečnost, že v období 1924-28 vládly středo-pravicově orientované kabinet, jejichž politika se s „pravicovým“ zaměřením vůbec neshodovala. Podnikatelé byli zatíženi nejen daněmi, ale i růstem reálných mezd a systémem sociálních dávek později transformovaným v pojištění v nezaměstnanosti.⁵³

Zákon o pojištění v nezaměstnanosti byl přijat roku 1927. Jeho zavedení umožnila hospodářská prosperita druhé poloviny dvacátých let. Ta rovněž přispěla k lepšímu postavení vládních úředníků.⁵⁴ Roku 1927 došlo ke zvýšení úřednických platů v průměru o 16-17%⁵⁵. Zvýšení bylo odůvodněno vyšším růstem dělnických mezd v porovnání s platy státních úředníků v posledních 3 letech.⁵⁶ Reforma vedla k podstatnému zvýšení platů i soukromém sektoru. Odbory totiž počítaly s obnovením inflace a reagovaly zvýšením mzdových požadavků.⁵⁷ Po prudkém nárůstu stávek toho dosáhly, avšak Harold James upozorňuje, že

⁴⁸ STELLNER, F.; SOBEHART, R. 2005. Vybrané aspekty..., s. 254.

⁴⁹ Werner Abelshauser je německým ekonomickým historikem. Oblast jeho výzkumu se týká především výroby německé ekonomiky od konce 19. století, historie německých podniků a příčin německého hospodářského zázraku v 50. letech.

⁵⁰ Dietmar Petzina je německým ekonomem a hospodářským historikem. Svůj vědecký zájem soustředí na hospodářské dějiny 20. století, zejména na období Výmarské republiky a národní socialismus, dále také na dějiny hospodářské krize.

⁵¹ ABELSHAUSER, W.; PETZINA, D. 1974. Zum Problem der relativen Stagnation der deutschen Wirtschaft in den zwanziger Jahren. In: MOMMSEN, H.- PETZINA, D.- WEISBROD, B. (Hrsg.). *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik: Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum vom 12.-17. Juni 1973*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1974, s. 63.

⁵² Jelikož jsou výdajové návrhy mnohem méně nepopulární než daňové, byly se strany ochotny dohodnout spíše na výdajovém návrhu. Levice stála proti vysokému nepřímému zdanění a pravice proti přímému zdanění. Pouze roku 1923-4 a 1930-2, když byl parlament vyřazen prostřednictvím nouzového nařízení, bylo dosaženo rovnováhy rozpočtu. In: BALDERSTON, T. 2002. *Economics and...*, s. 68, 92, 94-95.

⁵³ BALDERSTON, T. 2002. *Economics and...*, s. 61., MORAVCOVÁ, D. 2006. *Výmarská republika: Problémy demokracie v Německu 1918-1932*. UK Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006, s. 139.

⁵⁴ MORAVCOVÁ, D. 2006. *Výmarská republika: ...*, s. 139.

⁵⁵ Köhler v září 1927 odhalil plán, který předpokládal zvýšení platů vyšším úředníkům asi o 18%. Středně postaveným úředníkům o 21% a níže postaveným úředníkům asi o 25%. In: PATCH, W. L. Jr. 2006. *Heinrich Brüning and the Dissolution of the Weimar Republic* [online]. New York: Cambridge University Press, 2006. [cit. 2013-08-21], s. 44.

⁵⁶ WINKLER, H. A. 2006. *Germany: The Long Road West? Volume 1: 1789-1933* [online]. New York: Oxford University Press, 2006. [cit. 2010-05-21], s. 422.

⁵⁷ Dle FISHER, J.; HORNSTEIN, A. 2001. *The Role of...*, s. 9.

ceny se nezvýšily proporcionálně se mzdami. Pokles zisku a investic po roce 1927 proto považuje za samozřejmý.⁵⁸ Také vláda se podřídila požadavkům odborů a snížila daň ze mzdy. Tím došlo k zatížení rozpočtů na všech úrovních a vznikla potřeba zvýšit příjmy, aby byla tato změna vykoupena. Mezi kritiky takové vládní politiky patřil mimo jiné budoucí kancléř Brüning⁵⁹, prezident Říšské banky Hjalmar Schacht a reparační agent Parker Gilbert. Ten obvinil obce v souladu se svým přesvědčením z lehkomyšlné finanční správy. Kritika se týkala „luxusních výdajů“, které zahrnovaly veřejné stavby a investice do infrastruktury.⁶⁰

Kritika těchto výdajů byla oprávněná. Finanční politika obcí byla nesolidní, využívaly krátkodobé zahraniční úvěry na dlouhodobé projekty. Více než polovina kapitálu plynoucího ze zahraničí byla použita na veřejné výdaje a obce i země vytvářely neproduktivní investice.⁶¹ Dostatek kapitálu zajišťovaly vysoké úrokové sazby, které udržovala Říšská banka. Na základě lehce získaného kapitálu mohly být placeny reparační splátky nezávisle na stavu běžného účtu, vysoké sazby však negativně ovlivňovaly investice, výrobu a zaměstnanost.⁶² Podíl kapitálových investic na domácím produktu, byl v druhé polovině 20. let nižší než před válkou a zadlužená republika se na přelomu 1927/28 nacházela na konci hospodářského vzestupu v značně komplikované pozici.⁶³

Edmund Clingan⁶⁴ považuje finanční politiku vládních koalic za nezodpovědnou. Deficitní financování by však podle něho nepředstavovalo takový problém, pokud by ekonomika dosahovala dostatečného růstu.⁶⁵ Jak jsem už uváděla, hospodářský růst byl slabý a jednalo se spíše o „relativní stagnaci“ s nízkou mírou investic. Původní představy o ekonomickém

⁵⁸ Dle Voth, H-J. 1993. Wages, Investment, and the Fate of the Weimar Republic: A Long- term Perspective. *German History* [online]. 1993, Vol. 11, No. 3. [cit. 2013-08-21], s. 281.

⁵⁹ Brüning tehdy nesouhlasil se schválením tohoto zákona. O rozhodnutí zvýšit platy státním úředníkům se dozvěděl až poté, co se vrátil z konference v Riu de Janeiro. S rozhodnutím bylo rovněž slíbeno nezvýšit daně. Společně s Hilferdingem předpovídal, že i v případě, že by republika toto zvýšení platů zvládala, mohlo by dojít k napodobování tohoto nařízení na různých úrovních státní správy a samosprávy, což by vedlo k zvýšení daní a vyvolalo protesty zaměstnanců v soukromé sféře, čímž by byla oslabena konkurenceschopnost exportu průmyslu. Brüning se omezil pouze na kritiku fiskální stránky. Köhlerovi byla však rovněž přisuzována vina za oživení třídní hierarchie obnovením platových rozdílů. In: PATCH, W. L. Jr. 2006. *Heinrich Brüning...*, s. 44.

⁶⁰ WINKLER, H. A. 2005. *Weimar 1918-1933:...*, s. 324-325.

⁶¹ MOMMSEN, H. 2009. *Aufstieg und...*, s. 282, 330.

⁶² HARDACH, G. 2002. 1929: Wirtschaft im Umbruch. In: MÖLLER, W. (Hrsg.). *Die Welt spielt Roulette: zur Kultur der Moderne in der Krise 1927 bis 1932 (Edition Bauhaus; Bd. 9)* [online]. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2002. [cit. 2013-08-03], s. 22-23..

⁶³ MOMMSEN, H. 2009. *Aufstieg und...*, s. 331., OVERY, R. 2001. The German economy..., s. 39.

⁶⁴ Edmund Clingan je americký profesor historie. Mimo jiné se zabývá moderní ekonomickou historií, moderním Německem a světovými dějinami 1870-1945.

⁶⁵ CLINGAN, C, E. 2001. *Finance from Kaiser...*, s. 7.

růstu tohoto období byly vyvráceny Walterem Hoffmannem⁶⁶. Ten se ve svém výzkumu zaměřil na motor hospodářského růstu- investice. Zjistil, že v druhé polovině dvacátých let nepřesáhly předválečnou úroveň.⁶⁷

Hans-Joachim Braun⁶⁸ předkládá, že v letech 1924-29 rostla průmyslová produkce o 7,9% ročně a celkový hospodářský růst o 4%. To však podle něho není důvod, aby bylo toto období nazýváno „zlatými léty“.⁶⁹ Za vhodnější považuje termín „relativní stagnace“ s poměrně nízkou mírou investic. Odkazuje přitom na průměrnou míru investic, která podle něj činila v letech 1925-29 10%, což bylo o 5% méně než v letech 1910-13.⁷⁰ Skutečný růst nastal dle jeho názoru pouze v letech 1924, 1925 a 1927 a míru německého hospodářského růstu uvádí jako podprůměrnou ve srovnání s jinými průmyslovými zeměmi.⁷¹ Tabulka č. 3 jasně ukazuje, že vývoj průmyslové produkce v Německu po první světové válce znatelně zaostával za světovým.

Tabulka č. 3: Vývoj německé a světové průmyslové produkce (1910/1913= 100)

	1900	1913	1920	1925	1929	1932
Německo	107	121	67	100	124	65
Svět	106	121	116	145	176	110

Zdroj: ABELSHAUSER, W.; PETZINA, D. 1974. *Zum Problem...*, s. 66.

Keynesiánské teorie zdůvodňovaly nízký ekonomický růst deflační monetární politikou, která se držela zlatého standardu. Tuto teorii vyvrátil Knut Borchardt.⁷² Už v době výmarské republiky se spekovalo o nadměrné, mzdovém zatížení, které omezuje vývoz, investiční aktivitu a zaměstnanost. Vědci však tyto skutečnosti opomíjeli až do okamžiku, kdy je

⁶⁶ Walter Hoffmann byl profesorem národního hospodářství na univerzitě v Münsteru. Zabýval se analýzou hospodářského růstu, rozdělení příjmů a mzdové struktury. Známe jsou především jeho práce věnované hospodářskému růstu německého a britského národního hospodářství.

⁶⁷ Dle BALDERSTON, T. 2002. *Economics and...*, s. 68.

⁶⁸ Hans-Joachim Braun je německý univerzitní profesor zabývající se hospodářskou, sociální a technologickou historií. Ve svém výzkumu se věnuje převážně inovacím a technologiím.

⁶⁹ BRAUN, H- J. 2003. *The German Economy in the Twentieth Century: The German Reich and the Federal Republic (Routledge Contemporary History of Europe)* [online]. London: Routledge, 2003. [cit. 2013-08-21], s. 46.

⁷⁰ Tamtéž, s. 46.

⁷¹ Tamtéž, s. 46-47.

Koncem 20. let překročila průmyslová produkce Francie o 38% svou předválečnou úroveň, Spojené státy o 70% a v Japonsku se zvýšila dokonce trojnásobně. Ve Výmarské republice se proti tomu zvýšila o pouhých 13% (pokud jde o území, které republice patřily v roce 1920, o 4% pokud jde o území, které jí patřily koncem 20. let). In: ABELSHAUSER, W.; PETZINA, D. 1974. *Zum Problem...*, s. 65.

⁷² BALDERSTON, T. 2002. *Economics and Politics...*, s. 68.

Borchardt zveřejnil ve svém tvrzení o hranicích německé hospodářské politiky na počátku 30. let 20. století.⁷³ Nízké investice připisoval nadměrnému růstu mezd. V důsledku nadměrného růstu mzdové úrovně došlo k stlačení zisku, s tím současně k snížení očekávání budoucích výnosů z kapitálu a poklesu investic.⁷⁴ Domácí kapitálový trh nefungoval, proto mohl být k financování investic použit pouze zisk nebo zahraniční kapitál.⁷⁵

Rovněž Holtfrerich si myslí, že hospodářství druhé poloviny 20. let bylo strukturálně slabé. Oponuje však tezi nepřiměřeně vysokých mezd. Považuje nízkou míru investic za výsledek rozkladu světového obchodního systému, vysokých kapitálových nákladů a vysoké míry koncentrace podniků.⁷⁶ Balderston naopak věří, že problém vysokých mezd existoval. Problém ale vidí především v nadbytečné kapacitě a zejména v pesimistickém očekávání podnikatelů, kteří se zdráhali investovat.⁷⁷ Je přesvědčen o nadměrných investicích podnikatelů, kteří podlehli přehnaným očekáváním. Když se poté jejich předpoklady nenaplnily, postavili se proti vysokým mzdám a daním. Ty bylo možné snížit na rozdíl od nadbytečných kapacit představujících utopené náklady.⁷⁸

Christoph Buchheim⁷⁹ je přesvědčen, že podnikatelský pesimismus začal rokem 1928. V té době totiž ztroskotaly naděje průmyslu na návratnost vyššího zisku. Tu si slibovali od procesu racionalizace. Ačkoli zpočátku výnosnost jejich kapitálu rostla (z 0,2% roku 1925 na 4,2% roku 1927), již roku 1928 došlo opět k poklesu (na 3,3%). Fixní investice následně klesly a podnikatelé obvinili stát z nadměrného zatížení. Zda byly stížnosti podnikatelů oprávněné

⁷³ CORBETT, D. 2003. Wage woes in Weimar? A partial investigation. In: GRANTHAM, G.; MACKINNON, M. (Ed.). *Labor Market Evolution: The Economic History of Market Integration, Wage Flexibility and the Employment Relation* [online]. London: Routledge, 2003. [cit. 2013-12-14], s. 225-226.

⁷⁴ Dle VOTH, H-J. 1994. Much Ado About Nothing? A Note on Investment and Wage Pressure in Weimar Germany, 1925-29. *Historical Social Research* [online]. 1994, Vol. 19, No. 3. cit.2013-12-14], s.127.

Pokles investic vede k růstu nezaměstnanosti. Nezaměstnanost následně snižuje kupní sílu, tedy ochromí poptávku, což vede k smrštění trhu zboží a služeb a tím utlumení dalších investic, což způsobí další nezaměstnanost a tak dále. In: TIPTON, F. B. 2003. *A History of Modern Germany since 1815* [online]. California: University of California Press, 2003. [cit. 2013-08-20], s. 339.

⁷⁵ RIEL, A. van.; SCHRAM, A. 1997. Weimar's Woes and the Authoritarian Alternative: Politicoeconomic Developments in Interbellum Germany [online]. In: EDDIE, S.; KOMLOS, J. (Ed.). *Selected Cliometric Studies on German Economic History: Edited by John Komlos and Scott Eddie* [online]. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1997. [cit. 2014-01-02], s. 224.

⁷⁶ HOLTFRERICH, C-L. 1984. Zu hohe..., s. 134.

⁷⁷ BALDERSTON, T. 1983. The Beginning of the Depression in Germany, 1927-30: Investment and the Capital Market. *The Economic History Review* [online]. August 1983, Vol. 36, No. 3. [cit. 2014-12-30], s. 404-405, 415.

⁷⁸ Dle VOTH, H-J. 1994. Much Ado..., s. 127.

⁷⁹ Christoph Buchheim byl profesorem hospodářských a sociálních dějin. Působil na katedře hospodářských dějin v Mnichově a v Sársku. Rovněž pracoval jako asistent v Ústavu pro soudobé dějiny. Mimo jiné se zabýval dějinami Evropy, globalizací a hospodářskými dějinami nacistického Německa.

není dosud jasné a otázka mzdového zatížení je hlavním předmětem Borchardtovi kontroverze.⁸⁰

Proto jsem se pokusila zkoumat vývoj mzdové úrovně v druhé polovině 20. let. Tabulka č. 4 ukazuje vývoj průměrné tarifní hodinové mzdy v německém průmyslu.

Tabulka č. 4: Průměrná tarifní hodinová reálná mzda 1925-1930, (1913/14=100)

Rok	1913/14	1925	1926	1927	1928	1929	1930/32
Tarifní hodinová mzda	100	95	103	104	111	115	122

Zdroj: HOLTFRERICH, C-L. 1984. *Zu hohe...*, s. 129.

Z tabulky č. 4 jsem zjistila, že průměrná tarifní hodinová mzda byla v druhé polovině 20. let vyšší než před vypuknutím první světové války. V období 1925-1929 navíc stále rostla. To znamená, že podnikatelé měli pravdu přinejmenším pokud jde o růst mezd. Heinrich August Winkler⁸¹ je rovněž přesvědčen o vzestupu mezd. Uvádí však, že nesmí být zapomenut velký mzdový pokles během inflace a směšně nízká hodnota mezd poté. Dále tvrdí, že výmarská hladina mezd se kolem roku 1927 radikálně nelišila od jiných zemí a že v tomto roce byla úroveň reálných týdenních mezd nižší než v roce 1913. Přesto zastává názor, že mzdy stouply v druhé polovině 20. let silněji než produktivita. Argumentuje poklesem pracovní doby. Zaměstnanci méně pracovali, proto byly jejich výdělky nižší než před válkou.⁸²

Tabulka č. 5 obsahuje hodnoty CRP⁸³ používané Holtfrerichem a Albrechtem Ritschlem⁸⁴. Růst nebo pokles hodnoty CRP udává, zda došlo ke zvýšení nebo snížení mzdového podílu na

⁸⁰

BUCHHEIM, CH. 2002. The „Crisis before Crisis“ – The Export Engine Out of Gear. In: JAMES, H. *The Interwar Depression in an International Context (Schriften des Historischen Kollegs: Kolloquien; 51)* [online]. München: Oldenbourg Verlag, 2002. . [cit. 2013-08-21], s. 118.

⁸¹ Heinrich August Winkler je německým historikem a profesorem historie na Humboldtově univerzitě v Berlíně. Ve svých dílech se mimo jiné podrobně zabývá komplexní politickou historií Výmarské republiky.

⁸² WINKLER, H. A. 2005. *Weimar 1918-1933:...*, s. 329.

⁸³ CRP= Cumulative real wage position (kumulativní pozice reálných mezd). Vypočítá se $CRP = (W/P) / (Y/L)$. W= nominální mzda, P= cenová hladina, L= vstup práce a Y= reálný produkt. Potom se čítec rovná reálné mzdě a jmenovateli produktivity práce. Borchardt chtěl pomocí tohoto vzorce dokázat, že mzdy vedly ke stlačení zisku a zapříčinily tím nízkou investiční aktivitu. In: SPOERER, M. 1994. German Net Investment and the Cumulative Real Wage Position 1925-1929: On a Premature Burial of the Borchardt Debate. *Historical Social Research* [online]. 1994, Vol. 19, No. 72. [cit. 2013-11-05], s. 28, 38.

⁸⁴ Albrecht Ritschl je profesorem ekonomické historie v Londýně a členem dozorčí rady německého ministerstva hospodářství. Zabývá se německou ekonomickou historií ve 20. století, zejména rokem 1930 a Velkou hospodářskou krizí.

produktivitě práce. Z tabulky jsem vyčetla, že Holtfrerichovi údaje se s Borchardtovou tezí o růstu mezd na pracovní produktivitě neslučují. Ritschlůvi údaje naopak jeho tezi potvrzují.

Tabulka č. 5: CRP v agregátní ekonomice, Německo 1913 a 1925-29

	Holtfrerich	Ritschl
1913	100,00	100,00
1925	97,5	113,4
1926	104,0	111,4
1927	98,1	114,9
1928	103,4	117,2
1929	98,9	115,5

Zdroj: SPOERER, M. 1994. German Net Investment and the Cumulative Real Wage Position 1925-1929: On a Premature Burial of the Borchardt Debate. *Historical Social Research* [online]. 1994, Vol. 19. No. 72. [cit. 2013-11-05], s. 39.

Ritschl uvádí, že Holtfrerich pracoval při výzkumu s daty národního produktu a průmyslové výroby, které se neshodovaly s těmi, jež používal Knut Borchardt. Podle Ritschla jsou Holtfrerichovi výsledky založeny na optimistické variantě, jejíž platnost pokládá za diskutabilní.⁸⁵ Holtfrerich namítal, že Borchardt ve své studii chybně spojil výstup na pracovníka s hodinovým výdělkem. Při změně pracovních hodin dle jeho názoru dojde ke zkreslení. Borchardtovi výpočty byly založené na 1960=100, Holtfrerich pak provedl vlastní výpočty, kde se 1913=100. Podle Holtfrerichových výpočtů nedošlo ve 20. letech k růstu CRP. Naopak v některých letech hodnota klesla pod předválečnou úroveň.⁸⁶ Ritschl došel k závěru, že rozdíl mezi Holtfrerichovými a Borchardtovými výpočty spočívá v použití rozdílných odhadů národního produktu z práce Hoffmanna. Údaje použité Holtfrerichem přeceňovaly růst výstupu meziválečného období ve srovnání s rokem 1913. Výměnou číselných údajů tedy dojde k potvrzení Borchardtových závěrů.⁸⁷

⁸⁵ RITSCHL, A. 2001. Knut Borchardts Interpretation der Weimarer Wirtschaft. Zur Geschichte und Wirkung einer wirtschaftsgeschichtlichen Kontroverse [online]. Vortrag, gehalten auf der Jahrestagung 2001 der Ranke-Gesellschaft, Essen, 17. 11. 2001. [cit. 2013-08-01], s. 5-6.

⁸⁶ HOLTFRERICH, C-L. 1984. Zu hohe..., s. 126-128.

⁸⁷ BROADBERRY, S. N.; RITSCH, A. 1997. Real Wages, Productivity and Unemployment in Britain and Germany during the 1920s. In: EDDIE, S.; KOMLOS, J. (Ed.). *Selected Cliometric Studies on German Economic History: Edited by John Komlos and Scott Eddie* [online]. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1997. [cit. 2012-08-21], s. 198.

Otázkou rovněž je, zda došlo k zvýšení mezd nad tržní úroveň. Jonas Fisher⁸⁸ a Andreas Hornstein⁸⁹ zastávají názor, že v důsledku kolektivního vyjednávání se mzdy staly příliš vysokými na to, aby mohly čistit trh práce.⁹⁰ Podle Balderstona docházelo pouze k udržování mezd na úrovni čistícího trhu.⁹¹ Broadberry a Ritschl vyvozují, že v tom případě by mzdy ve 20. letech byly výsledkem vyjednávání mezi odbory a zaměstnavateli, kdy byly opomíjeny zájmy nezaměstnaných.⁹²

Stephen Broadberry⁹³ a Ritschl jsou přesvědčeni, že vztah mezi reálnými mzdami a produktivitou způsobil vzestup přirozené míry nezaměstnanosti. Zároveň uvádí, že přesná úroveň nezaměstnanosti v jednotlivých letech odpovídala spolupůsobení poptávky a nabídkových faktorů.⁹⁴ Podle Gladena souvisela nezaměstnanost se strukturální změnou pracovního trhu, která byla spojenou s procesem racionalizace a koncentrace hospodářství.⁹⁵ Overy k tomuto procesu uvádí, že došlo k modernizaci zařízení a pracovního procesu, negativním efektem však byla vyšší míra nezaměstnanosti, zatímco zisk zůstal nízký. Stlačení zisku bylo dáváno za vinu vysokým mzdovým nákladům, které působily německé zboží nekonkurenceschopné na světovém trhu. Overy nicméně nesouhlasí s tím, že by vysoká úroveň mezd byla způsobena mzdovým tlakem odborů. Podkládá to skutečností, že počet jejich členů v druhé polovině 20. let klesl a mzdový vzestup pak dává za vinu lokálnímu nedostatku pracovní síly, který podle něj způsobila strnulost trhu práce. Mezi faktory, které

⁸⁸ Jonas Fisher je viceprezidentem a ředitelem makroekonomického výzkumu v ekonomickém výzkumném oddělení Federální rezervní banky v Chicagu. Zabývá se výzkumem a analýzou hospodářských cyklů, hospodářského růstu a fiskální a monetární politiky.

⁸⁹ Andreas Hornstein zastává post poradce v oddělení výzkumu Federální rezervní banky v Richmondu. Zabývá se makroekonomickými tématy, zejména hospodářskými cykly a hospodářským růstem.

⁹⁰ FISHER, J.; HORNSTEIN, A. 2001. The Role..., s. 23.

⁹¹ Dle BALDERSTON, T. 2002. *Economics and...*, s. 70.

⁹² BROADBERRY, S. N.; RITSCH, A. 1997. Real Wages..., s. 200.

⁹³ Stephen Broadberry působí jako profesor hospodářských dějin v Londýně. Mezi oblasti jeho výzkumu patří například globální hospodářské dějiny, mezinárodní srovnání růstu a productivity od roku 1870 nebo srovnání Velké Británie s Německem a Spojenými státy.

⁹⁴ BROADBERRY, S. N.; RITSCH, A. 1997. Real Wages..., s. 197.

⁹⁵ GLADEN, A. 1974. Probleme staatlicher..., s. 257.

Racionalizace byla nazývána snížením fixních nákladů a průmysl uvádí několik důvodů jejího uskutečnění. Poukazuje na rozdíl mezi produktivitou v Německu a v zahraničí, zejména USA. Dále uvádí, že se cítili v ohrožení z důvodu snížení cen, proto musely být odbourány nadkapacity, ohrožení také viděli v daňové a sociální politice státu. Zejména sociální odvody a mzdové náklady podle nich vedly k deformaci konkurence na mezinárodním trhu. Paralelně s koncentrací kapitálu probíhalo zvýšení průmyslových kapacit, které umožňovalo zlevnění výroby, avšak díky růstu fixních nákladů pouze při plném využití Monopolem na domácím trhu bylo dále možné zvýšení cen a tím kompenzace nízkých cen na zahraničním trhu. In: DASCHER, O. 1974. Probleme der Konzernorganisation. In: MOMMSEN, H.- PETZINA, D.- WEISBROD, B. (Hrsg.). *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik: Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum vom 12.-17. Juni 1973*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1974, s. 275-276.

rovněž mohly přispět k stlačení zisku, uvádí zatížení podnikatelů daněmi a sociálními odvody a za zásadní faktor považuje také nedostatečnou poptávku.⁹⁶

Osobně zastávám názor, že mzdy ve 20. letech skutečně podstatně stouply a předstihly růst produktivity. Jsem nicméně přesvědčena, že jejich výše odpovídala podnikatelské poptávce po práci, která se zakládala na optimistických očekáváních. „Relativní stagnace“ dvacátých let byla způsobena zatížením podnikatelů mzdami, daněmi a sociálními odvody, nadměrnými vládními půjčkami, politikou Říšské banky, reorganizačním procesem hospodářství a podnikatelským pesimismem.⁹⁷ Mezi další problem patřila silná závislost na exportu, přeceněná měna a nízké domácí úspory plynoucí z inflačního traumatu domácích investorů. Kvůli potřebě zahraničního kapitálu byly stanoveny vysoké úrokové sazby. Nízký růst obchodu a vysoké úrokové míry však oslabovaly domácí sklon k investicím.⁹⁸ Období lze označit jako prosperující především ve srovnání se zbytkem výmarského období, které bylo poznamenáno stagnací a úpadkem.⁹⁹ Že se republika z krize nikdy úplně nedostala, se ukázalo během Velké deprese, ačkoli je hospodářský úpadek standardně spojován s pádem newyorské burzy.¹⁰⁰

2. Proč zvolil Brüning deflační politiku?

Významným zlomem německé historie je nástup Adolfa Hitlera k moci. Ten byl umožněn silící mocí národních socialistů během posledních let výmarské republiky a jejím pozdějším pádem. Problém výstižně definoval kolektiv spolupracovníků Garyho Kinga¹⁰¹ otázkou: „*Jak přivedly svobodné a spravedlivé volby mimořádně antidemokratickou*

⁹⁶ OVERY, R. 2001. The German..., s. 39.

Proces reorganizace hospodářství vedl k vytvoření hospodářské strnulosti, přebytečných kapacit a nerovnováhy mezi průmyslovými výrobními kapacitami a kupní silou domácí poptávky, která nebyla kompenzována zahraniční poptávkou. Na zahraniční trhy působily depresivně cla a klesajícími výnosy, v domácím prostředí zase faktory jako nedostatek úspor a existence zadlužených ekonomických sektorů s klesajícím výnosem. In: ABELSHAUSER, W.; PETZINA, D. 1974. Zum Problem..., s. 62-63., OVERY, R. 2001. The German..., s. 39.

⁹⁷ TOOZE, J. A. 2001. Big business and the continuities of German history, 1900-1945. In: PANAYI, P. (Ed.). *Weimar and Nazi Germany: Continuities and Discontinuities*. Singapore: Pearson Education, 2001, s. 181.

⁹⁸ OVERY, R. 2001. The German..., s. 39.

⁹⁹ PANAYI, P. 2001. Continuities and discontinuities in German history, 1919-1945. In: PANAYI, P. (Ed.). *Weimar and Nazi Germany: Continuities and Discontinuities*. Singapore: Pearson Education, 2001, s. 9.

¹⁰⁰ OVERY, R. 2001. The German..., s. 39.

¹⁰¹ Gary King je profesorem na univerzitě v Harvardu a ředitelem Ústavu pro kvantitativní sociální vědy. Zabývá se použitím empirických metod ke zkoumání sociálních věd.

nacistickou stranu k vítězné kontrole nad výmarskou republikou?“.¹⁰² Z důvodu této nejasnosti je toto období opakovaně zkoumáno vědci. Ti převážně dochází k závěru, že stěžejním obdobím pro výzkum vzestupu nacionálních sil je vláda posledního výmarského kancléře- Heinricha Brüninga. Ti převážně považují za stěžejní období pro výzkum vzestupu nacionálních sil vládu posledního výmarského kancléře- Heinricha Brüninga.

Avšak při analýze samotné Brüningovy vlády shoda již nepanuje. Hans-Joachim Voth¹⁰³ nejednotu ohledně Brüningovi postavy popisuje takto: „*Vědní obor byl rozdělen na ty, kteří viděli kancléře jako vzpřímeného obránce republiky uprostřed vřavy Velké deprese a na ty, kteří pohlíželi na jeho období v úřadu jako na polo-autoritářské období, které bezděčně připravilo půdu pro nástup Hitlera.*“¹⁰⁴ V dalších kapitolách se pokusím objasnit co vedlo kancléře Brüninga k zavedení úsporné politiky ve výmarské republice.¹⁰⁵ Otázky, které chci analyzovat, zní: Jaké konkrétní cíle sledoval při zavedení deflační politiky? Jaké viděl hlavní problémy německé ekonomiky? Jakou roli zde hrála zahraniční politika a vnitropolitické vztahy?

Ve své práci tedy budu brát v úvahu více aspektů, které způsobily zavedení restriktivní politiky. Obdobně argumentoval Knut Borchardt. Tvrdil, že Brüning neměl jinou možnost, vezmemou-li se v úvahu strukturální problémy republiky a omezení na domácí a zahraniční půdě, které existovaly při jeho nástupu do funkce. Borchardt a jeho stoupenci také považují za podstatné, že krize nebyla zpočátku považována za nic výjimečného. Teprve v polovině roku 1931 vyšlo najevo, že nemá běžný charakter.¹⁰⁶ Mým záměrem je přezkoumat podmínky, které kancléři připravila předchozí léta, a podle nichž se rozhodl pro úspornou politiku prosazovanou na základě nouzových dekretů. Kontroverzi budu analyzovat ve třech rovinách- politické, finanční a hospodářské.

¹⁰² KING, G. (et al.). 2008. Ordinary Economic Voting behaviour in the Extraordinary Election of Adolf Hitler. *Journal of Economic History* [online]. December 2008, Vol. 68, No. 4. [cit. 2012-05-01], s. 951.

¹⁰³ Hans-Joachim Voth působí jako profesor ekonomie v Barceloně. Specializuje se na dlouhodobý hospodářský růst, politická rizika a makroekonomickou nestabilitu.

¹⁰⁴ Voth, H-J. 1993. Wages, Investment, and the Fate of the Weimar Republic: A Long- term Perspective. *German History* [online]. 1993, Vol. 11, No. 3. [cit. 2013-08-21], s. 282.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 282.

¹⁰⁶ Dle STEINER, Z. S. 2005. *The Lights that Failed: European International History 1919-1933* [online]. NY: Oxford University Press, 2005. [cit. 2013-08-21], s. 640.

2.1. Politika situace

Brüning nastoupil do funkce kancléře na začátku roku 1931. V té době nepředpokládal že zanedlouho nastane tak hluboký ekonomický propad. Politické poměry se mu tehdy zdály závažnější, jak uvádí Stellner a Soběhart : „*Když Hindenburg Brüninga v březnu 1930 jmenoval kancléřem, nacházelo se německé hospodářství již několik měsíců ve fázi stagnace, ale chyběly jakékoli příznaky hrozící dlouhodobé krize a celková situace nebyla vyjma vysoké nezaměstnanosti nijak dramatická. Dokonce i Brüning hodnotil situaci v té době spíše jako politickou než hospodářskou krizi. Podle jeho názoru nastala nezdravá ekonomická situace již roku 1926, kdy výmarská republika poprvé hospodařila s deficitním rozpočtem.*“¹⁰⁷

Dle mého názoru uvažoval Brüning správně, jelikož německá společnost se nacházela uprostřed politické krize, ještě předtím než se v podobě bankovní krize v létě 1931 naplno projevil charakter ekonomického poklesu. Brüning tedy viděl problém v neschopnosti vlád přijmout potřebná úsporná opatření, spíše než v nastupující hospodářské krizi. Stephen J. Lee¹⁰⁸ je toho názoru, že problémy v hospodářské oblasti prakticky pokaždé způsobí politickou krizi, jelikož vláda musí náhle řešit nepříjemnou situaci. To podle něj nastalo po roce 1929.¹⁰⁹ Tento rok tedy považuji za počátek politicky krizového období, kdy se po fázi relativního klidu a stability, začaly projevovat první příznaky hospodářského poklesu prohlubující politickou labilitu systému.

Vláda sociálně-demokratického kancléře Hermanna Müllera se dostala k moci v květnu 1928. Nepříznivé podmínky pro její fungování byly předurčeny už od počátku nemožností vytvořit parlamentní většinu kvůli velkému počtu stran tvořících koalici (SPD, DDP, DVP a Centrum) a protichůdným zájmům jejich stoupenců. Rozpory vznikaly kvůli tlaku stále více se radikalizujících zájmových skupin na politické strany- problémy členící společnost rozdělovaly prostřednictvím lobbistů i vládu. Bohužel se musela během svého funkčního období potýkat s řadou problémů vyžadujících schopnost kompromisu, což způsobilo značné potíže. Největší konflikty byly způsobeny zejména kvůli rozdílným

¹⁰⁷ STELLNER, F.; SOBĚHART, R. 2005. Ausgewählte Aspekte der deutschen Wirtschaftsentwicklung während der Weltwirtschaftskrise. In: SKŘIVAN, A.; SUPPAN, A. (Ed.). *Prague Papers on History of International Relations* [online]. Praha: UK MFF, 2005. [cit. 2013-12-15], s. 145.

¹⁰⁸ Stephen J. Lee byl historikem na Bromsgrově škole v Birminghamu. Ve svých publikacích se věnuje evropským diktaturám, Rusku a Sovětskému svazu a Výmarské republice a nacistickému Německu.

¹⁰⁹ LEE, S. J. 1996. *Weimar and Nazi Germany: Heinemann secondary history project* [online]. Oxford: Heinemann, 1996. [cit. 2012-05-23], s. 19.

sociálním a hospodářským zájmům přívrženců stran SPD a DVP.¹¹⁰ To je nutilo stát proti sobě v hospodářských otázkách, přičemž neshody byly ještě víc podporovány reparačním konfliktem trvajícím od rané fáze republiky.

Projev vratkosti plynoucí z politické plurality, jež znemožňovala parlamentní většinu, se ukázal již roku 1928. Tehdy se jednalo se o spor ohledně výstavby obrněného křižníku A.¹¹¹ Bylo překvapující, že vláda nepadla. Prezident Paul von Hindenburg stál od počátku v opozici, avšak zaujal shovívavý postoj kvůli potřebě dohodnout podmínky obnoveného reparačního plánu. Byl si vědom, že pravice nebyla nakloněna tomuto jednání a úspěch může být dosažen pouze sociálními demokraty. V té době ovšem nepočítal s tím, že jednání bude trvat rok a půl.¹¹²

Ještě před začátkem propuknutí krize v USA tedy došlo k hospodářskému poklesu a výraznému zhoršení vztahů mezi dělnickou a pravicovou stranou. Průmyslové společenství obhajovalo potřebu snížení dávek neúměrně vysokým růstem mezd a sociálního zabezpečení v porovnání s růstem produktivity v posledních letech. Vysoké mzdové zatížení podle nich snižovalo konkurenceschopnost v mezinárodním obchodě.¹¹³ Proto požadovali nižší dávky snížením vyměřovacího základu. Současně začali odbory uplatňovat požadavek na zvýšení příspěvků o 1%. Pro vládu tehdy nastalo krizové období, jelikož obě strany jednaly prostřednictvím koaličních stran.¹¹⁴

Byl však rozdíl mezi předchozí snahou udržet mzdy a sociální zatížení na celkem přijatelné úrovni a nynějším obratem k aktivnímu útoku na sociální uspořádání. Evidentní

¹¹⁰ SCHMIED, J. A. 2007. *Die Große Koalition unter Hermann Müller (1928-1930)* [online]. München: GRIN Verlag, 2007. [cit 2012-05-05], s. 12.

¹¹¹ 10. Srpna 1928 schválil parlament stavbu křižníku A, proti čemuž sociální demokraté bojovali ve volbách. Propagovali použití peníze na stravování ve školách, nikoli na stavbu obrněné lodi, heslem „Potraviny pro děti místo obrněného křižníku“. SPD nakonec volby 20. Května 1928 vyhrála s 29,8%. Parlament stavbu křižníku ale po volbách ratifikoval, aniž by levicové strany projekt podpořily. To bylo vnímáno jako podraz, jelikož SDP stanovila předtím důraz na odmítnutí stavění bitevní lodí. Tato loď představovala obrovské zatížení rozpočtu. Projekt byl vyčíslen 80 miliony marek a loď byla pouze jednou ze série dalších. In: CRÄMER, T. 2004. *Pro und Kontra Panzerkreuzer: Der Konflikt um die Wehrpolitik (Fraktion gegen Regierung: Die parlamentarischen Auseinandersetzungen um den Panzerkreuzer A im November 1928 und ihr öffentliches Echo)* [online]. Grin VERLAG, 2004. [cit. 2012-03-25], s. 2-3., MORAVCOVÁ, D. 2006. *Výmarská republika...*, s. 155., WINKLER, H. A. 2000. *Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*. München.: C.H.Beck, 2000, s. 474.

¹¹² JASPER, G. 1995. *Die große Koalition 1928-1930*. In: HOLTSMANN, E. (Hrsg.). *Die Weimarer Republik Band III 1929-1933, Das Ende der Demokratie* [online]. München: Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, 1995. [cit. 2012-05-05], s. 34.

¹¹³ Tamtéž, s. 38.

¹¹⁴ WEISBROD, B. 1996. Krize německého pojištění proti nezaměstnanosti v letech 1928-1929 a její politické dozvuky. In: MUSIL, L. (Ed.). *Vývoj sociálního státu v Evropě: čítanka z historie moderní evropské sociální politiky*. Brno: Nakladatelství DOPLNĚK BRNO, 1996, s. 67.

změna přístupu průmyslu se projevila už s vypuknutím rúrského sporu.¹¹⁵ Tento konflikt spolu se zveřejněním memoranda „Aufstieg oder Niedergang“ na konci roku 1929 sdružením německého průmyslu naznačovaly velký obrat v postoji podnikatelů, kteří tím dali vládě a odborům jasně najevo, že je v následujících letech třeba čekat další útoky na sociální zabezpečení. V prohlášení požadovali snížení mzdového a daňového zatížení jako předpoklad hospodářského oživení a odmítali zavedení kritéria pro pojištění v nezaměstnanosti, které navrhovalo SPD.¹¹⁶

Klesající ochota stran ke kompromisu ohledně sociálně-hospodářských otázek byla způsobena obnoveným reparačním konfliktem, který byl veden po celý rok 1929. Sociálně-demokratická stran byla nakloněna jakékoli dohodě, která zajistí nižší anuitu. Ušetřenou částkou zamýšlela dotovat systém pojištění v nezaměstnanosti. Pravice naproti tomu požadovala anulaci plateb a ušetřenými penězi kompenzovat snížení daní. Vláda problém nedokázala řešit a nástup Velké hospodářské krize celou situaci ještě zotřil.¹¹⁷

Velká hospodářská krize byla vyvolána krachem burzy v New Yorku v říjnu 1929. Koncem téhož roku ji pocítilo i Německo, když Spojené státy, značně zasažené krizí, začaly stahovat krátkodobé úvěry, tamní podnikatelé krachovali a klesl zahraniční obchod.¹¹⁸ To přispělo k růstu již probíhající nezaměstnanosti, která v září 1929 dosahovala 1,3 milionů a do září následujícího roku se dramaticky zvýšila na 3 miliony a stále rostla (1931- 4,3 milionů, 1932- 5,1 milionů, na počátku roku 1933- 6 milionů).¹¹⁹ Německem se šířil strach nejen těch, co ztratili práce, ale i těch, co se báli, že o ni přijdou. Tato atmosféra umožnila extremistickým stranám štvát veřejnost proti stávajícímu parlamentnímu systému a stranám.¹²⁰

K radikalizaci národa dle mého názoru z velké části přispěla agitace vedená proti vládě souhlasící s placením odškodnění. Ačkoli plán znamenal značnou úlevu finančních plateb, existovala v Německu velice silná opozice proti jeho přijetí. Politické strany DNVP a NSDAP

¹¹⁵ DINER, D. 2008. *Cataclysm: A History of the Twentieth Century from Europe's Edge* [online]. Madison: University of Wisconsin Press, 2008. [cit. 2012-06-09], s. 110-112.

¹¹⁶ BERRINGER, CH. 1999. *Sozialpolitik in der Weltwirtschaftskrise: Die Arbeitslosenversicherungspolitik in Deutschland und Großbritannien im Vergleich 1928-1934* [online]. Berlin: Duncker und Humblot, 1999. [cit. 2012-06-09], s. 385.

¹¹⁷ KOLB, E. 2010. *Deutschland 1918-1933: Eine Geschichte der Weimarer Republik*. München: Oldenbourg Verlag, 2010, s. 129-130., STELLNER, F.; SOBEHART, R. 2008. Vybrané problémy hospodářské politiky vlády H. Müllera do října 1929. In: *Acta Oeconomica Pragensia* 16, 2008, č. 1, s. 102.

¹¹⁸ TAYLOR, D. 2001. *Modern World History for OCR Specification 1937: Foundation* [online]. Oxford: Heinemann, 2001. [cit. 2012-05-17], s. 109.

¹¹⁹ KOLB, E. 2005. *The Weimar Republic* [online]. Ed. 2. Abingdon: Routledge, 2005. [cit. 2012-05-12], s. 111-112.

¹²⁰ Tamtéž, s. 11-112.

a organizace Stahlheimm vedly tažení proti Youngovu plánu, v čele s předsedou DNVP-Hugenburgem. V rámci této kampaně proběhlo v prosinci 1929 referendum o zákonu, který měl revidovat smlouvu z Versailles. Zákon neprošel, protože pro přijetí hlasovalo pouze 13,8% voličů. Kampaň však byla značným přínosem pro NSDAP.¹²¹ Strana získala publicitu, dostala se mezi vyšší politické kruhy, navázala kontakty s průmyslovými investory a také došlo k obnovení staré proti-republikové atmosféry v souvislosti se slogany- „listopadoví zrádci“, „politika plnění“ a „dýka vražená do zad“.¹²² Považuji za paradoxní, že ačkoli bylo sjednání Youngova plánu jediným úspěchem vlády Velké koalice, přispěla celá záležitost k posílení národních socialistů a podkopání systému.

Počátkem dalšího roku se stala aktuální sanace pojištění v nezaměstnanosti, jelikož počet nezaměstnaných podpořený celosvětovou depresí značně překročil počet, s kterým se počítalo při založení. V této otázce však vláda bohužel nedokázala dojít ke shodě a následně padla.¹²³ Její konec je často označován jako selhání sociální demokracie, která bezohledně „sebeodevzdala demokracii“ tím, že uvolnila místo pro prezidentskou vládu nouzových dekretů. 27. březnem 1930 tedy skončila demokracie.¹²⁴ Vina sociální demokracie na rozpadu parlamentního systému však nepokládám za jednoznačnou. Zdá se, že větší podíl na pádu vlády měly konzervativní skupiny.

Winkler předpokládá, že i kdyby vládu v březnu 1930 nerozdělila otázka pojištění v nezaměstnanosti, nevydržela by fungovat déle než do podzimu téhož roku. Podkládá to tvrzením, že Německá lidová strana chtěla ukončit spojení se sociální demokracií a průmysl, zemědělci, vedení armády a poradci prezidenta požadovali přenesení moci na prezidenta.¹²⁵ Jednání sociálních demokratů omezil strach ze svržení, protože si byli vědomi narůstající pravicové opozice a smýšlení prezidenta. Ten mohl zabránit neúspěchu vlády pomocí ústavního článku 48, což neudělal. Sám si konec demokratické vlády přál a už roku 1929 plánoval její pád a počítal s Brüningem jako s nástupcem kancléře Müllera.¹²⁶ Jsem

¹²¹ WEISSER, T. 2010. *Die politische Kontroverse um den Young-Plan in der Weimarer Republik* [online]. München: Grin Verlag, 2010. [cit. 2012-05-09], s. 10.

¹²² BAUER, K. 2008. *Nationalsozialismus: Ursprünge, Anfänge, Aufstieg und Fall* [online]. Wien: UTB Verlag, 2008. [cit. 2012-05-26], s. 135.

¹²⁴ JASPER, G. 1995. *Die große...*, s. 42.

¹²⁵ WINKLER, H. A. 2005. *Weimar 1918-1933:...*, s. 597.

¹²⁶ BRÜNING, H. 1970. *Memoiren 1918-1934*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1970, s. 145-146, 163-164. Evidenci o strachu vlády jsem našla v Brüningových pamětech, v kterých se zmiňuje o setkání s kancléřem Müllerem, které proběhlo 28. 3. 1930, na pozadí jeho jednání s říšským prezidentem o nástupu do funkce. Müller mu tehdy, řekl, že členové jeho strany si byli vědomi intrik a báli se, že po přijetí nepopulárních reforem bude parlament rozpuštěn. Dále jsem v pamětech našla i důkaz nečestného jednání prezidenta. Brüning vzpomíná na svůj ranní rozhovor se Schleicherem v jeho bytě po Velikoncích 1929. Schleicher zde mluví o prezidentových

přesvědčena o tom, že pád vlády Velké koalice neměl významný vliv na vytvoření autoritativní prezidentské vlády, jelikož k ní bylo směřováno již dlouho předtím. Proto mi připadá bezpředmětné vinit z přechodu k polo-diktátorskému režimu sociální demokracii. Přechod považuji za nevyhnutelný a vládu Brüninga za počáteční fázi rozkladu republiky.¹²⁷

Jsem přesvědčena, že velká moc konzervativního prezidenta Hindenburga představovala významný faktor pro vzestup nacistických sil. Prezident evidentně toužil po autoritativním režimu pravicových elit a nastavil tomu odpovídající podmínky.¹²⁸ Myslím si však, že sám kancléř na rozdíl od prezidenta si diktátorský režim nouzových dekretů nepřál.

obavách týkající se zahraniční a vnitrostátní politiky a naplno sděluje úmysly prezidenta, který chce problémy vyřešit pomocí článku 48, čímž nechce porušit ústavu, nýbrž pouze na čas odvolat parlament. Brüning zde dále zmiňuje svou odpověď, ze které vyplývá, že mu nevádí nastolení monarchie, ale myslí si, že potřebné reformy musí být zavedeny krok za krokem. In: Tamtéž, s. 145-146, 163-164.

¹²⁷Výzkumy týkající se výmarské demokracie se nejvíce zabývají poslední fází kvůli zjišťování příčin pádu republiky a přenesení moci na Adolfa Hitlera roku 1933. Některé výzkumy interpretují Brüningovu vládu jako poslední pokus záchrany demokracie, jiné jako první fázi rozkladu. Jednou z nejvíce zkoumaných věcí je rovněž pád Velké koalice a přechod k prezidentskému režimu. Nelze popřít, že vytvořením prezidentských kabinetů byla spuštěna nebezpečná přeměna systému. Významný spor týkající se této přeměny se odehrával v 50. letech mezi Conzem a Bracherem. Conze zastával názor, že transformace prezidentského systému prezidentský byla nevyhnutelná z důvodu stranické krize v letech 1929/30. Bracher na to reagoval, že krize parlamentního systému nemůže tuto proměnu ospravedlnit, jelikož o ní jednalo okoli říšského prezidenta ještě před nástupem vládní krize. Proto hodnotí Brüningovu vládu jako první fázi rozložení republiky na rozdíl od Conzeho, který toto období klasifikuje jako pokus o záchranu. Vývoj tohoto sporu lze rozčlenit na etapy. Bracher se v druhé polovině 50. let zabýval nezbytností proměny režimu a pohnutky a záměry vedoucích osobností tohoto období. V 70. letech po uvedení Brüningových pamětí byly některé důkazy přehodnoceny. A nakonec na konci 70. let se do debaty vložil Borchardt. Ten včlenil do sporu otázku alternativ a manévrovacího prostoru. In: KOLB, E. 2002. *Die Weimarer Republik (Oldenbourg Grundriss der Geschichte; Bd.16)* [online]. Aufl. 6. München: Oldenbourg Verlag, 2002. [cit. 2012-05-18], s. 229-231., RUDLOFF, M. 2005. Brüning, Heinrich. In: ADAM, T. (Ed.). *Germany and the Americas: Culture, Politics and History; a multidisciplinary Encyclopedia (Transatlantic Relations)* [online]. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2005. [cit. 2012-05-22], s. 184.

¹²⁸Prezidentovu moc zaručovala ústava přijatá roku 1919, která byla vytvořena advokátem Maxem Weberem a Hugo Preußem. Ti zajistili všeobecnou volbu prezidenta, který měl být silnou protiváhou Říšskému sněmu. Pod vlivem nedávných násilí byla cítěna potřeba svrchované osoby, která by měla možnost přijmout různé kroky. Ústava dávala prezidentovi kompetenci dosadit kancléře, rozpustit a vetovat parlament a vládnout pomocí článku č. 48. V tom stálo, že v případě, že je narušována veřejná moc, je prezident oprávněn zasáhnout pomocí nezbytných prostředků a patřičně zakročit prostřednictvím armády v celém německém teritoriu. Tyto pravomoci však nebyly dle mého názoru problémem samy osobě. Problémem se staly až v rukou monarchisticky smýšlejícího prezidenta Hindenburga. Byl zvolen roku 1925, k čemuž mu hodně pomohlo tvrzení o takzvaném „bodnutí do zad“, jelikož byl za jedno s těmi, kteří vinili z válečné porážky více vládu než vojsko. Je tedy patrné, že sympatizoval s pravicovými stranami a neměl v oblibě sociální demokracii. Po pádu Müllerovi vlády nesl velký vliv na tvorbě vládního kabinetu, který byl závislý na jeho osobě, nikoli na parlamentu. Sociální demokracie z něj byla vyloučena, což byl velký posun k autoritativnímu režimu. V neposlední řadě zvolil kancléře, kterého učinil značně závislým na své osobě. Závislost plynula z nutnosti přijímat zákony pomocí nouzových dekretů, které musel schválit prezident, jehož cíle byly očividně protidemokratické. Prezident doufal, že eliminace demokratického dozoru nad výkonnou mocí povede k systému založeného na moci konzervativních privilegovaných vrstev. In: BEST, A. (et al.). 2008. *International History of the Twentieth Century and Beyond* [online]. Ed. 2. New York: Routledge, 2008. [cit. 2012-05-23], s. 159, KITCHEN, M. 2011. *A History of Modern Germany: 1800 to the Present* [online]. Ed. 2. Chichester: Wiley-Blackwell, 2011. [cit. 2012-05-23], s. 201., LEE, S. J. 1996. *Weimar and...*, s. 21., SCHÖPFER, G. 2006. *Franz Curt Fetzner: 100 Jahre für Wirtschaft und Wohlfahrt* [online]. Wien: Böhlau Verlag, 2006. [cit. 2014-01-01], s. 47., SCHELLE, K.; VLČEK, E. 1994. *Dokumenty ke studiu moderních dějin státu a práva II. Ústavy a normy ústavního charakteru*. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 61., WILLIAMSON, D. G. 2007. *The Age of the Dictators: A Study of the European Dictatorships, 1918-53* [online]. Harlow : Pearson Education, 2007. [cit. 2012-05-19], s. 180-181.

Ve svých vzpomínkách uvádí svůj tehdejší předpoklad. Odhadoval, že pomocí dekretů lze vládnout pouze rok.¹²⁹ Podle mého názoru tedy věřil v obnovení demokratického fungování republiky a k vládě dekrety byl v podstatě donucen nepříznivými poměry. Chtěl pomocí nich spravit hospodářskou situaci, jelikož politické strany toho nebyly schopné.

To byl ostatně jeden z důvodů, proč byl Brüning prezidentem a jeho rádci dosazen do funkce kancléře. Podstatné bylo zvolit jedince, který bude schopen řešit hospodářské problémy. To Brüning splňoval. Měl vynikající pověst ekonomického odborníka. Již během předchozího období se stavěl proti státním deficitům a doporučoval zavést úsporná opatření.¹³⁰ Soudím, že prezidentovi imponovala Brüningova rozhodnost prosazovat potřebná nepopulární opatření, pokud to vyžadovala situace. Dále si trůfám tvrdit, že prezident potřeboval člověka, který by nepodléhal tlaku žádného zájmového uskupení, byl by mu skutečně oddaný a nespolupracoval s ním pouze na základě závislosti na prezidentských dekrettech.¹³¹

Při svém uvedení do funkce slíbil Brüning Hindenburgovi, že bude provozovat zemědělskou politiku, která ochrání východní rolníky před krachem a zavázal se přijmout opatření k nápravě říšského rozpočtu. Velkou hospodářskou krizi a hospodářský pokles v Německu považoval za běžné krize čistící hospodářství. Proto jim nevěnoval velkou pozornost.¹³²

Brüning se řídil svými předchozími zkušenostmi a předpokládal, že po ekonomickém poklesu nastane mocný vzestup. Tak tomu bylo v letech 1920/21 a 1925/26. První realistické období pro zavedení intervencí vlády byl počátek bankovní krize a opuštění zlatého standardu Velkou Británií.¹³³ Tehdy se poprvé ukázal neobyčejný charakter krize. Navíc byla zkušenost s expanzivní politikou spojena s inflací.¹³⁴ Proto nebyl pro takovou politiku do poloviny roku 1931 důvod, jak argumentují Stellner a Soběhart. Podle nich bylo na krizi pohlíženo v souvislosti s krizemi dvacátých let. Byla považována za výhodu pro hospodářství, která pomůže oživit ekonomiku. Ve dvacátých letech se však jednalo o krátkodobé poklesy a

¹²⁹ BRÜNING, H. 1970. *Memoiren 1918-1934*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1970.

¹³⁰ STELLNER, F.; SOBĚHART, R. 2007. K ekonomickému vývoji výmarské republiky za Brüningovy éry. *Acta Oeconomica Pragensia* [online]. 2007, Roč. 15, Č. 7. [cit. 2013-12-15], s. 397.

¹³¹ Výstižně Brüninga charakterizuje Mann. Popisuje ho jako osobnost neztělesňující zájmy žádné třídy ani žádné materiální zájmy. Měl slabost pro vše vojenské a pruské a velkou úctu choval k prezidentu Hindenburgovi. Co se týče ekonomie, jeho názory byly velmi striktní. Zastával vyrovnaný rozpočet i za cenu snížení sociálních dávek, zvýšení daní a snížení dovozu. In: MANN, G. 1993. *Dějiny Německa...*, s. 74-75.

¹³² MORAVCOVÁ, D. 2006. *Výmarská republika: ...*, s. 169.

¹³³ BARTSCH, M.; EISMANN, H. 2005. Brünings Wirtschaftspolitik: Maßnahmen- Handlungsspielräume- Alternativen; eine Retrospektive zur Borchardt- Kontroverse [online]. Dresden: TU Dresden, Wirtschaftswissenschaften, 2005. [cit. 2013-08-21], s. 29.

¹³⁴ SCHÖPFER, G. 2006. *Franz Curt...*, s. 53.

nebylo postiženo celé hospodářství. Navíc převládal liberální přístup a stát upřednostňoval tržní síly před státními zásahy.¹³⁵

Brüning tedy zvolil deflační politiku, kterou chtěl snížit státní výdaje a úroveň mezd a cen. Snížením mezd a cen plánoval zvýšit konkurenceschopnost a podpořit export. Zároveň věděl o rostoucím vlivu nacistů a bolestivých dopadech deflace na obyvatelstvo. Proto se pokoušel utlumit národní nespokojenost posílením německé pozice v zahraničí. Zamýšlel dosáhnout celní unie s Rakouskem a zrovnoprávnění ve zbrojení. Dále usiloval o ukončení reparačních plateb, které představovaly finanční zátěž a vedly k rozbrojům ve společnosti.¹³⁶

Winkler uvádí další důvody pro volbu deflační politiky. Do přelomu 1931/1932 bránily zavedení expanzivní vládní politiky nevyřešené reparace. Kancléř mohl změnit výdajovou politiku teprve potom, co bude evidentní, že je placení reparací nepřijatelné. Zároveň měl další záměry v oblasti zahraniční politiky a německá pověst nesměla být poškozena.¹³⁷ Ukončení reparačních plateb si přál od samého počátku. Věděl však, že musí postupovat opatrně a snažil se platit reparace v souladu s Youngovým plánem. Tím chtěl předejít odlivu zahraničních krátkodobých úvěrů ze země a zajištit úvěruschopnosti Německa kvůli budoucí potřebě zahraničních úvěrů.¹³⁸

V první řadě tedy sloužila úsporná opatření k zachování bonity republiky pro zahraniční investory. Snaha o odpuštění reparací byla součástí Brüningových dlouhodobých plánů. Počítal, že po jejich odpuštění začne příliv nových zahraničních úvěrů do země a Německo se aktivně zapojí do ozdraveného světového trhu. Z toho důvodu nemohl jednostranně ukončit splácení reparací a musel čekat na souhlas spojeneckých mocností.¹³⁹

V červnu 1930 byla zveřejněna finanční reforma. Zahrnovala přísnou deflací, její návrh byl však v červenci parlamentem zamítnut. Proto se vláda uchýlila k jeho prosazení pomocí dekretů, což bylo poprvé, kdy byl návrh zákona parlamentem smetený ze stolu, uzákoněn tímto způsobem. Sociální demokraté však vyžadovali zrušení zákona, což bylo v parlamentu, který mohl anulovat zákony vydané podle článku č. 48, schváleno. Avšak Brüning reagoval rozpuštěním parlamentu a zákon byl stejně přijat. Nové parlamentní volby byly vypsány na září 1930.¹⁴⁰ V té době docházelo k stále většímu propadu hospodářství.

¹³⁵ STELLNER, F.; SOBĚHART, R. 2005. *Ausgewählte Aspekte...*, s. 146-147.

¹³⁶ HESSLER, J.; PAXTON, R. O. 2010. *Europe in the Twentieth Century* [online]. Ed. 5. Wadsworth: Cengage Learning, 2010. [cit. 2012-06-10], s. 278., NOBBLE, T. (et al). 2010. *Western Civilization: Beyond Boundaries, Volume II Since 1560* [online]. Ed. 6. Wadsworth: Cengage Learning, 2010. [cit. 2012-06-11], s. 765.

¹³⁷ WINKLER, H, A. 2006. *Germany: The...*, s. 453.

¹³⁸ SHAMIR, H. 1989. *Economic Crisis and French foreign Policy, 1930-1936* [online]. Leiden: E. J. Brill, 1989. [cit. 2012-06-17], s. 51.

¹³⁹ BALDERSTON, T. 2002. *Economics and...*, s. 92.

¹⁴⁰ KOLB, E. 2005. *The Weimar...*, s. 118-119.

Výsledkem bylo posílení extremistických stran. KPD získala nárok na 77 křesel v parlamentu, přičemž v předchozím období jich měla 57. NSDAP, která stala druhou nejsilnější stranou, měla v předchozím období v parlamentu 12 křesel, nyní jich získala 107.¹⁴¹

Úspěch nacistů pravděpodobně souvisel s poklesem důvěry v parlamentní systém, který značně utrpěl během předchozí vlády.¹⁴² Zesílení politického radikalismu souviselo s hospodářskou krizí. Mezi hloubkou hospodářských problémů a úspěchy nacistů ve volbách na podzim 1930 nepochybně existovala pozitivní korelace. Hitler využil zhoršující se hospodářskou situaci k propagaci své strany úplně stejně, jako ji využil předchozí zimu k agitaci proti Youngovu plánu. Hospodářský pokles prezentoval jako důsledek placení reparací. Sliboval jejich opuštění, růst německé ekonomiky a zajištění zaměstnanosti, čímž vyvolával naděje v populaci vyčerpané krizí.¹⁴³

Výsledek voleb odrážel přání národa opustit politiku plnění a kancléř musel změnit svůj postoj k reparačním platbám.¹⁴⁴ Od této chvíle zcela podřídil svou politiku boji s reparacemi a snažil se o jejich odpuštění. Měl v úmyslu dokázat platební neschopnost a

Říšský sněm mohl dle ústavy nouzová nařízení odvolat. Prezident měl však poté právo odvolat říšský sněm. Nový sněm musel být potom zvolen nejpozději do 60 dnů a nejpozději měsíc po volbách se sejít. V tomto dlouhém období bylo možné vydávat nouzové vyhlášky se souhlasem prezidenta. In: BAUER, K. 2008. *Nationalsozialismus: Ursprünge, ...*, s. 163-164.

¹⁴¹ SONG, S-Y. 1996. *Politische Parteien und Verbände in der Verfassungsrechtslehre der Weimarer Republik (Schriften zur Verfassungsgeschichte; Bd. 49)* [online]. Berlin: Duncker und Humblot, 1996. [cit. 2012-05-28], s. 82.

¹⁴² Z hlediska krize politického systému se mezi lety 1929 až 1933 obnovil konflikt mezi konzervativními elitami (armáda, podnikatelé, úředníci) a demokratickými silami (odborníci a sociální demokracie), což napomohlo vzestupu Hitlera. Vzrostla nezaměstnanost a příklon k extremistickým stranám, naopak strany pohybující se uprostřed politického spektra zaznamenaly úbytek podpory. In: HERF, J. 1984. *Reactionary Modernism: Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich* [online]. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. [cit. 2012-05-13], s. 19-20.

¹⁴³ THOMSETT, M. 2007. *The German Opposition to Hitler: The Resistance, the Underground, and Assassination Plots, 1938-1945* [online]. Jefferson: McFarland, 2007. [cit. 2012-05-27], s. 28., VOGEL, B., - NOHLEN, D., - SCHULTZE, R-O. 1971. *Wahlen in Deutschland: Theorie, Geschichte, Dokumente 1848-1970* [online]. Berlin: Walter de Gruyter, 1971. [cit. 2012-05-28], s. 164-165.

¹⁴⁴ Ačkoli získávalo Německo ze zahraničí víc peněz, než odvádělo na reparacích, pořád představovaly překážku. Navíc se snižujícím se objemem půjček ze zahraničí klesal souhlas průmyslu dále toto břemeno nést a pokračovat v Stressemannově politice mezinárodního souladu. In: MANN, G. 1993. *Dějiny Německa...*, s. 71. Navíc nejen voliči NSDAP, nýbrž voliči obou extremistických stran zastávali revizi Versaillské smlouvy. KPD totiž svůj program před zářijovými volbami zaměřila rovněž na zrušení Versaillské smlouvy a omezení, které smlouva představovala. Snažila se prezentovat jako strana zastupující národní zájmy. Za většího nepřítele v roce 1928 považovala SPD jako „sociální fašisty“. Nacistické nebezpečí si uvědomila teprve v důsledku úspěchu nacistů, kdy se koncem roku 1929 zviditelnili prostřednictvím kampaně proti Youngovu plánu, a na základě toho změnila taktiku. Pomocí své předvolební kampaně se tedy snažila o přetažení skupin, které podporovali národní socialisty. In: BROWN, T. S. 2009. *Weimar Radicals: Nazis and Communists Between Authenticity and Performance (Monographs in German History; Bd. 28)* [online]. New York: Berghahn Books, 2009. [cit. 2012-06-11], s. 20.

zároveň prokazovat snahu reparace platit, aby nenarušil vztahy se zahraničím.¹⁴⁵ Svůj záměr mohl uskutečnit pouze použitím deflační politiky. Pokud by se země jakkoli odchýlila od kurzu, byla by věřiteli obviněna z nedostatečné snahy plnit splátky. Proto nebylo možné na podporu hospodářství tisknout peníze nebo devalvovat měnu. Restriktivní politika měla demonstrovat neschopnost platit reparace a zároveň měl vyrovnaný rozpočet zabránit inflaci do okamžiku obnovení hospodářského růstu nastoleného samoregulačními tržními silami.¹⁴⁶

Výsledek voleb také znemožnil přijmout zahraniční úvěr nabízený Francií. Historici mají rozdílný názor na to, zda ji Brüning pouze nemohl přijmout nebo i nechtěl. Podle Haima Shamira¹⁴⁷ změnil volební výsledek nejen Brüningův kurs ohledně placení reparací, ale navíc mohl odmítnout francouzskou půjčku.¹⁴⁸ Francie nedůvěřovala německému splácení reparací a sledovala vývoj uvnitř země. Úvěr se sice zdál být projevem dobré vůle, avšak hlavním záměrem Francie bylo pojistit si německé reparační platby. Půjčka by zmařila naděje na revizi reparací a výsledek voleb tedy pomohl Brüningovi projekt odmítnout.¹⁴⁹ Pouze Francie disponovala dostatkem prostředků a mohla Německu půjčit. Vzhledem k výsledku voleb však nemohl Brüning nabízený úvěr přijmout. Přijetí by de facto znamenalo pozastavení revize Versailleské smlouvy. Nehledě na to, že kancléř nemohl opominout ani názor prezidenta, který v případě přijetí úvěru hrozil rezignací.¹⁵⁰ Eberhard Kolb¹⁵¹ nepovažuje za Brüningův hlavní záměr překonat nezaměstnanost a krizi. Místo toho se snažil zbavit reparací a hospodářský pokles mu v tom pomáhal. Proto se nesnažil zasáhnout všemi dosažitelnými prostředky v co nejkratší době. Příkladem je podle něho právě nepřijetí zahraničního úvěru.¹⁵² Ritschl předpokládá že francouzský úvěr by nebyl výhodnější než revize reparací a pozastavení splátek. Znamenal by pouze obnovení starého systému plateb podle Dawesova plánu. Zároveň si myslí, že Brüning byl pro přijetí úvěru mnohem více, než se na první pohled zdá.¹⁵³

¹⁴⁵ SANMANN, H. 1965. Daten und Alternativen der deutschen Wirtschafts- und Finanzpolitik in der Ära Brüning. *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik* [online]. 1965, Jahr. 10. [cit. 2013-12-16], s. 117.

¹⁴⁶ BEST, A (et al.). 2008. *International History...*, s. 159.

¹⁴⁷ Haim Shamir působil jako profesor historie na univerzitě v Tel Avivu. Jeho zájem se soustředil na moderní historii Evropy, zejména Francie.

¹⁴⁸ SHAMIR, H. 1989. *Economic Crisis...*, s. 54.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 53-55.

¹⁵⁰ BARTSCH, M.; EISMANN, H. 2005. Brünings Wirtschaftspolitik:..., s. 30.

¹⁵¹ Profesor Eberhard Kolb patří mezi přední odborníky německé historie 19. a 20. století. Zabýval se výzkumem problémů a vývojových tendencí výzkumu Výmarské republiky.

¹⁵² KOLB, E. 2005. *The Weimar...*, s. 122.

¹⁵³ RITSCHL, A. 2001. Knut Borchardts...s. 13.

Dalším důsledkem voleb byla závislost Brüninga na sociálně-demokratické straně. Ta se rozhodla akceptovat jeho vládu, přestože se na ní nepodílela.¹⁵⁴ Po volbách s Brüningem odmítalo spolupracovat přes 60% parlamentu a sociální demokraté proto zvolili toleranční politiku. Předpokládali totiž, že vláda nacistů by byla mnohem horší než vláda Brüninga.¹⁵⁵ Cílem bylo zabránit dalším volbám, v kterých by mohli národní socialisté získat ještě více hlasů. SPD proto podporovala v parlamentu kancléřova nouzová nařízení, která měla s růstem krize stále tvrdší dopad. Strana proto čelila stále větší nedůvěře a její voliči se začali odchylovat k extremistickým stranám.¹⁵⁶ Toleranční politika rovněž přispěla k rozporům mezi DVP a vládou a především k stále se zvyšujícímu uplatňování dekretů a tím de facto vyřazení účasti parlamentu na vládním procesu. Po zbytek své vlády uplatňoval Brüning zákony téměř výhradně pomocí dekretů- v roce 1930 jich bylo 5 a v roce 1932 už 59.¹⁵⁷ ‘Až do konce se snažil udržovat stabilní měnu a vyrovnaný rozpočet. Tyto kroky vysvětloval obavami z inflace a současně tak chtěl přimět spojence, aby sejmuli reparační břemeno z výmarské republiky.’¹⁵⁸

2.2. Finanční situace

Další překážky omezující Brüningovu politiku plynuly z reparačních závazků. Problém dle mého názoru nepředstavovala jejich samotná výše, ale spíše jednání vlády a související smlouvy se zahraničím. Domnívám se, že stejně jako politická omezení se i ta finanční zakládaly na důvěře. Ve vnitřní politice musel Brüning usilovat o důvěru veřejnosti, v té vnější zase o důvěru zahraničních zemí a plnit jejich očekávání. V předchozím textu jsem již zmiňovala, že rok 1929 byl poznamenán projednáváním reparační otázky. Zabývala jsem se však pouze společenským dopadem jednání uvnitř výmarské republiky- zde vedlo k politické radikalizaci. Dosud jsem ale ponechala stranou finance výmarské republiky.

S placením reparací souvisela nebývalá prosperita předchozího období. Země, kterou první roky placení reparací ekonomicky ničily, je najednou nejen poctivě splácěla, ale navíc ještě dosahovala nebývalého rozvoje. Zázrak spočíval v kapitálu dovezeném ze zahraničí,

¹⁵⁴ Kolb uvádí, že existuje tvrdé odsuzování sociální demokracie na základě této strategie. Podle něj však na základě jejich cílů- zamezení převzetí vlády národními socialisty nebo udržení moci sociální demokracie v Prusku- neexistoval v této situaci asi jiný odpovídající plán. In: KOLB, E. 2002. *Die Weimarer...*, s. 237.

¹⁵⁵ KITSON, A. 2001. *Germany 1858-1990: Hope, Terror and Revival*. Oxford Advanced History [online]. Oxford: Oxford University Press, 2001. [cit. 2012-06-18], s. 135.

¹⁵⁶ VOIGT, C. 2009. *Kampfbünde der Arbeiterbewegung: Das Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold und der Rote Frontkämpferbund in Sachsen 1924-1933 (Geschichte und Politik in Sachsen; Bd. 26)* [online]. Köln: Böhlau Verlag, 2009. [cit. 2012-06-18], s. 422.

¹⁵⁷ MORAVCOVÁ, D. 2006. *Výmarská republika: ...*, s. 179, 181.

¹⁵⁸ STELLNER, F.; SOBEHART, R. 2005. *Vybrané aspekty...*, s. 262.

převážně ze Spojených států. Reparační splátky byly tedy placeny z cizích zdrojů.¹⁵⁹ Důvodem tohoto nastavení byla nedokonalost trhu kapitálu. Neexistoval žádný orgán, který by se zabýval vynucováním splátek. Země platicí reparace se mohla obávat sankcí nebo embarg ze strany poškozených států. Tato opatření by se stala důvěryhodnou hrozbou v případě, že náklady na soběstačnost- tzn. na odklon mezinárodního obchodu od věřitelských zemí a vytvořením odvětví, které by kompenzovaly import těchto zemí- by byly vyšší než náklady na placení reparací. Věřitelské země však ve většině případů disponují výrazně nižšími informacemi ohledně nákladů země platicí reparace. Spojené státy si při přijímání Dawesova plánu byly vědomy této nedokonalosti a vložily do smlouvy doložku. Ta umožnila Německu přijímat komerční půjčky a platit z nich reparace. Transferová ochrana garantovala věřitelským zemím, že v případě nízké devizové základny Německa (ma zde byt carka?) by měly přednost komerční dluhy před reparačním.¹⁶⁰

Problém byl, že kvůli transferové ochraně neměla vláda žádnou motivaci reparace platit z vlastních zdrojů. Německo systému využívalo a soustavně si půjčovalo více, než činily reparační platby. Vláda poskytovala úvěrům ze zahraničí daňové výhody a podporovala tak příliv kapitálu. Ten ustal až po opakovaných výtkách prezidenta Říšské banky Schachta a reparačního agenta Gilberta. Jejich znepokojení vedlo k poklesu bonity Německa. Reparační věřitelé začali pochybovat o bezpečí riskantního systému a požadovali zrušení transferové ochrany. Investoři se zase obávali obnovení dluhové seniority a v důsledku toho byl v roce 1928 příliv zahraničního kapitálu přerušen. Poté proběhlo jednání o revizi Dawesova plánu, které vyústilo v opuštění transferové ochrany. To znamenalo, že pokud by se Německo ocitlo v platebních potížích, nesli by riziko v první řadě komerční věřitelé. Ti se proto rozhodli úvěry zastavit.¹⁶¹

Kvůli finanční tísní byla deflační politika přijata ještě před nástupem Brüninga do funkce kancléře, jak uvádí Ritschl: „*Od té doby Německo zjistilo, že je stále těžší přilákat nové peněžní půjčky a brzy mohlo být rádo, když stávající dluhy, většinou krátkodobé, mohly být odloženy. Run na rezervy Centrální banky byl v dubnu odražen jen s úsilím a hlavní domácí úvěr v květnu selhal...V létě vláda požádala známého doktora Schachta z Říšské banky jako věřitele poslední instance. V případě, že Centrální banka rozšíří nějaký úvěr, ale*

¹⁵⁹ RITSCHL, A. 2003. "Dancing on a Volcano": The Economic Recovery and Collapse of Weimar Germany, 1924-33". In: BALDERSTON, T. (Ed.). *The World Economy and National Economies in the Interwar Slump*. New York: Palgrave Macmillan, 2003, s. 106-107.

¹⁶⁰ RITSCHL, A. 2003. "Dancing on...", s. 127.

¹⁶¹ RITSCHL, A. 1996. Sustainability of High Public Debt: What the Historical Record Shows [online]. CEPR Discussion Papers No. 1357. London: Centre for Economic Policy Research 77, 1996. [cit. 2014-05-20], s. 13-15
RITSCHL, A. 1996. Was Schacht Right? Reparations, The Young Plan, and The Great Depression in Germany. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra and CEPR, 1996. [cit. 2013-12-17], s. 3-5.

*až poté, co zákon projde předložení finanční správě pro přísný režim splácení svého krátkodobého dluhu. Přijetí tohoto zákona, který vešel ve známost jako lex Schacht v prosinci 1929, ohlašuje začátek deflační politiky v Německu.*¹⁶²

Na konci roku nebyl povolen úvěr od Centrální banky, protože nedošlo ke škrtům v rozpočtu. Následovalo přijetí Youngova plánu a hromadná rezignace – ukončená kancléřem Müllerem a pádem jeho kabinetu. Schacht tehdy varoval před přijetím revidující reparační smlouvy. Problém viděl ve vysokých splátkách, které nebude výmarská republika schopna splácet a bude nucena snížit svou cenovou hladinu vůči okolním zemím. Navíc se splátkám republika nebude moci vyhnout, jelikož byla do smlouvy vložena sankční klauzule. Německo by se tedy podle něho vystavilo vojenské intervenci stejně jako v první polovině 20. let, kdy došlo k okupaci Porúří. Předvídal dluhovou krizi, do které se může republika lehce dostat, pokud nastane hospodářský pokles. Proto se zdá, že vláda jednala chybně, když revizi smlouvy přijala. Plán se však nedal z politického hlediska zavrhnout. Šlo o vyklizení Porýní a navíc byly vkládány naděje do přílivu nového kapitálu s tím, že někdy později bude provedeno nové jednání. Podívat se jak to maj Stellner a Sob a prepsat, dal vysvětlit vyklizení porýni)¹⁶³

Provedení úsporných kroků bylo tedy odsouhlaseno již před nástupem Brüninga. Politické strany však nechtěly být spojovány s nepopulárními opatřeními. Rovněž odbory nechtěly nést odpovědnost za snížení mezd. Proto vyžadovaly, aby vzal kancléř veškerou odpovědnost na sebe. Stejně strategie se držela i německá lidová strana, sociální demokracie a podnikatelé.¹⁶⁴ Politické strany nechtěly pro úsporná opatření hlasovat v parlamentu a upřednostňovaly jejich prosazení nouzovým dekretem. Zatímco ekonomická a politická elita nařízení nepopulárních deflačních opatření považovala za potřebné, zodpovědnost měl nést pouze Brüning.¹⁶⁵

Ritschl předkládá, že je Brüning pro použití restriktivních opatření často obviňován z neznalosti ekonomických teorií, dále také z pokusu zničit stát blahobytu (tedy oslabit demokracii a odbory) nebo ze snahy zbavit se reparací. Ritschl tyto teorie odmítá a zdůrazňuje, že Německo nemělo přístup k úvěrům. Jediný úvěr, který v tomto roce (v jakém??) získalo, byl uskutečněn na základě Youngova plánu a za cenu dalších škrtů

¹⁶² RITSCHL, A. 2003. "Dancing on...", s. 124.

¹⁶³ STELLNER, F.; SOBEHART, R. 2008. Vybrané problem..., s. 102., RITSCHL, A. 1996. Was Schacht..., s. 4-6.

¹⁶⁴ SKACH, C. 2005. *Borrowing Constitutional Designs: Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic* [online]. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005. [cit. 2012-05-23], s. 61.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 61.

v rozpočtu.¹⁶⁶ Deflační politika tedy byla provozována pod tlakem zahraničních věřitelů. Nejednalo se primárně o rozhodování mezi deflační a expanzivní politikou. Úsporná opatření nebyla realizována s hlavním cílem mít vyrovnaný rozpočet, nýbrž zůstat bonitní pro zahraničí. Brüning tedy neprováděl politiku na základě špatného úsudku, ale pod tlakem zahraničí. Pouze tak mohl získat úvěr, který předchozí vláda pro neschopnost zavést úsporná opatření nezískala.¹⁶⁷

Země musela zvýšit svoji konkurenceschopnost vůči zahraničí, aby získala prostředky na splácení zahraničních dluhů. Přesně jak předpovídal Schacht. Zahraniční měnu mohla získat úvěry ze zahraničí, jako to prováděla celá dvacátá léta. Nyní to ale nebylo možné. Alternativou bylo dosahovat přebytků v zahraničním obchodě, což bylo uskutečnitelné pouze za předpokladu nižší cenové hladiny. K jejímu snížení mohla vláda použít buď deflační politiku, nebo devalvaci. Devalvace by byla vhodnější, překážku však představovaly platby do zahraničí. Ty nesměly být znehodnoceny, aby nebyly poškozeny zahraniční země.¹⁶⁸ Ze stejného důvodu nemohla vláda použít úvěrovou expanzi prostřednictvím Říšské banky. Devalvace byla zabezpečena navázáním měny na zlatý standard a úvěrová expanze měla limit daný zákonem Říšské banky¹⁶⁹, který byl zakotven už Dawesovým plánem. Porušení jednoho nebo druhého by znamenalo nedodržení Youngova plánu, což mohlo vést k vojenskému zásahu, jak varoval Schacht. Deficitní financování k nastartování konjunktury rovněž nepřicházelo v úvahu, jelikož by došlo k poklesu exportu a kapitálu a vedlo k snížení objemu deviz. Půjčkami od soukromého sektoru, stejně jako zvyšováním daní by došlo pouze k přerozdlení od soukromého sektoru k veřejnému.¹⁷⁰

¹⁶⁶ RITSCHL, A. 1996. Sustainability of High..., s. 15.

¹⁶⁷ RITSCHL, A. 2002. *Deutschlands Krise und Konjunktur: 1924-1934: Binnenkonjunktur, Auslandsverschuldung und Reparationsproblem zwischen Dawes-Plan und Transfersperre (Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte: Beiheft; Bd. 2)* [online]. Berlin: Akademie Verlag, 2002. [cit. 2013-08-21], s. 136.

¹⁶⁸ Henig uvádí, že již po ukončení 1. světové války se vítězné mocnosti obávaly úmyslného znehodnocení německé měny a tím i reparačních splátek. In: HENIG, R. 1998. *The Weimar Republic: 1919-1933* [online]. London: Routledge, 1998. [cit. 2013-12-17], s. 33.

¹⁶⁹ V rámci Dawesova plánu byl přeorganizován zákon říšské banky z roku 1875. Kvůli předchozímu veřejnému dluhu bylo potřeba, aby byla banka nezávislá na vládě. Kontrolou byla Generální rada, jejíž členové pocházeli ze zemí Spojeneckých mocností. Měna měla být zajištěna min. 40% krytím zlatem nebo devizami, přičemž 75% muselo tvořit zlato. Toto muselo být dodržováno, pouze spojenecká rada udělovala výjimku. In: BARTSCH, M.; EISMANN, H. 2005. *Brünings Wirtschaftspolitik...*, s. 14.

¹⁷⁰ KLAUSINGER, H. 1997. Die Alternativen zur Deflationspolitik Brüning's im Lichte zeitgenössischer Kritik. Zugleich ein neuer Blick auf die Borchardt-These [online]. Working Paper No. 49. Wien: Institut für Volkswirtschaftstheorie und – politik Wirtschaftsuniversität Wien, Juni 1997. [cit. 2013-08-21], s. 10-12., RITSCHL, A. 2001. Knut Borchardts..., s. 10-15.

Na podzim 1930 byli nacisté ve volbách do říšského sněmu druhou nejsilnější stranou. To mělo negativní dopad na důvěru zahraničních zemí, které začaly stahovat svůj kapitál.¹⁷¹ V létě následujícího roku krize kulminovala, což souviselo se dvěma událostmi. První událostí bylo veřejné sdělení vlády, že reparační platby budou brzy pozastaveny. To vedlo ke stahování kapitálu věřitelskými zeměmi.¹⁷² Druhou byl kolaps rakouské banky Credit-Anstalt. Po něm začali věřitelé německých bank hromadně vybírat své vklady a banky s nízkou finanční bází se ocitly pod tlakem.¹⁷³ Jan Kregel¹⁷⁴ je přesvědčen, že finanční krize, která nastala, nevznikla kvůli slabosti německých bank ani runu na ně. Za příčinu považuje stahování kapitálů zahraničními investory, kteří neměli důvěru v schopnost Německa platit. Nedůvěru investorů přičítá hlavně výsledkům zářijových voleb, finančním potížím závodů v Německu a spekulacím ohledně Credit-Anstalt, která byla často pokládána za německou banku.¹⁷⁵

Rapidní hospodářský propad v létě 1931 pomohl Brüningovi v reparační otázce. Vzestup extremistických stran znamenal nebezpečí pádu vlády a republiky samotné. Brüning toho využil a prezentoval Spojeným státům zhoršenou situaci. Výsledkem bylo Hooverovo Moratorium.¹⁷⁶ Týkalo se krátkodobých dluhů a reparačních plateb a chránilo Německo před porušením reparační dohody. Její nedodržení by pravděpodobně vedlo k vojenské okupaci Německa. Toto nebezpečí pominulo v polovině roku 1932.¹⁷⁷ V červnu 1932 byly zrušeny reparační platby na konferenci v Lausanne. Zanedlouho po rezignaci Brüninga.¹⁷⁸

2.3. Hospodářská situace

Manévrovací prostor Brüningovi politiky byl v neposlední řadě omezen hospodářskou situací výmarské republiky. Ačkoli je druhá polovina 20. let často nazývána „zlatým

¹⁷¹ KINDLEBERGER, CH. P. 1989. *The 1930s and the 1980s: Parallels and Differences* [online]. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1989. [cit. 2013-06-19], s. 6.

¹⁷² KOLB, E. 2005. *The Weimar...*, s.122.

Už po volbách v říjnu Brüning prohlásil, že odklad reparačních plateb je stále aktuální a následně na začátku února uvedl požadavek na revizi reparací. In: SANMANN, H. 1965. *Daten und...*, s.122

¹⁷³ KOLB, E. 2005. *The Weimar...*, s.122.

¹⁷⁴ Jan A. Kregel patří mezi post-keynesiánské economy a v současné době zastává pozici profesora na technické univerzitě v Tallinnu.

¹⁷⁵ KREGEL, J. A. 1997. The Role of 1930s Regulations in the Development of Financial Markets in Postwar United States, Germany, and Great Britain. In: FORSYTH, D. J.; NOTERMANS, T. (Ed.). *Regime Changes: Macroeconomic Policy and Financial Regulation in Europe from the 1930s to the 1990s* [online]. Oxford: Berghahn Books, 1997. [2012-06-18], s. 280-281.

¹⁷⁶ PANAYI, P. 2001. *Continuities and...*, s. 12.

¹⁷⁷ RITSCHL, A. 1996. *Sustainability of High...*, s. 15-16.

¹⁷⁸ OVERY, R. 2001. *The German economy...*, s. 42-43.

obdobím“ výmarské republiky, ve kterém došlo k ustálení politických vztahů, utišení neklidu ve společnosti a prudkému vzestupu průmyslové produkce, podle Borchardta byla hospodářská situace výmarské ekonomiky v té době „vše možné jen ne zdravá“.¹⁷⁹ Ritsch poukazuje na propojení obou Borchardtových tezí. Jedna se týká omezení hospodářské politiky za krize a druhé předpokládá špatného hospodářství. Dohromady tedy sdělují, že hospodářský propad byl nevyhnutelný. Jednou z možností jeho překonání bylo použití expanzivní politiky, avšak rozšíření zadlužení během krize nebylo možné.¹⁸⁰

Za symptomy strukturálně nemocného hospodářství Borchardt pokládá nízkou míru investic, exportu, zaměstnanosti a hospodářského růstu a naopak vysoký podíl veřejného sektoru a zaměstnanců na národním produktu. Dále zdůrazňuje pokles zisku podnikatelů, který byl podle něho stejně jako ostatní krizové faktory zapříčiněn nepoměrem mezi vývojem reálných mezd a vývojem produktivity a rovněž náklady na kapitál. Pád republiky považuje za výsledek distribučního konfliktu, který zatěžoval ekonomiku schopnou fungovat pouze s pomocí zahraničního kapitálu.¹⁸¹ Nedochozelo tedy k reálnému růstu.¹⁸²

“Nezdravost” německého hospodářství se ukázala během krize na počátku 30. let. Její začátek je obvykle spojová s krachem newyorské burzy. V Německu se však začal ekonomický propad objevovat mnohem dříve.¹⁸³

Dle mého názoru odrážela špatnou hospodářskou situaci ještě před nástupem Velké hospodářské krize poměrně vysoká nezaměstnanost. Andreas Wilkens¹⁸⁴ vyzvedává „krizový rok stabilizace“ 1926. Tehdy vzrostla nezaměstnanost nad dva miliony. Její vývoj v dalších letech považuje za projev slabého hospodářství. Tabulka č. 6 ukazuje, že po roce 1926 nezaměstnanost neklesla. Naopak dále rostla až do roku 1932.¹⁸⁵

¹⁷⁹ BORCHARDT, K. 1982. *Wachstum, Krisen, ..., s. 200.*, STELLNER, F.; SOBEHART, R. 2005. Vybrané aspekty..., s. 252.

¹⁸⁰ RITSCHL, A. 2001. Knut Borchardts..., s. 2-4.

¹⁸¹ Dle SPOERER, M. 1996. *Von Scheingewinnen zum Rüstungsboom: Die Eigenkapitalrentabilität der deutschen Industrieaktiengesellschaften 1925-1941 (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte: Beihefte; Nr. 123)* [online]. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1996. [cit. 2013-08-21], s. 20.

¹⁸² BORCHARDT, K. 1982. *Wachstum, Krisen, Handlungsspielräume der Wirtschaftspolitik: Studien zur Wirtschaftsgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft; Bd. 50)* [online]. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1982. [cit. 2013-12-19], s. 200.

¹⁸³ OVERY, R. 2001. The German economy..., s. 39.

¹⁸⁴ Andreas Wilkens je univerzitním profesorem soudobých dějin. Zajímá se zejména o dějiny Německa ve 20. Století a hospodářské a politické dějiny evropského integračního procesu.

¹⁸⁵ WILKENS, A. 2002. Das ausgebliebene Wachstum. Zur demographischen und wirtschaftlichen Entwicklung in Deutschland und Frankreich 1918-1939. In: KITTEL, M.; MÖLLER, H. (Hrsg.). *Demokratie in Deutschland und Frankreich 1918-1933/40: Beiträge zu einem historischen Vergleich (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte; Bd. 59)* [online]. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2002. [cit. 2013-08-21], s. 17-18.

Tabulka č. 6: Vývoj nezaměstnanosti ve Výmarské republice 1925-1929 (v tisících a v %)

	Nezaměstnanost (v tisících)	Nezaměstnanost (v %)
1925	682	6,7
1926	2 025	18,0
1927	1 312	8,8
1928	1 391	8,4
1929	1 899	13,1
1930	3 076	15,3
1931	4 520	23,3
1932	5 575	30,1
1933	4 804	26,3

Zdroj: WILKENS, A. 2002. Das ausgebliebene Wachstum. Zur demographischen und wirtschaftlichen Entwicklung in Deutschland und Frankreich 1918-1939. In: KITTEL, M.; MÖLLER, H. (Hrsg.). *Demokratie in Deutschland und Frankreich 1918-1933/40: Beiträge zu einem historischen Vergleich (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte; Bd. 59)* [online]. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2002. [cit. 2013-08-21], s. 18.

Vzestup nezaměstnanosti z 13% na 30% během let 1929-1930 naznačuje dramatický propad ekonomiky. Balderston uvádí, že pokles dovozu byl rychlejší než pokles vývozu. Domácí poptávka tedy klesala rychleji než v zahraničí. Podle něho není pochyb, že nezaměstnanost během Velké deprese byla cyklická a její příčinou byl pokles agregátní poptávky.¹⁸⁶

Temin považuje za první projev snížení agregátní poptávky pokles investic do zásob necitlivých na úrokovou míru.¹⁸⁷

Tabulka č. 7: Složení čistých investic v Německu, 1910-1913, a 1926-1933 (miliardy marek 1913)

	Průmysl- celkem	Stavebnictví	Stroje	Zásoby
1910-13	3,3	0,8	2,5	
1926	1,0	0,7	0,9	-0,6

Podle Wilkense byla situace ještě zhoršena demografickým vývojem. Konkrétně nárůstem mladé pracovní síly v druhé polovině 20. let a rovněž přičítá určitý vliv ženské pracovní síle. Dle jeho mínění by měla i zdravě se vyvíjející ekonomika problém zajistit dostatek pracovních míst, natož oslabená. In: Tamtéž, s. 18-19.

¹⁸⁶ BALDERSTON, T. 2002. *Economics and...*, s. 73, 82.

¹⁸⁷ Dle BALDERSTON, T. 2002. *Economics and...*, s. 82.

1927	4,3	0,9	1,3	2,1
1928	3,5	0,8	1,6	1,2
1929	1,3	0,8	0,9	-0,4
1930	-0,1	0,7	0,3	-1,1
1931	-2,8	0,4	-0,5	-2,7
1932	-1,5	0,3	-1,2	-0,7
1933	0,1	0,3	-1,0	0,8

Zdroj: TIPTON, F. B. 2003. *A History...*, 200, s. 335.

Tabulka č. 7 ukazuje, že pokles celkových investic průmyslu se projevil v roce 1928 vlivem poklesu investic do zásob. Je patrné, že investice do stavebnictví byly celkem stabilní a investice do strojů a zařízení začaly klesat rokem 1929, do té doby rostly.¹⁸⁸ Podle Franka Tiptona¹⁸⁹ vedly neuspokojivé zkušenosti s prodejem k snížení investic do zásob, což vedlo k pesimistickým očekáváním ohledně dalšího prodeje a snížením investic do zařízení a strojů a dále k dalšímu poklesu prodeje a investic zásob, čímž vznikl bludný kruh. Dále přikládá význam reakcím monopolních závodů, které při poklesu poptávky zvyšují cenu a snižují výstup.¹⁹⁰ To je v souladu s úvahou Burtona Weisbroda¹⁹¹, který se domnívá, že v důsledku nadkapacity a rostoucích fixních nákladů museli podnikatelé buď snížit náklady nebo je převést na někoho jiného.¹⁹² Kartely se bránily poklesu cen a snižovaly výstup a zaměstnanost. Mzdy nebylo možné snížit v důsledku jejich strnulosti, což způsobilo vyšší růst nezaměstnanosti.¹⁹³

Balderston nicméně oponuje tomuto vysvětlení “počátku krize v Německu”. Podle něho samotný pokles investic do zásob nemůže vysvětlit pokračující pokles ekonomiky po roce

¹⁸⁸ TIPTON, F. B. 2003. *A History...*, s. 335.

¹⁸⁹ Profesor Frank Tipton v současné době působí na univerzitě v Sydney. Zabývá se zejména hospodářskými dějinami, evropskými historickými studiemi a asijskými studiemi.

¹⁹⁰ TIPTON, F. B. 2003. *A History...*, s. 336-337.

Investice do stavebnictví jsou důsledkem dlouhodobých rozhodnutí a jsou ovlivněny úrokovou mírou. Ta má vliv rovněž na investice do zařízení, kde je rozhodnutí ovlivněno stavem průmyslu během roku až roku a půl. Investice do zásob nesouvisí s úrokovou mírou a jsou výsledkem bezprostředních očekávání, kdy se firma pokouší odhadnout vývoj poptávky v dalším období na základě posledních zkušeností s prodejem. In: Tamtéž, s. 335-336.

¹⁹¹ Burton Weisbrod je americký ekonom, v současné době působí jako profesor ekonomie. Mezi jeho zásadní přínosy patří výzkum analýzy nákladů a výnosů veřejné politiky.

¹⁹² WEISBROD, B. 1974. Zur Form schwerindustrieller Interessenvertretung in der zweiten Hälfte der Weimarer Republik. In: MOMMSEN, H.- PETZINA, D.- WEISBROD, B. (Hrsg.). *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik: Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum vom 12.-17. Juni 1973*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1974, s. 675.

¹⁹³ BALDERSTON, T. 2002. *Economics and...*, s. 85.

1930.¹⁹⁴ Význam připisuje hrubým fixním investicím a jejich závislosti na externích finančních zdrojích. Domnívá se, že mnohem větší propad ekonomiky v Německu než ve Spojených státech a Velké Británii spočíval v poklesu fixních vládních investic. Potvrzení této teorie vidí v propadu hrubých fixních investic vlády, který nastal v Německu již v roce 1927, zatímco v dvou zbývajících zemích nastal mnohem později.¹⁹⁵

Hlavní vysvětlení poklesu poptávky je spojeno s trhem kapitálu.¹⁹⁶ Nedostatek kapitálu a úroková politika Říšské banky vedly v druhé polovině 20. let k přílivu zahraničních úvěrů a velkému zadlužení.¹⁹⁷ Zahraniční úvěry umožnily financovat vysoké mzdy a velkorysou sociální politiku, Brüning však už roku 1926 varoval před budoucím zatížením a reparačním tlakem.¹⁹⁸ Proces ekonomické obnovy paradoxně vedl k destabilizaci. Obnova se projevovala v rychlé expanzi vládních výdajů, kde tvořily významnou položku investice do bytové výstavby. Klíčovým termínem se v té době stal problém měření užitečnosti státní aktivity na základě její produktivity. Jedním z hlavních aktérů sporů o produktivitu byly obecní úřady snažící se prokázat užitečnost svých záměrů. Na druhé straně stál prezident Říšské banky Schacht, který veřejné výdaje neschvaloval. Obával se obnovení inflace a doporučoval investovat pouze do výrobních kapacit.¹⁹⁹

Aby utlumil příliv kapitálu, začal Schacht snižovat diskontní sazbu. Poprvé ji snížil v lednu 1926 a o rok později už dosahovala pouze 5%.²⁰⁰ Voth považuje za jisté, že tento pokles ovlivnil investiční plány v letech 1925-1928, kdy stouply reálné investiční výdaje asi o 28%.²⁰¹ Jsem přesvědčena, že firmy nadměrně investovaly v důsledku peněžní iluze. Dále věřím, že růst mezd během tohoto období odpovídal poptávce po práci. Po vyprchání iluze je však nebylo možné snížit v důsledku kolektivních mzdových dohod. Firmy proto snižovaly výrobu a zaměstnanost.

¹⁹⁴ BALDERSTON, T. 1983. The Beginning of the Depression in Germany, 1927-30: Investment and the Capital Market. *The Economic History Review* [online]. August 1983, Vol. 36, No. 3. [cit. 2014-12-30], s. 400.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 398-402.

¹⁹⁶ BALDERSTON, T. 2002. *Economics and...*, s. 82.

¹⁹⁷

WIRSCHING, A. 2000. *Die Weimarer Republik: Politik und Gesellschaft (Enzyklopädie deutscher Geschichte, Bd. 58)* [online]. München: Oldenbourg Verlag, 2000. [cit. 2013-07-15], s. 110.

¹⁹⁸ RITSCHL, A. 2003. Knut Borchardts..., s. 244.

¹⁹⁹ LIEBERMAN, B. 1993. Luxury or Public Investment? Productivity and Planning for Weimar Recovery. *Central European History* [online]. 1993, Vol. 26, No. 2. [cit. 2013-12-30], s. 196-199.

²⁰⁰ HARDACH, G. 1974. Die beiden Reichsbanken: Internationales Währungssystem und nationale Währungspolitik 1924-1931. In: MOMMSEN, H.- PETZINA, D.- WEISBROD, B. (Hrsg.). *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik: Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum vom 12.-17. Juni 1973*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1974, s. 379-381.

²⁰¹ Voth, H-J. 1993. Wages, Investment..., s. 280.

Balderston dále tvrdí, že ve výmarské republice proběhl “černý čtvrtek” na akciovém trhu již v květnu 1927. Tedy dvaapůl roku před Spojenými státy. Zdůrazňuje že, do konce deprese nedošlo k zotavení cen německých akcií a klesaly dokonce i během vzestupu amerického akciového trhu. Balderston to vysvětluje pesimismem podnikatelů.²⁰²

Koncem roku 1927 byla diskontní sazba znovu zvýšena na 7%. Důvodem byl deficit platební bilance a pokles zlatých a devizových rezervy.²⁰³ Gerd Hardach²⁰⁴ se domnívá, že Schacht nechat klesnout rezervy tak nízko úmyslně, aby vyvolal znepokojení reparačního agenta Gilberta.²⁰⁵ Na podzim 1927 Gilbert přednesl své námitky proti vysokým veřejným výdajům. Tím znepokojil zahraniční věřitele a přítok zahraničního kapitálu klesl. Výmarská republika proto musela snížit investice do infrastruktury a jiné vládní výdaje.²⁰⁶ Šok na trhu kapitálu způsobil pokles a fixní investice dosáhly svého vrcholu v období 1927-28.²⁰⁷

Do roku 1928 se klesající zisk podnikatelů a vysoká strukturální nezaměstnanost neprojevovaly. Poté však začaly půjčky a investice proudící z USA klesat. Jejich další odliv nastal následující rok, když byla odstraněna transferová ochrana a padla burza v New Yorku. V této době už nebylo možné přehlédnout stagnující průmyslovou výrobu, nedůvěru zahraničních investorů a zemědělskou krizi.²⁰⁸

Vzestup nezaměstnanosti se brzy stal příčinou potřeby financovat deficit nedávno zavedeného pojištění v nezaměstnanosti. Protože se ale příliv zahraničního kapitálu ztenčil, bylo potřeba financovat schodek pojištění z domácích zdrojů. Spolu s tím se zhoršovala i situace říšského rozpočtu a nakonec byla potřeba jeho finanční sanace.²⁰⁹

Borchardt uvádí, že vlivem zhoršující se hospodářské situace žádala strana podnikatelů koncem roku 1929 strukturální změnu hospodářství. Tu považoval za nutnou také reparační agent Gilbert, který neschvaloval hospodářskou a sociální politiku výmarské republiky a

²⁰² BALDERSTON, T. 1983. *The Beginning...*, s. 406-408., BALDERSTON, T. 2002. *Economics and...*, s. 82.

²⁰³ Podle výzkumu Votha byla poptávka snížena vysokými úrokovými sazbami koncem 20. let. Tvzení podkládá analýzou, ve které předpokládá nižší úroveň mezd nebo nižší úroveň úrokových sazeb ve 20. letech. Pokud by zůstala výše mezd na úrovni 1925, výsledkem by podle něj byl pokles investic. Naopak za předpokladu nižších úrokových sazeb, by podle něj investice na konci 20. let byly o 40% vyšší. In:

VOTH, H-J. 1995. Did High Wages or High Interest Rates Bring Down the Weimar Republic? A Cointegration Model of Investment in Germany, 1925-1930. *The Journal of Economic History* [online]. December 1995, Vol. 55, No. 4. [cit.2014-05-23], s. 814-817.

²⁰⁴ Gerd Hardach je profesorem hospodářských dějin, v současné době působí na univerzitě v Regensburgu a v Berlíně.

²⁰⁵ HARDACH, G. 1974. *Die beiden...*, s.381-382.

²⁰⁶ BALDERSTON, T. 2002. *Economics and...*, s. 85.

²⁰⁷ BALDERSTON, T. 1983. *The Beginning...*, s. 407-408.

²⁰⁸ BARANOWSKI, S. 2011. *Nazi Empire: German Colonialism and Imperialism from Bismarck to Hitler*. NY: Cambridge University Press, 2011, s. 155-156.

²⁰⁹ HENNING, F-W. 2003. *Deutsche Wirtschafts...*, s. 93.

rovněž prezident Říšské banky Schacht.²¹⁰ Borchardt zdůrazňuje, že pokud na krizi pohlížíme z této perspektivy, je pochopitelné, že hospodářský propad mohl být vnímán jako šance pro očištění pomocí revize ekonomické struktury.²¹¹ Dle mého názoru vnímal podobně krizi rovněž kancléř Brüning.

Ve funkci kancléře začal působit koncem března 1930 a nutnou povinností bylo vyřešit úkoly, které zanechala předchozí vláda otevřené. Nejdůležitějším úkolem bylo uvedení státního rozpočtu do rovnováhy.²¹² Andreas Wirsching²¹³ nepovažuje ztroskotání Velké koalice na otázce sanace pojištění v nezaměstnanosti za náhodu. Dilema tohoto problému přeneseného na Brüninga popisuje takto: „*Na jedné straně musela vláda drasticky snížit výdaje říšského rozpočtu; na druhé straně musela pokrýt deficit pojištění v nezaměstnanosti, který nevyhnutelně cyklicky stoupal, z říšského rozpočtu.*“²¹⁴ Z Wirschingova konstatování je evidentní, že Brüning nastoupil v době tragické hospodářské situace, kdy bylo velice těžké formovat sociální politiku.

Vlivem hospodářského poklesu klesaly daňové výnosy a rostly vladní výdaje.²¹⁵ Za stávající situace nebylo možné bojovat s krizí a nezaměstnaností, které zvyšovaly výdaje státu, pomocí expanzivních opatření. To by totiž vyžadovalo zvýšení výdajů, které nebylo slučitelné se stavem státního rozpočtu.²¹⁶ Aby mohl být financován deficit a nedošlo ke zhroucení státních financí, musel Brüning provozovat restriktivní finanční politiku, která ještě více prohlubovala deflaci a snižovala kupní sílu.²¹⁷

Brüning se rozhodl postupovat v souladu s neoklasickou hospodářskou teorií a přizpůsobovat rostoucí výdaje klesajícím příjmům a současně zlepšit nabídkové podmínky hospodářství.²¹⁸ Dále měl v úmyslu snížit mzdy a ceny a zajistit tak konkurenceschopnost na světovém trhu. Příčinu krize viděl ve vysokých nákladech podnikatelů a proto zamýšlel snížit jejich daňové zatížení. Rovněž plánoval odbourat neflexibilní systém mezd a cen a obnovit samočistící

²¹⁰ BORCHARDT, K. 1982. *Wachstum, Krisen...*, s. 201.

²¹¹ BORCHARDT, K. 1991. *Perspectives on modern German economic history and policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, s. 159.

²¹² MORAVCOVÁ, D. 2006. *Výmarská republika: ...*, s. 165, 169.

²¹³ Německý historik Andreas Wirsching se ve svém výzkumu zabývá dějinami komunismu, fašismu a nacismu, historií výmarské republiky, německými a evropskými dějinami od roku 1970.

²¹⁴ WIRSCHING, A. 2000. *Die Weimarer Republik: ...*, s. 30.

²¹⁵ BALDERSTON, T. 2002. *Economics and ...*, s. 88.

²¹⁶ Rovněž Gerald Schöpfer poukazuje na rozporuplnost situace. Bylo potřeba sanovat státní rozpočet, a zároveň bojovat s nezaměstnaností a finanční a hospodářskou krizí. In: SCHÖPFER, G. 2006. *Franz Curt...*, s. 48.

²¹⁷ BALDERSTON, T. 2002. *Economics and ...*, s. 95.

²¹⁸ BUTTERWEGGE, CH. 2008. Peter Hartz und historische Parallelen zu seiner Reformpolitik- ein Rückblick auf die Weimarer Republik. In: KLUTE, J.; KOTLENGA, S. (Hrsg). *Sozial- und Arbeitsmarktpolitik nach Hartz: Fünf Jahre Hartzreformen: Bestandsaufnahme- Analysen- Perspektiven* [online]. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2008. [cit. 2013-08-21], s. 130.

schopnost trhu. Dále se pokoušel o záchranu německého zemědělského sektoru prostřednictvím jeho finančního odlehčení.²¹⁹

Přehled nouzových vyhlášek, které byly přijaty během Brüningovi vlády, ukazuje tabulka č. 8.

Tabulka č. 8: Přehled nouzových nařízení 1930-1932 (tzv. Velká nouzová nařízení vyznačena tučně)

Kancléř	Datum	Daně	Podpory v nezaměstnanosti
Brüning	26.6.1930	Nova tzv. Reichshilfe; zvýšení daně z příjmu o 5%, nová daň pro svobodné, zvýšení daně z tabáku, obecní daň z piva, občanská daň	Zvýšení příspěvku na 4,5%, snížení vyplácených příspěvků
Brüning	1.10.1930	Úsporná opatření ke snížení státního dluhu, uvolnění nájmu, snížení cen, úspory zemí a obcí	Snížení mezd
Brüning	1.12.1930	Zvýšení daně z tabáku, snížení daně z majetku a obratu	Snížení úřednických platů o 6%
Brüning	5.7.1931	Zvýšení spotřebních daní (cukr), nová krizová daň	Další snížení úřednických platů o 4-8%, snížení podpory v nezaměstnanosti
Brüning	6.10.1931	(Zmírnění červencového	Snížení tarifních mezd

²¹⁹ BARTSCH, M.; EISMANN, H. 2005. Brüning's Wirtschaftspolitik:..., s. 18-19.

		nařízení)	
Brüning	8.12.1931	Snížení úroků, snížení cen, snížení nájmů, zvýšení daně z obratu	Snížení mezd a platů o 10-15%

Zdroj: MORAVCOVÁ, D. 2006. *Výmarská republika: ...*, s. 194.

Brüningova vláda trvala do první poloviny roku 1932. Kancléř byl odvolán prezidentem, jelikož ztratil jeho důvěru a do čela vlády se dostal Franz von Papen. V lednu dalšího roku byl Adolf Hitler jmenován kancléřem a během jeho vlády se podařilo dosáhnout oživení ekonomiky.²²⁰ Nabízí se otázka, zda mohla být obnova dosažena dříve, pokud by Brüning jednal jinak. Jeho cílem bylo snížit mzdy, platy a transfery a dosáhnout tak vyrovnaní rozpočtu a zvýšení úvěryhodnosti a exportu. Podařilo se mu slabě zvýšit export a vyrovnat rozpočet. Nicméně za cenu vyšší nezaměstnanosti. Jeho politika byla nepopulární a byl nucen užívat nouzové dekrety. To poškozovalo jeho úsilí, ukazovat Německo jako stabilní prostředí pro zahraniční kapitálové investice.²²¹ Během jeho vlády došlo k uklidnění bankovní krize a nastal rozhodující zvrat v reparační otázce. Na druhé straně nebyly zaznamenány úspěchy na poli zemědělské politiky, státní pojistný systém upadal a neustále narůstal počet nezaměstnaných.²²²

Hans-Joachim Braun²²³ je přesvědčen, že Brüningova vláda chybně vycházela z implicitního předpokladu existence liberálního ekonomického systému. Mzdy a ceny byly neflexibilní a pohyb kapitálu a zboží byl omezený. Proto bylo chybou předpokládat, že hospodářství bude reagovat obdobným způsobem jako svobodný tržní systém.²²⁴ Ben Bernanke²²⁵ a Harold James popisují, jak mohly reálné mzdy ovlivnit hospodářský pokles. Pokud jsou mzdy cenově rigidní, potom pokles cen výstupu povede k růstu reálných mezd a poklesu poptávky po pracovní síle. Strnulost mezd sníží ziskovost a může dojít k poklesu investic.²²⁶ Reálné mzdy

²²⁰ STELLNER, F.; SOBEHART, R. 2005. Vybrané aspekty..., s. 263-264.

²²¹ OVERY, R. 2001. *The German...*, s. 40-42.

²²² Tamtéž, s. 97.

²²³ Hans-Joachim Braun působí jako profesor sociálních, hospodářských a technických dějin. Zabývá se především technologickými inovacemi.

²²⁴ BRAUN, H.-J. 2003. *The German...*, s. 48.

²²⁵ Ben Bernanke je americký ekonom a předseda rady guvernérů Federálního rezervního systému. Je obhájcem volného trhu a k deflační politice se staví odmítavě.

²²⁶ BERNANKE, B.; JAMES, H. 1991. *The Gold Standard, Deflation, and Financial Crisis in the Great Depression: An International Comparison*. In: HUBBARD, R. G. (Ed.). *Financial Markets and Financial Crises* [online]. University of Chicago Press, 1991. [cit. 2013-12-19], s. 45-48.

rostly nejen ve 20. letech, ale i během hospodářského poklesu v letech 1929-1931. Nominální mzdy totiž klesaly pomaleji než ceny výstupů. Vzestup reálných mezd způsobilo současné působení negativního poptávkového šoku a mzdových strnulostí²²⁷

V krátkém období vede poptávkový šok k poklesu reálného produktu pod potenciální produkt. Reálný HDP a zaměstnanost se sníží pouze krátkodobě. V dlouhém období se ekonomika vrací na potenciální produkt při nižší cenové hladině. Pokud má ale země silné odbory a není možné dosáhnout snížení mezd, může hospodářský pokles trvat dlouho. Teprve po snížení nominálních mezd dojde k růstu HDP a zaměstnanosti.²²⁸ Fisher a Hornstein uvádí dvě příčiny růstu reálných mezd. Pokles cenové hladiny a růst nominálních mezd v počáteční fázi deprese.²²⁹ Tabulka č. 9 ukazuje vývoj hrubých hodinových mezd. Nominální mzdy začaly klesat až od roku 1930. Reálné rostly až do roku 1932. Tabulka č. 10 zobrazuje pokles cenové hladiny. Ten se zrychlil po roce 1930.

Tabulka č. 9: Vývoj hrubé hodinové nominální a reálné mzdy v letech 1928-1932 (Index 1913=100)

	Hrubá hodinová nominální mzda	Hrubá hodinová reálná mzda
1928	190,1	125,3
1929	200,2	130,0
1930	194,5	131,3
1931	179,7	132,0
1932	150,8	125,0

Zdroj: Dle RITSCHL, A. 1990. Zu hohe Löhne in der Weimarer Republik? Eine Auseinandersetzung mit Holtfrerichs Berechnungen zur Lohnposition der Arbeiterschaft 1925-1932. *Geschichte und Gesellschaft* [online]. 1990, Jg. 16, H. 3. [cit. 2014-21-05], s. 381.

Tabulka č. 10: Cenový index životních nákladů v letech 1928-1932 (Index 1913=100)

1928	1929	1930	1931	1932
151,7	154,0	148,1	136,1	120,6

Zdroj: Dle RITSCHL, A. 1990. Zu hohe..., s. 381.

²²⁷ DIMSDALE, N. H.- HORSEWOOD, N.- RIEL, A. van. 2006. Unemployment in..., s. 790.

²²⁸ : HOLMAN, R. 2011. *Ekonomie*. Vyd. 5. Praha: C. H. Beck, 2011, s. 505-6.

²²⁹ FISHER, J.; HORNSTEIN, A. 2001. The Role..., s. 6-7.

V letech 1929-31 reálné mzdy rostly, protože nominální mzdy klesaly pomaleji než ceny. Teprve Brüningova přísná opatření z konce roku 1931 vyvolala snížení reálných mezd. Jejich pokles začal roku 1932 a pokračoval dále, protože nacistická vláda záměrně snižovala reálné mzdy fixací nominálních tarifních mezd při růstu cenové hladiny.²³⁰ David Corbett²³¹ pokládá otázku, zda mohl pokles reálných mezd po roce 1931 zvýšit zaměstnanost a zda jejich růst během deprese přispěl k zvýšení nezaměstnanosti. Podle jeho názoru by byl vývoj reálných mezd hlavní příčinou krize za Brüninga a hospodářského oživení za Hitlera, pokud by byla jejich výše z větší části určena politickými faktory.²³² Arthur van Riel²³³ a jeho spolupracovníci rozlišují mezi tržními a reálnými tarifními mzdami. Reálné tarifní mzdy byly podle nich určeny politickými faktory a jako příklad uvádí vládu nacistů. Ti používali reálné tarifní mzdy ke snižování reálných tržních mezd. Tržní mzda byla tarifní mzdou ovlivněna, avšak jen do určité míry. Působily na ni i jiné tržní faktory.²³⁴

Podle van Riela a jeho kolegů představovala změna tarifních mezd hlavní proměnnou na straně nabídky při hospodářském poklesu a vzestupu. Proměnné strany nabídky však vzájemně působily proti sobě a snižovaly svůj účinek. Z toho důvodu přispěla mnohem více k poklesu i oživení ekonomiky strana poptávky. Na této straně vyzdvihují reálné ceny akcií, dovoz kapitálu v poměru k HDP a zejména změnu vládních výdajů. Právě ta podle nich nejvíce přispěla k oživení poptávky po pracovní síle po roce 1933. Považují tedy za pravděpodobné, že by zavedení expanzivní politiky snížilo nezaměstnanost i během Brüningovi vlády.²³⁵

Voth se zaměřil na poměr pracovních příjmů na celkovém příjmu (mzdovou kvótu), aby zjistil, zda snížení mezd a cen očistilo ekonomiku a deflační politika vedla k hospodářskému růstu. Ukazuje, že tento poměr vzrostl během let 1930-1931 a v roce 1932 mírně klesl.²³⁶ Voth došel k závěru, že se mzdové zatížení nesnížilo vzhledem k hodnotě produkce a Brüningova politika v tomto ohledu tedy podnikatelům nepomohla. Relativní mzdová zátěž se

²³⁰ DIMSDALE, N. H.-HORSEWOOD, N.- RIEL, A. van. 2006. Unemployment in..., s. 789-791.

²³¹ David Corbet je bývalý učitel ekonomie. V současné době působí jako právník ve Washingtonu.

²³² CORBETT, D. 2003. Wage woes..., s. 229, 238-9, 242.

²³³ Profesor Arthur van Riel se zabývá hospodářskými dějinami Nizozemí v raném novověku a historií vlády a ekonomiky 19. století.

²³⁴ DIMSDALE, N. H.-HORSEWOOD, N.- RIEL, A. van. 2006. Unemployment in..., s. 794-6, 802-3.

²³⁵ Tamtéž, s. 801-802.

Podle van Riela a jeho kolegů zvýšily proměnné strany nabídky v období 1928-32 nezaměstnanost o 1,3%, proměnné strany poptávky o 88%. V letech 1932-36 snížily proměnné strany poptávky nezaměstnanost o 75% a proměnné strany nabídky o 3%. In: Tamtéž, s. 801.

²³⁶ Voth, H.-J. 1993. Wages, Investment...s. 286-7.

podle něho se snížila vlivem hospodářského vzestupu, který přičítá programům zaměstnanosti a úvěrové expanzi.²³⁷ Holtfrerich vysvětluje pokles mzdové kvóty po krizi oživením hospodářství. Považuje ji za ukazatel hospodářské situace nikoli její příčinu. Její výše podle něho není ovlivněna vývojem mezd, ale odráží ziskovost, které závisí na investiční činnosti.²³⁸

Balderston uvádí jako hlavní příčiny krize pokles investic po roce 1928, pokles příjmů z vývozu a pokles vládních investic po roce 1929.²³⁹ Pokles vývozu byl nižší než pokles dovozu, což naznačuje, že poptávka klesala ve výmarské republice rychleji než v zahraničí. Od poloviny roku 1931 však začal exportní přebytek klesat. To znamenalo, že zahraniční poptávka začala klesat s větší intenzitou a ještě víc zvýšila nezaměstnanost.²⁴⁰ Hospodářská krize dosáhla vrcholu roku 1932 a míra nezaměstnanosti tehdy činila přibližně 30%.²⁴¹

Mohl Brüning takovému vývoji zabránit? Podle Overého prováděla jeho vláda deficitní financování i devalvaci. Dotace exportnímu průmyslu měly stejný efekt jako devalvace s tím rozdílem, že nepředstavovaly riziko zvýšení cenové hladiny. Příčinou nízkého exportu však nebyla cenová hladina. Problém spočíval v nízké zahraniční poptávce a rozšíření ochranných cel. Dále tvrdí, že vládní výdaje tvořily větší podíl národního produktu než jakýkoli jiný rok.²⁴² Hans Mommsen²⁴³ ale upozorňuje na snižování investic a zvyšování transferových výdajů. Tím došlo k přerozdělení financí směrem od produktivních vládních výdajů k neproduktivním.²⁴⁴ Problém vidí také v zvýšení daňového zatížení, které snižovalo investice²⁴⁵

Holtfrerich rovněž zdůrazňuje nutnost rozlišovat mezi zvýšením spotřebních a transferových výdajů a zvýšením veřejných investic. Pokud se výnos ze zvýšení daní použije na spotřební a transferové výdaje, potom se zvýší míra spotřeby na úkor míry investic. Pokud se výnos použije na zvýšení státních investic, vzroste míra investic na úkor míry spotřeby. Investiční aktivita státu pak vyrovná pokles investic soukromého sektoru.²⁴⁶

Holtfrerich se dále soustředí na míru investic v druhé polovině 20. let. Ta sice ve srovnání s předválečným obdobím klesla, ale tento pokles byl zaviněn konjunkturálním propadem v letech

²³⁷ Tamtéž, s. 287.

²³⁸ HOLTFRERICH, C-L. 1984. Zu hohe..., s. 134-5.

²³⁹ BALDERSTON, T. 1983. The Beginning..., s. 395.

²⁴⁰ BALDERSTON, T. 2002. *Economics and Politics*..., s. 77.

²⁴¹ WILKENS, A. 2002. Das ausgebliebene..., s. 18.

²⁴² OVERY, R. 2001. The German..., s. 42.

²⁴³ Hans Mommsen je německý historik, zabývá se především dějinami holokaustu a nacistického Německa.

²⁴⁴ MOMMSEN, H. 2009. *Aufstieg und...*, s. 441.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 441.

²⁴⁶ HOLTFRERICH, C-L. 1992. Vernachlässigte Perspektiven..., s. 134.

1926 a 1929. Zdůrazňuje, že v období 1925-29 byly státní investice poměrně stabilní a mohly tvořit stabilizační prvek hospodářství a přispět k hospodářskému růstu. K intenzitě krize podle Holtfrericha významně přispěla struktura státních výdajů (zvýšil se podíl spotřebních a transferových výdajů) a snížení státních investic. Poukazuje zejména na pokles investic na veřejnou výstavbu a domnívá se, že škrtý v tomto sektoru významně přispěly k zvýšení nezaměstnanosti.²⁴⁷ Tabulka č. 11 ukazuje pokles investic v soukromém a veřejném sektoru a veřejné bytové výstavbě. Zřetelný je velký pokles veřejných investic po roce 1930. Tehdy nastoupil Brüning. Tabulka č. 12 ukazuje velikost vládních investičních a spotřebních výdajů na HNP. Vládní investice po roce 1930 klesaly, zatímco spotřební výdaje vlády rostly.

Tabulka č. 11: Čisté investice (celkové a veřejné) v Německu v běžných cenách (mil. RM) a jako procenta HNP (v závorkách), veřejná bytová výstavba (mil. RM)

	Celkové investice (soukromé a veřejné)	Celkové veřejné investice	Bytová výstavba (veřejný sektor)
1925	8 620 (13,2)	2 005 (3,0)	875
1926	4 280 (6,5)	2 537 (3,9)	115
1927	12 240 (15,2)	2 913 (3,6)	1113
1928	10 980 (13,1)	2 935 (3,5)	1175
1929	5 570 (7,3)	2 643 (3,3)	993
1930	2 630 (3,7)	2 060 (2,9)	630
1931	-3 150 (-5,4)	739 (1,3)	259
1932	-2 060 (-4,1)	354 (0,7)	124

Zdroj: Dle HOLTFRERICH, C-L. 1992. Vernachlässigte Perspektiven..., s. 136.

²⁴⁷ Tamtéž, s.135-137.

Tabulka č. 12: Vládní výdaje na spotřebu a investice jako podíl HNP, 1928-1934

	Vládní spotřební výdaje	Vládní investiční výdaje
1928	0,10	0,03
1929	0,11	0,03 95,6
1930	0,11	0,02 93,6
1931	0,12	0,02 8
1932	0,14	0,02
1933	0,15	0,03
1934	0,17	0,05

Zdroj: Dle FISHER, J.; HORNSTEIN, A. 2001. The Role..., s. 34.

Holtfrerich může být státní deficit žádoucí, pokud bude sloužit k provedení veřejných investic. Deficity, kterými jsou financovány spotřební a transferové výdaje odsuzuje, protože vedou k poklesu spotřeby a investic. V období 1925-29 tedy probíhala tvorba úspor, jelikož investiční výdaje státu byly vyšší než deficit veřejných financí. Holtfrerich tvrdí, že Brüning svou politikou krizi významně zhoršil, jelikož státní investice během jeho vlády klesaly mnohem silněji než spotřební a transferové výdaje. I když byl deficit snížen, státní investice ho nepřevýšily. Podle Holtfrericha žil stát “nad své hospodářské poměry” až od roku 1930, nikoli v letech 1925-29.²⁴⁸

Tabulka č. 13: Vládní výdaje jako podíl HNP, 1928-1934

	Celkem	Výdaje na zboží a služby	Transferové výdaje
1928	0,23	0,13	0,11
1929	0,25	0,14	0,12
1930	0,27	0,13	0,14
1931	0,29	0,13	0,16
1932	0,33	0,15	0,18
1933	0,33	0,17	0,16
1934	0,34	0,20	0,14

Zdroj: Dle FISHER, J.; HORNSTEIN, A. 2001. The Role..., s. 35.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 137-141.

Tabulka č. 13 ukazuje podíl vládních výdajů na HNP v letech 1928-34. Patrný je růst jak transferových výdajů tak výdajů na zboží a služby. Velkou část výdajů na zboží a služby tvořily vysoké platy státní správy. Přestože je Brüning v období 1930-31 snížil asi o 20%, nepřestaly vládní výdaje růst. Jsem přesvědčena, že důvodem byly náklady spojené s růstem nezaměstnanosti.²⁴⁹ Overy přičítá růst nezaměstnanosti rozšíření sociálních služeb po 1. světové válce. Uvádí, že před válkou tvořily sociální výdaje průměrně 10% vládních výdajů. V meziválečném období vzrostla tato částka na 20%.²⁵⁰ Brüning se snažil zvýšit příjmy státu zvýšením daní. Ty nebyly sníženy ani Hitlerovou vládou. Rovněž stejně jako Brüning udržoval vyrovnaný rozpočet a investice do infrastruktury nepředstavovaly více než 6% vládních výdajů.²⁵¹

Podle Borchardta spočívá úspěch expanzivní politiky po roce 1932 v očištění ekonomické struktury během krize, především prostřednictvím mzdových nákladů.²⁵² Holtfrerich tento názor nesdílí. Podle něj je úroveň mezd ukazatelem hospodářské situace nebo ziskovosti, na které se zakládá investiční aktivita. Vysoká úroveň mezd mohla být podle něj v letech 1924-29 krizovým symptomem nezdravého hospodářství, tedy vysoké nezaměstnanosti a nízké investiční aktivity, které byly způsobeny vysokou úrokovou mírou a obchodními překážkami bránícími vývozu. Podle něj tedy mzdová politika a úroveň mezd nebyly příčinou německé krize a nebyly ani prostředkem, který vedl za Brüningovy vlády k očištění mzdové struktury. Pokles mzdové úrovně během nacistického období považuje za výsledek oživení hospodářství.²⁵³ Změna vládních výdajů po odstoupení Brüninga přispěla k růstu poptávky po práci, což naznačuje, že expanzivní fiskální politika mohla zvýšit zaměstnanost během krize..²⁵⁴

²⁴⁹ FISHER, J.; HORNSTEIN, A. 2001. *The Role...*, s. 10, 12.

²⁵⁰ Dle OVERY, R. 2001. *The German...*, s. 49.

²⁵¹ FISHER, J.; HORNSTEIN, A. 2001. *The Role...*, s. 13-14.

²⁵² BORCHARDT, K. 1982. *Wachstum, Krisen...*, s. 182.

²⁵³ HOLTFRERICH, C-L. 1984. *Zu hohe...*, s. 134-136.

Zatímco reálná mzda během let 1929-31 stále rostla, v letech 1932-34 klesala. Na počátku roku 1932 došlo k prudkému poklesu a během vlády nacistů mzdy stále klesaly. In: DIMSDALE, N. H.-HORSEWOOD, N.-RIEL, A. van. *Unemployment in...*, s. 786, 790.

²⁵⁴ DIMSDALE, N. H.-HORSEWOOD, N.-RIEL, A. van. 2006. *Unemployment in...*, s. 808.

3. ALTERNATIVY DEFLAČNÍ POLITIKY

V předchozím textu jsem se zabývala příčinami vedoucími Heinricha Brüninga k zavedení restriktivní fiskální politiky. Vycházela jsem přitom z tvrzení Knuta Borchardta o omezeném manévrovacím prostoru vlády vzhledem k politickým, technickým a strukturálním restrikcím. Rovněž jsem zmiňovala, že kancléř neměl do poloviny roku 1931, kdy propukla bankovní krize a Velká Británie opustila zlatý standard, žádný důvod zavést jinou hospodářskou politiku.²⁵⁵ Brüning přesto až do konce svého funkčního období pokračoval ve svém úsporném kurzu, který je často prezentován v souvislosti se zhoršením krize a pádem republiky, jak uvádí Kurt Bauer²⁵⁶: „*Tato šoková terapie ochromila ekonomiku, vedla ke zhoršení krize a nakonec vehnala masy do náruče extremistických stran.*“²⁵⁷

Zjistila jsem, že během let 1931-1932 bylo vypracováno několik plánů na překonání krize pomocí proti-cyklických ekonomických opatření. Rovněž diskuze vědců, zabývajících se výmarským selháním, se opakovaně soustředí na otázku, zda neměl Brüning změnit kurz a orientovat svou politiku „keynesiánským směrem“. Proto chci v následujícím textu objasnit, jaké plány a možnosti byly kancléři k dispozici a posoudit, zda bylo v jeho silách osud výmarské republiky změnit.

Hak-Ie Kim²⁵⁸ udává, že první obraty k expanzivně orientovaným opatřením lze registrovat na přelomu roku 1930/1931 v kruzích průmyslových svazů. Na základě myšlenky, že impuls k překonání hospodářského poklesu by měl vzejít z vnitřního trhu, se zrodil úmysl na smluvní zakázku pro národní dráhy. V lednu se zástupci svazů snažili pro svou ideu získat vládu. Koncept státních zakázek byl také stále více propagován podnikatelskými kruhy.²⁵⁹

²⁵⁵ Podle Borchardta Brüning neuvažoval o zavedení expanzivní politiky kvůli zkušenostem s krizemi předchozího desetiletí, jež naznačovaly, že po hlubokém hospodářském poklesu nastane ještě silnější vzestup. Navíc v té době nebylo známo, že ekonomický pokles má tendenci sám sebe posílit a zkušenosti s hospodářskými poklesy, které by vedly pouze pomocí expanzivní konjunkturální politiky k rovnováze, byly ojedinělé. In: Dle FRAMBACH, H. 2011. How to Fight Unemployment? A Review of the Strategy Discussion in “Der Deutsche Volkswirt“, 1930-1932. In: BACKHAUS, J. G. (Ed.). *The Beginnings of Scholarly Economics Journalism: The Austrian Economist and The German Economist. The European Heritage in Economics and the Social Sciences* [online]. New York: Springer, 2011. [cit. 2013-12-18], s. 118.

²⁵⁶ Rakouský historik Kurt Bauer se orientuje na sociální dějiny venkovských oblastí a fašismus. V roce 2003 získal ocenění Bruno Kreiskyho za politickou knihu.

²⁵⁷ BAUER, K. 2008. *Nationalsozialismus: Ursprünge, ...*, s. 165.

²⁵⁸ Profesor Hak-Ie Kim působí na katedře historie univerzity v Bochum. Oblastí jeho zájmu je moderní historie Západu.

²⁵⁹ KIM, H-I. 1998. Die Großindustrie und die Konjunkturpolitik unter der Kanzlerschaft Brüning. *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* [online]. 1998/1. [cit. 2013-08-19], s. 182-183.

Diskuze o konjunkturálních opatřeních však získala spád teprve po zveřejnění zprávy vypracované takzvanou Braunovou komisí.²⁶⁰

Tato komise vedená bývalým ministrem práce Otto Braunem, se zabývala problémem nezaměstnanosti. V březnu, dubnu a květnu 1931 vypracovala zprávy, na jejichž základě měla být vyloučena příležitost dvojího výdělků, snížena pracovní doba na 40 hodin týdně, provedena úprava podpory v nezaměstnanosti a především měla být vytvořena nová pracovní místa pomocí státního financování ve prospěch říšských železnic, pošty, výstavby bytů a zemědělství.²⁶¹ Financování projektu mělo proběhnout pomocí zahraničního kapitálu. Jediná země, která disponovala dostatečnými rezervami a mohla Německu půjčit, byla Francie. Překážku představovalo domácí politické omezení. Po parlamentních volbách v roce 1930 bylo považováno přijetí úvěru z Francie za „spolupráci s nepřítelem“ a prezident hrozil rezignací. Problém rovněž představovaly přísné podmínky požadované Francií v případě poskytnutí úvěru.²⁶²

Kim uvádí, že zveřejnění květnové zprávy Braunovy komise, jež obsahovala projekty zaměřené na podporu zaměstnanosti, mohlo být možným impulsem k úvahám o expanzivních opatřeních. Nesporné podle něj je, že v té době začala tato možnost připadat v úvahu jak pro průmysl, tak pro členy vlády a úředníky Říšské banky. Zároveň uvádí, že stále existovala převaha zastánců deflační politiky a teprve během bankovní krize se začaly více rozvíjet koncepty obsahující konjunkturální opatření.²⁶³ To se shoduje s prohlášením Borchardta, který při obhajobě Brüninga tvrdí, že charakter krize vyšel najevo až v druhé polovině roku 1931. Do léta tedy neexistoval důvod pro obrát k proti-cyklické politice. Teprve v květnu začala být diskutována otázka deficitního financování v souvislosti se zveřejněním Braunovy zprávy a většina plánů byla předložena až v druhé polovině a na přelomu roku.²⁶⁴ Jsem tedy

²⁶⁰ Dle KIM, H.-I. 1998. *Die Großindustrie...*, s. 183.

²⁶¹ KLUGE, U. 2006. *Die Weimarer Republik* [online]. Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 2006. [cit. 2013-12-18], s. 415.

Stát měl přijmout dlouhodobý zahraniční úvěr, jehož prostřednictvím mělo být stabilizováno krátkodobé zahraniční zadlužení bank a poté tuto tvorbu úvěru využít k financování programů na podporu zaměstnanosti. In: KLAUSINGER, H. 1997. *Die Alternativen...*, s. 10.

²⁶² Dle FRAMBACH, H. 2011. *How to...*, s. 118.

²⁶³ KIM, H.-I. 1997. *Industrie, Staat und Wirtschaftspolitik: Die konjunkturpolitische Diskussion in der Endphase der Weimarer Republik 1930-1932/33 (Schriften zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte; Bd. 50)* [online]. Berlin: Duncker und Humblot, 1997. [cit. 2013-12-18], s. 80-81.

²⁶⁴ Dle VOTH, H.-J. 1998. *Inflationary Expectations During Germany's Great Slump* [online]. Economics Working Papers 333. Barcelona: Department of Economics and Business, Universitat Pompeu Fabra, November 1998. [cit. 2013-12-20], s. 22.

Podle Votha měla vláda důvod pokoušet se zavést proticyklickou politiku ještě před létem 1931. Tím byla zkušenost s proticyklickou politikou v roce 1926. Vlády se totiž většinou snaží strategií, která se osvědčila v minulosti, znovu použít. Říšská banka byla sice na vládě nezávislá, ta se ji však ani nepokusila požádat o pomoc. In: Voth, H.-J. 1993. *Wages, Investment...*, s. 283.

přesvědčena, že přinejmenším do poloviny roku nelze kancléře z výrazného pochybení vinit. Fakt, že se záchranné plány na podporu hospodářství začaly vesměs vyvíjet až ve druhé polovině roku, považují za důkaz skutečnosti, že kancléř nebyl jediný, kdo nerozpoznal do léta 1931 charakter krize.

Začátkem září 1931 přednesl plán na boj s krizí Hans Schäffer, tajemník ministerstva financí. Už od poloviny srpna vedl s prezidentem Říšské banky Hansem Lutherem rozhovory o možnostech Říšské banky zasáhnout proti krizi. V té době se také setkal s Wilhelmem Lautenbachem, přezdívaným „německý Keynes“. Ten byl autorem memoranda, v kterém se zabýval možnostmi veřejných zakázek financovanými úvěry. Inspirovaný setkáním, předložil Schäffer svůj plán na boj proti krizi. Jeho plán nesl silné ovlivnění Lautenbachem, na rozdíl od něj ale předpokládá financování veřejných zakázek bez úvěrů říšské banky.²⁶⁵ Schäffer v memorandu představuje více možností boje s krizí. Mezi hlavní myšlenky řadil urychlení hospodářského propadu pomocí deflačních opatření. Tím se mělo rychleji dosáhnout dna a nastat konjunktura. Tato možnost je tedy identická s Brüningovou deflační strategií, nikoli alternativou k ní. Schäffer však k tomuto řešení přistupoval kriticky a tvrdil, že pokračující deflace není v zájmu podnikatelů. Další, jím navrhovaná možnost je de facto „strategie nicnedělání“, což znamená, že vláda nemá do průběhu krize nijak zasahovat.²⁶⁶ Koncept, kterému byl Schäffer nakloněn nejvíce, předpokládal snížení nákladů podnikatelů bez zvýšení hodnoty peněz. Účelem byla vyšší produkce. Měly být stabilizovány mzdy a ceny a rozšířeno množství peněz v oběhu. To však zahrnovalo porušení zákona Říšské banky.²⁶⁷ Schäffer dále plánoval veřejné zakázky umožněné vyššími vybranými daněmi ze zisků podnikatelů a menšími výdaji na pojištění v nezaměstnanosti na základě vyšší zaměstnanosti. Počítal se zajištěním 800 000 pracovních míst pomocí 2,5 miliard RM.²⁶⁸

Borchardt Schäffera nepovažuje za důvěryhodného zastávce alternativní keynesiánsky orientované politiky. Zároveň na osobě Schäffera poukazuje na skutečnost, že programy tvorby pracovních míst, nemohly počítat s podporou kompetentních osob ve vládě. Borchardt

²⁶⁵ BORCHARDT, K. 1992. Wirtschaftspolitische Beratung in der Krise: Die Rolle der Wissenschaft. In: WINKLER, H. A. (Hrsg.). *Die deutsche Staatskrise 1930-1933: Handlungsspielräume und Alternativen* (Schriften des Historischen Kollegs: Kolloquien: Bd. 26). München: Oldenbourg, 1992, s. 117.

Kindleberger uvádí, že Borchardt nepovažuje Lautenbacha za keynesiánce, na základě úseků, v kterých Lautenbach požaduje cenovou a mzdovou deflací a kde kritizoval odtržení Anglie od zlaté parity. In: DIE KINDLEBERGER, CH. P. 1986. *The World in Depression, 1929-1939 (History of the World Economy in the Twentieth Century; Volume 4)* [online]. Revised and Enlarged ed. Berkeley: University of California Press, 1986. [cit. 2013-12-18], s. 171.

²⁶⁶ BARTSCH, M.; EISMANN, H. 2005. Brüning's Wirtschaftspolitik:..., s. 25-26

²⁶⁷ SCHULZ, G. 1992. *Von Brüning zu Hitler: Der Wandel des politischen Systems in Deutschland, 1930-1933 (Zwischen Demokratie und Diktatur: Verfassungspolitik und Reichsreform in der Weimarer Republik; Bd. 3)* [online]. Berlin: Walter de Gruyter, 1992. [cit. 2013-12-18], s. 512.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 512.

uvádí, že Schäffer se krátce po vypracování plánu zúčastnil Listovi „tajné“ konference, kde přišel o iluze, pokud jde o překonání hospodářského poklesu. Poukazuje na Schäfferův dopis z konce října 1931, jehož adresátem je profesor Moritz Julius Bonn. Z něho vyčetl, že na konferenci pro Schäffera keynesiánské metody- pomocí nichž by mohla být krize překonána, ztratily kouzlo. Pochopil totiž, že nelze očekávat výrazné zlepšení situace.²⁶⁹ Schäfferův koncept ze září Borchardt vysvětluje přílišným vlivem Lautenbacha při setkání v létě. Schäffer se tehdy pod vlivem narůstající nezaměstnanosti příliš nadchl pro Lautenbachovi optimisticky znějící prognózy. Především ho zaujala představa multiplikačního efektu počáteční investice. Po konferenci však jeho zapálení opadlo. Podle Borchardta by tedy žádný proti-cyklicky orientovaný program nepodpořil.²⁷⁰

„Tajemná konference“, které se Schäffer účastnil, se konala v polovině září v budově Říšské banky. Sešlo se zde mnoho odborníků, ekonomů, ministerských úředníků a vedoucích bank, kteří diskutovali o možném přechodu k expanzivní politice. Debata účastníků vycházela z Lautenbachova plánu předpokládajícího pozdvižení hospodářství pomocí investic a úvěrů. Tento koncept předpokládal úvěrovou expanzi a obsahoval myšlenku současného poklesu cen a mezd. To zahrnovalo snížení monopolních cen státem, rozpuštění kartelů a uvolnění mezd. Forma plánu však byla Lautenbachem během konference významně přehodnocena. Přepřacoval ho na tzv. „dvojí strategii“, která se shodovala s myšlenkou Waltera Euckena²⁷¹. První měly být uvolněny ceny a mzdy a teprve poté zavedena expanzivní opatření.²⁷²

Plán počítal se expanzivními i restriktivními opatřeními a vzešel z myšlenky dvojí deprese- primární a sekundární, kterou na konferenci rozvinul Wilhelm Röpke²⁷³ a Gerhard Colm²⁷⁴. Röpke tvrdil, že primární deprese je nezbytná k napravení předchozích chyb, protože má přirozený čistící charakter.²⁷⁵ Ten podle něho sekundární depresi chyběl a bylo tedy nutné zastavit pokles a stimulovat vzestup.²⁷⁶

²⁶⁹ BORCHARDT, K. 1992. *Wirtschaftspolitische Beratung...*, s. 116, 129.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 129-131.

Skutečnost, že Schäffer byl ve své podstatě proti expanzivní politice, bych chtěla doložit tvrzením Köstera. Ten uvádí, že týž Schäffer, který stál na podzim na straně zastánců expanzivních opatření, ještě na začátku krize propagoval neefektivnost programů na podporu zaměstnanosti. In: KÖSTER, R. 2011. *Die Wissenschaft der Außenseiter: Die Krise der Nationalökonomie in der Weimerer Republik (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft; Bd. 198)* [online]. Göttingen: Vandhoeck und Ruprecht, 2011. [cit. 2012-08-25], s. 266.

²⁷¹ Walter Eucken byl německý ekonom a průkopník sociálně-tržního hospodářství. Založil také Freiburskou školu a byl otcem ordoliberalismu.

²⁷² BORCHARDT, K. 1992. *Wirtschaftspolitische Beratung...*, s. 117-124.

²⁷³ Wilhelm Röpke byl profesorem ekonomie a historikem a je považován za jednoho z tvůrců „hospodářského zázraku“ po druhé světové válce v Německu za kancléře Konráda Adenauera.

²⁷⁴ Gerhard Colm byl německo-americkým ekonomem a odborníkem přes finance. Patřil mezi členy takzvané „Kielerovi skupiny“ a působil také jako poradce americké vlády a prezidenta Harryho Trumana.

²⁷⁵ S touto teorií souvisí dle Klausingera čistící funkce, kterou připisoval Brüning krizi. Pomocí deflace chtěl vyřešit strukturální problémy ekonomiky 20. let, vysoké reálné mzdy, nízké investice a špatný stav veřejných

Přechod primární deprese v sekundární podle Röpkeho proběhl v době zveřejnění zprávy Braunovy komise. Gerharda Colm²⁷⁷ na rozdíl od něho pokládal za nemožné určit, v jaké části deprese se Německo v září 1931 nachází. Eucken preferoval do krize nezasahovat a zakočít teprve poté, co se ekonomika sama vyčistí. Nakonec se shodli, že mohou obě fáze deprese existovat vedle sebe. Z této myšlenky vznikla takzvaná „dvojitá strategie“, která kombinovala „uvolňující“ a „expanzivní“ opatření.²⁷⁸

Specifické podmínky Německa však provedení plánu komplikovaly. Financování prostřednictvím zahraničního kapitálového trhu nepřipadalo pro výmarskou republiku v úvahu, jak jsem již zmiňovala u plánu Braunovi komise.²⁷⁹ Pro financování pomocí úvěrové expanze, jak uvádí Borchardt, neexistovala do jara 1932 žádná podpora ze strany politických stran, podnikatelských svazů ani odborových organizací. Důvodem byl strach z měnového vzestupu, který by tím byl vyvolán.²⁸⁰ Velké omezení představovalo nebezpečí inflace. Vzhledem k dluhové krizi šlo hlavně o to, aby nebyla provedena akce, kterou by zahraničí odsoudilo. Výdaje měly být financovány pomocí úvěrů komerčních bank, přičemž Říšská banka měla zajistit diskontování a prodloužení. Tím mělo být usnadněno financování výdajů a zároveň zlepšena likvidita obchodních bank. Proti inflačním podezřením mělo působit administrativní snížení mezd a cen. Proto měla být restriktivní opatření zavedena dříve než konjunkturní.²⁸¹

financí. Ty byly podle něj zodpovědné za nedostatečný hospodářský pokrok a bylo tím zaviněno propuknutí krize. Podle Borchardta byla náprava těchto defektů podmínkou pro oživení. In: KLAUSINGER, H. 1997. *Die Alternativen...*, s. 7.

²⁷⁶ BORCHARDT, K. 1992. *Wirtschaftspolitische Beratung...*, s. 124-125.

Existenci sekundární deprese naopak neuznával Landauer a Stolper. Podle klasické teorie ekonomického cyklu (mezi zástupce patřil například Schumpeter a Hayek), mohl strukturu ekonomiky obnovit pouze tržní mechanismus. Podle nich chyběly ve výmarské republice pro aplikaci expanzivních opatření podmínky jako nízká úroková míra a flexibilita a dostatečná nabídka kapitálu. Jediné akceptovatelné jednání politiků mělo být „nícnedělání“ a snaha zlepšit očekávání lidí do budoucna. Stolper a Landauer považovali za jeden z hlavních problémů nedostatek důvěry, který nemohl být nahrazen žádnou formou expanzivní politiky, jelikož by „inflační trauma“ vedlo k zvyšování inflace. Bylo potřeba přírodní ozdravení formou likvidního trhu peněz, v kterém by docházelo k ovlivnění investic prostřednictvím nízké úrokové míry. Strukturální rysy krize byly považovány za pomocné při uzdravení kapitalismu čištěním hospodářství. In: FRAMBACH, H. 2011. *How to Fight Unemployment? A Review of the Strategy Discussion in "Der Deutsche Volkswirt", 1930-1932*. In: BACKHAUS, J. G. (Ed.). *The Beginnings of Scholarly Economics Journalism: The Austrian Economist and The German Economist. The European Heritage in Economics and the Social Sciences* [online]. New York: Springer, 2011, s. 112-113.

²⁷⁷ Gerhard Colm byl německo-americký finanční odborník. Působil na institutu v Kielu, později jako poradce prezidenta Trumana a podílel se na měnové reformě v Německu po druhé světové válce.

²⁷⁸ BORCHARDT, K. 1992. *Wirtschaftspolitische Beratung...*, s. 119-125., KLAUSINGER, H. 1997. *Die Alternativen...*, s. 6-7.

²⁷⁹ Klausinger tvrdí, že i za předpokladu neexistence překážek bránící zahraničnímu úvěru již v době předložení zpráv Braunovy komise, nebylo nyní možné pomýšlet na finanční pomoc zahraničních věřitelů. Důvodem byla bankovní krize, odliv zahraničních úvěrů a stěží dosažená Stabilizační dohoda. In: KLAUSINGER, H. *Die Alternativen...*, s. 10.

²⁸⁰ BORCHARDT, K. 1982. *Wachstum, Krisen*, s. 173.

²⁸¹ BORCHARDT, K. *Wirtschaftspolitische Beratung...*, s. 123-124.

Lautenbach počítal s krátkodobým úvěrovým financováním diskontovaným dlouhodobými úvěry. Jeho záměrem bylo zvýšit výrobu a zlepšit finanční situaci podniků a potažmo i bank. Spoléhal na multiplikační efekt. Stimulační účinek prvotního úvěru měl nastartovat konjunkturu.²⁸²

Plán však nakonec nebyl uskutečněn. Důvodem byl nedostatek financí. Přestože se počítalo s multiplikačním efektem, bylo potřeba určit minimální obnos, který povede k „nastartování ekonomiky“. Borchardt uvádí, že Lautenbach ve svých plánech počítal až s 3 miliardami RM, nicméně prezident Říšské banky odhadoval jako nejvyšší možnou částku 1,5 miliard RM. Ani tuto sníženou částku však nebylo mnoho účastníků ochotno akceptovat.²⁸³

Další příležitost pro změnu politiky nastala 20. září 1931. Tehdy opustila Velká Británie zlatý standard a Německem se šířila otázka, zda jednat stejně. Rozhodující orgány byly v této otázce zajedno a považovaly za nezbytné udržet návaznost německé měny na zlatý standard kvůli vysokým zahraničním závazkům. Následování postupu Velké Británie bylo viděno jako rozporuplné se zájmy Spojených států, které byly hlavním německým věřitelem. Navíc se předpokládalo, že se Velká Británie ke zlatému standardu opět vrátí. Nikdo nepředpokládal, že britského příkladu bude následovat 25 zemí. Následný pokles tržních cen na mezinárodních trzích vedl ke snížení německého exportu, což bylo přesně to, co předvídal německý ministr financí Hermann Dietrich,. Přesto i on trval na udržení měny. Jeho argumenty byly postaveny na „inflačním traumatu“²⁸⁴ a německé povinnosti zahraničních splátek.²⁸⁵

Kancléř pokládal devalvací za nebezpečnou vzhledem ke svému úsilí prokázat platební neschopnost a zbavit se reparací. Rovněž si byl vědom nevýhod pro německý export, které plynuly z nedevalvace měny. Proto se pokusil zachovat konkurenční schopnost německých vývozců a uchýlil se k prohloubení deflace. Vnější hodnota marky měla být snížena asi o 20% pomocí čtvrtého nouzového nařízení. To vyhlásil začátkem prosince 1931.²⁸⁶

Extremistické strany nazvaly Brüninga po této akci „hladovým kancléřem“. I přesto zůstal přesvědčený o správnosti svého jednání a snažil se především o ukončení povinnosti

²⁸² Dle LIEBIG, M. Lautenbach's program for German recovery. *Executive Intelligence Review* [online]. January 8/1999, Vol. 26, No. 2, s. 25-26.

²⁸³ BORCHARDT, K. 1992. *Wirtschaftspolitische Beratung...*, s. 121-122, 126.

²⁸⁴ Voth uvádí výzkum, podle kterého je očekávání ohledně budoucího vývoje cenové hladiny ovlivněno jejím vývojem v posledních deseti letech. Hyperinflace, kterou Německo zažilo počátkem 20. let podle něj byla tak silná a traumatizující, že mohla zůstat ve vědomí národa mnohem déle. In: VOTH, H-J. 1998. *Inflationary Expectations...*, s. 21.

²⁸⁵ SCHULZ, G. 1992. *Von Brüning...*, s. 517- 519.

²⁸⁶ WINKLER, H. A. 2005. *Weimar 1918-1933:...*, s. 436.

platit reparace, které byly momentálně Hooverovým moratoriem pozastaveny. Navíc vkládal velké naděje do odzbrojovací konference, která měla proběhnout další rok. Věřil, že po zrovnoprávnění Německa a obnovení důvěryhodnosti ve světě, nastanou pro Německo lepší časy a extrémní strany uvnitř republiky ztratí podporu veřejnosti.²⁸⁷

Carl-Ludwig Holtfrerich tvrdí, že vydání čtvrtého nouzového nařízení krizi v Německu zřetelně zhoršilo. Za zásadní považuje rozdíl mezi skutečnou devalvací měny a „náhradní devalvací“, kterou toto nouzové nařízení prohlubující deflaci ztělesňovalo.²⁸⁸ Zdůrazňuje účinkem reálné úrokové míry, kdy při deflaci dojde ke změně poměru mezi úrovní cen a úrovní nákladů. To vyvolá zvýšení reálných nákladů oproti reálným cenám, čímž dojde k zatížení podnikatelů, poklesu investic, znehodnocení fyzického kapitálu a v mnoha případech i k předlužení. Na základě toho soudí, že krize v Německu měla tak ničivý charakter právě zásluhou deflační politiky a rozdíl mezi hloubkou krize v Německu a ve Velké Británii a Spojených státech vidí právě v aplikaci deflační politiky místo devalvace měny.²⁸⁹

Rovněž Bary Eichengreen²⁹⁰ a Jeffrey Sachs²⁹¹ potvrzují přínos devalvace pro země, které ji v 30. letech provedly.²⁹² Tvrdí, že jednostranná deprecie zvyšuje výstup a zaměstnanost devalvující země. Argumentují tím, že deprecie tlačí na růst cen, čímž dochází k poklesu reálných mezd a tím k stimulaci nabídky. Deprecie ovlivňuje pozitivně poptávku zvýšením exportu (domácí zboží je více konkurenceschopné na mezinárodním trhu, roste poptávka, což vede k růstu cen a poklesu mezd), možností snížit úrokovou míru (snížení nákladů na investice) a růstem konkurenceschopnosti, která zvyšuje ziskovost a tím stimuluje domácí investice. Své závěry dokazují skutečností že zemím, které podstoupily devalvaci se podařilo zvýšit motivaci k investicím.²⁹³

Usuzuji, že tedy existovala pozitivní korelace mezi zotavením z krize a opuštěním zlatého standardu. Mohlo tedy přijetí devalvace výmarskou republiku zachránit? Albrecht

²⁸⁷ , W. L. 2004. *Vzestup a pád Třetí říše: Dějiny nacistického Německa*. Brno: L. Marek, 2004, s. 143.

²⁸⁸ HOLTFRERICH, C-L. 1992. *Vernachlässigte Perspektiven...*, s. 143.

²⁸⁹ Tamtéž, s. 143-150.

²⁹⁰ ,Barry Eichengreen je americkým profesorem ekonomie a politických věd. Provedl výzkum zabývající se historií a fungováním mezinárodního měnového a finančního systému. V letech 1997-1998 působil jako poradce Mezinárodního měnového fondu.

²⁹¹ Americký ekonom Jeffrey David Sachs je známý jako jeden z nejmladších profesorů ekonomie na univerzitě v Harvardu. Působil jako poradce východní Evropy a rozvojových zemí při přechodu od komunismu k tržnímu hospodářství a v současné době působí jako poradce generálního tajemníka OSN. Svůj vědecký zájem soustředí na problematiku hospodářského růstu, globalizace, chudoby a udržitelnosti životního prostředí.

²⁹² EICHENGREEN, B.; SACHS, J. 1985. Exchange Rates and Economic Recovery in the 1930s. *The Journal of Economic History* [online]. December 1985, Vol. 45, No. 4. [cit. 2013-12-19], s. 946.

²⁹³ Tamtéž, s. 940-943.

Ritschl a Tobials Strauman²⁹⁴ upozorňují, že země, které se vzdaly zlatého standardu dosahovaly vyššího růstu domácího produktu v porovnání se zeměmi, které se ho držely.²⁹⁵ Bernanke a James rovněž připouští rychlejší obnovu ekonomik zemí, které odešly od zlatého standardu.²⁹⁶ Ritschl však připomíná prokázanou existenci „inflačního trauma“ ve výmarské republice. Proto zastává přesvědčení, že Německo potřebovalo více než kterákoli jiná země ukotvení nominální měny. Bez ohledu na dopad na reálnou ekonomiku.²⁹⁷ Navíc by pádu Brüninga pravděpodobně nezabránila ani úspěšně provedená devalvace. Podle Hansjörga Klaussingera²⁹⁸ je třeba počítat s obvyklým zpožděním, které souvisí s plánováním, zaváděním a realizací. A v případě devalvace německé měny by se muselo ještě počítat s dalšími komplikacemi spojenými s revizí Youngova plánu. Brüningova vláda trvala do května 1932 a nejhlubší hospodářský propad zaznamenán v létě. Na základě toho Klaussinger vyvozuje, že devalvace (i jakákoli jiná expanzivní opatření) by byla nyní zbytečná. Pouze opatření zavedená nejpozději v létě 1931 mohla příznivě ovlivnit situaci.²⁹⁹

Proč se tehdy Brüning nepokusil o devalvací? Postoj, který v létě 1931 zastával, si vyslechl v červnu 1931 předseda Velké Británie, Ramsay MacDonald: *„Musí se provést buď deflace, nebo devalvace měny. Pro nás připadá v úvahu jen jedno, jelikož, šest let po zkušenosti s bezkonkurenční inflací, pro nás není nová inflace, a to i v opatrných dávkách, možná.“*³⁰⁰ Hans-Joachim Voth uvádí, že strach z inflace, který bránil zavést devalvací nebo expanzivní opatření, pociťovala populace od bankovní kize.³⁰¹ Z toho vyvozují, že obrat v politice, která mohl být podle Klausingera zavedený nejpozději v létě 1931, aby zabránil pádu Brüninga, by musel nastat ještě před bankovní krizí. a tedy i létem 1931. Tehdy však, jak jsem již uváděla ještě nevyšel výjimečný charakter poklesu najevo a nebyl důvod pro takovou změnu.

Počátkem dalšího roku byly předloženy hned dva plány na obnovu ekonomiky. Jako první předložil v druhé polovině ledna plán měnové a peněžní reformy Ernst Wagemann,

²⁹⁴ Tobias Straumann je docentem na katedře historie na univerzitě v Curychu a na katedře ekonomie na univerzitě v Basileji. Soustředí se na evropské měnové a finanční dějiny, historii městských států a nadnárodních švýcarských společností.

²⁹⁵ RITSCHL, A.; STRAUMANN, T. 2010. Business cycles..., s. 170.

Země, které se zlaté parity držely déle než ty, co opustily hned (jako VB) musely snášet deflaci a pokles produkce. Pokud vypustíme Německo, tak mezi ně patřila například Francie, Nizozemí, Švýcarsko, Belgie. In: JIRÁNKOVÁ, M.- NEUMANN, P.- ŽAMBERSKÝ, P. 2010. *Mezinárodní ekonomie*. Praha: Grada Publishing, 2010, s.133.

²⁹⁶ BERNANKE, B.; JAMES, H. 1991. The Gold..., s. 42.

²⁹⁷ RITSCHL, A. 2003. "Dancing on...", s. 119-120.

²⁹⁸ Hansjörg Klausinger je vídeňským profesorem ekonomie. Zabývá se především výzkumem dějin ekonomického myšlení ve 20. století.

²⁹⁹ KLAUSINGER, H. 1997. Die Alternativen zur..., s. 9.

³⁰⁰ BRÜNING, H. 1970. *Memoiren 1918-1934*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1970, s. 280.

³⁰¹ VOTH, H.-J. 1998. Inflationary Expectations..., s. 2, 11.

ředitel říšského statistického úřadu.³⁰² Tvorba pracovních míst zde figurovala pouze jako vedlejší efekt. Hlavním cílem byla strukturální reforma německého bankovníctví za účelem obnovy finanční situace hospodářství a uvolnění omezení ekonomiky.³⁰³ Wagemann vyzýval k reformě bankovního systému, který měl získat větší stabilitu rozdělením hlavních bank na menší banky regionální úrovně za účelem rovnoměrnějšího rozdělení úvěrů v zemi. Mělo dojít k oddělení komerčního a investičního bankovníctví a separaci krátkodobých vkladů, které mohly sloužit pouze ke krátkodobému půjčování, od dlouhodobých investic chráněných pevně stanovenými výpovědními lhůtami. Finančním prostředkům spotřebitelů Wagemann nepřisuzoval význam pro mezinárodní platby, proto mělo být devizové a zlaté krytí jejich financí nahrazeno veřejným dluhem ve výšce 3 miliard marek a peníze produktivního sektoru měly nadále podléhat pravidlům krytí. Emise dluhopisů měla vést k uvolnění zmrazených úvěrů, veřejný sektor měl být vysvobozen od splatnosti a říšské bance měl být poskytnut větší prostor pro manévrování.³⁰⁴

Wagemannův plán byl výjimečný svým technicky propracovaným obsahem a zdál se nejvíce spolehlivým ze všech plánů předložených od podzimu 1931. Nabízel finanční systém, schopný monetární politiky, zatímco Říšská banka byla v řízení proti-cyklické poptávky od 20. let omezena. Plán byl tedy de facto obžalobou německého bankovníctví.³⁰⁵ Problémem se ukázal negativní dopad konceptu na vládu. Na rozdíl od Lautenbachova plánu rovněž zahrnujícího úvěrové financování, jehož konference byla tajná a nikdo se nedozvěděl o tom, co se zde rozebíralo, byl Wagemann osoba společensky aktivní disponující jak širokou sítí kontaktů mezi politiky a průmyslem, tak přístupem k veřejně sdělovacím prostředkům a byl známý i v zahraničí. Svůj plán vypustil na veřejnost bez jakékoli konzultace s vládou. Zveřejnění bylo považováno za projev nespolehlivosti a neloajality vůči vládě, která se tím cítila ohrožena. Po jeho zveřejnění musela čelit zuřivé reakci mezinárodního bankovního společenství. Realizaci Wagemannova plánu mohly zahraniční země považovat za snahu vyhnout se placení reparací. Cenová stabilita představovala závazné omezení a politici ho

³⁰² TOOZE, J-A. 2001. *Statistic and the...*, s. 171.

³⁰³ Tamtéž s. 169.

³⁰⁴ BARTSCH, M.; EISMANN, H. 2005. Brünings Wirtschaftspolitik:.... s. 26., JAMES, H. 2002. Banks and Bankers in the German Depression. In: CASSIS, Y. *Finance and Financiers in European History 1880-1960*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 277., TOOZE, J-A. 2001. *Statistic and the...*, s. 166-169.

³⁰⁵ Propojení mezi německým průmyslem a bankami bylo často komentováno zahraničím. V červnu 1931 britská Macmillianova komise při analýze německého bankovníctví poukázala na dlouhodobé půjčky německých bank a těsné kontakty s průmyslem, v čemž viděla příčinu lability systému. Doporučovala separaci komerčního a investičního bankovníctví, čehož se dotýkal i Wagemannův plán. In: JAMES, H. 2002. Banks and Bankers in the German interwar depression. In: CASSIS, Y. (Ed.). *Finance and Financiers in European History 1880-1960*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 277.

nesměli ohrožit proti-cyklickou stimulací. Vláda plán vnímala jako možné řešení poté, co budou vyřešeny reparaace. Nyní byl pod vidinou inflace zamítnut.³⁰⁶

Z podobného důvodu nebyl prosazen ani další plán, který byl předložen ze strany odborů a sociální demokracie v době, kdy se krize zhoršovala a nacionální socialisté v důsledku toho získávali stále větší podporu. Plán byl původní myšlenkou Wladimira Woytinskyho, který stál v čele statistického úřadu odborové organizace. Poté, co se ve 20. letech zabýval zásahy státu do ekonomiky, došel k závěru, že jediná možnost, jak dostat Německo z krize vede přes stimulaci domácí ekonomiky. Společně s Tarnowem a členem sociální demokracie, Badeem, zpracoval záchranný plán, který nesl jméno autorů. Plán předpokládal tvorbu pracovních míst financovaných státem prostřednictvím diskontovatelných státních úvěrů. Sociální demokracii a odborům byl plán ideologicky odůvodněn tak, že se pomocí intervencílepší život společnosti. Dále že bude zavedena spravedlivá a organizovaná ekonomika a nový sociální a ekonomický pořádek. Uvnitř SPD však nastaly rozpory. Proti plánu se postavil například Rudolf Hilferding³⁰⁷, opírající se o tvrzení, že plán odporuje marxistickým názorům a navíc by mohl způsobit inflaci.³⁰⁸

Ačkoli bylo tvůrci plánu inflační nebezpečí popíráno (tvrdili, že není třeba se obávat vzhledem k vysoké nevyužité kapacitě ve výrobním sektoru), nebyl plán v souladu s reparační otázkou. Jestliže by byly vydány částky na vytváření pracovních míst, nepovažovaly by moci za nutné odpustit výmarské republice reparaace. Sociální demokracie se po diskuzi s kancléřem, který se stavěl proti inflačnímu financování, rozhodla WTB plán odmítnout. Její marxistická ideologie se neslučovala s kapitalismem a především se obávala inflace.³⁰⁹ Strana

³⁰⁶ BARTSCH, M.; EISMANN, H. 2005. Brünings Wirtschaftspolitik:..., s. 26-27., TOOZE, J-A. 2001. *Statistic and the German State 1900-1945: The Making of Modern Economic Knowledge*(Cambridge studies in modern economic history, 9) [online]. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. [cit. 2012-08-28], s. 169-172.

Podle Toozeho nejen vláda, ale rovněž průmysl stál proti plánu, o čemž svědčí i snížené množství příspěvků, které dostával výzkumný institut, jehož ředitelem byl Wagemann v dalších letech po zveřejnění plánu. Ačkoli považoval samotnou reformu bankovního systému za vhodnou, stál průmysl v opozici. Měl obavy z toho, že se zpráva stane významným trumfem pro ty, co obviňovali německý průmysl za nápadně rychlé zotavení z poválečného utrpení a následné hyperinflace. Proti Wagemannovi byly z jejich strany vedeny ostré výpady, které přetrvávaly i po pádu Brüninga. In: TOOZE, J-A. 2001. *Statistic and the...*, s. 172-173.

³⁰⁷ Podle Hilferdinga bylo vhodné čekat, až se ekonomika sama oživí. Program označil za ekonomicky škodlivý a poukazoval na jeho inflační potenciál. Aby bylo neutralizováno odvolání WTB plánu, pracoval Hilferding s ostatními sociálními demokraty na jiném návrhu, který měl sloužit jako náhrada WTB plánu. Ten byl zaměřen velmi marxisticky, obsahoval znárodnění bank, pojišťoven a jiných institucí, státní řízení monopolů, zkrácení pracovní doby a program na tvorbu pracovních míst. Jeho realizace měla být financována pomocí daní a nucených půjček. In: BERMAN, S. 2006. *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century* [online]. New York: Cambridge University Press, 2006. [cit. 2014-05-23], s. 111-112, 115.

³⁰⁸ BERMAN, S. 2006. *The Primacy...*, s. 111-112, 115.

³⁰⁹ Notermans popírá trvání SPD na marxistické ideologii, podle jeho názoru zamítli sociální demokraté WTB plán pouze kvůli strachu z nekontrolovatelného inflačního procesu. In: NOTERMANS, T. 2007. *Money, Markets*

se rovněž obávala ztráty voličů. Ti by totiž viděli, že de facto schválila odklon od měnové stability, když sama od podzimu 1931 obviňovala pravici z inflačních sklonů.³¹⁰

V půlce dubna 1932 představily odbory nový koncept obsahující pracovní programy. Projekty jako udržování silnic, ochranu proti povodním, opravy domů, stavbu sídlišť chtěly financovat prostředky z ušetřených výdajů na podpory v nezaměstnanosti, větších daňových výnosů plynoucích z vyšší zaměstnanosti, vyšších příjmů ze spotřebních daní a prostřednictvím „mobilizace nastřádaných úspor“. U takového financování nehrozilo příliš velké riziko zvýšení cenové hladiny, jelikož expanzi úvěrů čelily nevyužité produktivní průmyslové rezervy. SPD však přijetí odmítla.³¹¹

Woytinsky uvádí, že při posledním jednání o plánu s SPD zdůrazňoval, že je důležité aktivně jednat, přičemž se odvolával na ztrátu důvěry populace, která se začala přiklánět k extremistickým stranám. Sociální demokracie však plan odmítla a vstoupila do voleb bez programu, který by obsahoval koncept veřejných prací, což podle něj zavinilo výsledek, který byl tragédií pro republiku.³¹²

Následně sociální demokracie vstoupila do dalších voleb bez programu, který by obsahoval ideu boje s krizí. Zatímco SPD zamítla WTB plán, přijala NSDAP v květnu 1932 program tvorby pracovních míst, což jí s největší pravděpodobností vyneslo volební úspěch. Za nepřijetí WTB plánu a za podporu deflační politiky čelí sociální demokracie obvinění, že kdyby bývala přijala WTB plán, mohlo to vést k oslabení národních socialistů a předejít nástupu Třetí říše a je jí přisuzována vina na pádu republiky.³¹³

Podle Holtfrericha Brüning trpěl spíše „nedostatkem odhodlání“, než „nedostatkem politické podpory pro expanzivně zaměřené programy“.³¹⁴ Ursula Büttner si myslí, že pokud by se Brüning pokusil změnit politiku, podpořili by ho státní úředníci, průmyslníci i dělníci. Důležité by bylo, že by viděli snahu porazit depresi.³¹⁵ Patsch uvádí, že je Brüning často

and the State: Social Democratic Economic Policies since 1918. Cambridge Studies in comparative Politics [online]. New York: Cambridge University Press, 2007. [cit. 2012-08-28], s. 119.

³¹⁰ WINKLER, H. A. 2005. *Weimar 1918-1933*:..., s. 438-440.

³¹¹ SCHNEIDER, M. 1985. Zwischen “Arbeitsbeschaffung” und “Umbau der Wirtschaft”. Die Konzeptionen der deutschen Sozialdemokratie zur Überwindung der Wirtschaftskrise (1930-1933). In: Collotti, E. *Anall della Fondazione Giangiacomo Feltrinelli (1983-1984). L'Internazionale operaria e socialista tra le due guerre* [online]. Milano: Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, 1985, Jg. 23. [cit. 2014-05-23], s. 490.

³¹² WOYTINSKY, W. S. 1961. *Stormy Passage: A Personal History Through Two Russian Revolutions to Democracy and Freedom: 1905-1960* [online]. New York: Vanguard Press, 1961. [cit. 2013-12-21], s. 470-472..

³¹³ NOTERMANS, T. 2007. *Money, Markets*..., s. 109-110.

³¹⁴ Dle VOTH, H-J. 1993. *Wages, Investment*..., s. 284.

³¹⁵ Dle VOTH, H-J. 1993. *Wages, Investment*..., s. 284..

keynesiánci obviňován, že mohl snížit expanzivní politikou nezaměstnanost a neudělal to. Podle keynesiánců měla stejný názor v prosinci 1931 většina populace a Německo se začalo obracet k radikálním stranám. To byl důsledek deflační politiky.³¹⁶ Borchardt poukazuje na nedostatečný objem prostředků pro dosažení žádoucího efektu v německém hospodářství. Poptávková mezera činila dle Borchardta více než 30 miliard RM a plány počítaly s velikostí výdajů kolem 2miliard RM, což bylo dle něj asi 2,3% HDP a stěží by tím bylo dosaženo kýženého efektu.³¹⁷ Holtfrerich však zdůrazňuje účinek psychologického dopadu, pokud by populace viděla, že se vláda snaží aktivně přemoci hospodářský pokles. Tím mohlo být zabráněno nástupu národních socialistů, jelikož ve volbách profitovali z beznaděje, která byla pocíťována populací ohledně systému.³¹⁸ Podle Votha mohl Brüning požádat Říšskou banku jako věřitele poslední instance, aby mohl provozovat expanzivní politiku..³¹⁹

Brüningova vláda s už od června 1930 zabývala přípravou programů na tvorbu pracovních míst, zatímco se jednalo o smazání reparačního dluhu. Koncem května 1932, když byl program konečně sestaven, byl však nucen rezignovat z kancléřské funkce.³²⁰ Politici historici ho viní především za to, že podřídil fiskální politiku té reparační.³²¹ V souvislosti s tím je čtvrté nouzové nařízení často považováno za součást jeho pokusu zbavit se reparací. Osobně zastávám názor, že Brüning na jednu stranu sice považoval nouzová nařízení za nezbytná z hlediska strukturální obnovy ekonomiky, nicméně větší význam přikládal tímto

³¹⁶ In: PATCH, W. L. Jr. 2006. *Heinrich Brüning...*, s. 12.

³¹⁷ BORCHARDT, K. 1982. *Wachstum, Krisen, ...*, s. 174.

³¹⁸ Dle BALDERSTON, T. 2002. *Economics and...*, s. 94.

Balderston udává, že výsledek parlamentních voleb, které proběhly v listopadu 1932, tento závěr potvrzuje. Vídí zde souvislost mezi prvním nesézónním poklesem nezaměstnanosti a poklesem hlasů volících národní socialisty. In: Tamtéž, s. 94.

³¹⁹ VOTH, H-J. 1993. *Wages, Investment, ...*, s. 283.

³²⁰ GARVEY, G. 1975. Keynes and the Economic Activists of Pre-Hitler Germany. *Journal of Political Economy* [online]. April 1975, Vol. 83, No. 2, s. 402.

³²¹ Kindleberger uvádí následující pořadí cílů- konec reparací (zahraniční politika), nezaměstnanost (hospodářská politika) a posílení středu proti extrémistům. Zároveň podává jako důkaz úryvek kancléřovi řeči, kde prohlašuje, že nejsilnější zbraní vlády je ukázat v zahraničí stav německých financí a vyrovnaný rozpočet. In: KINDLEBERGER, CH. P. 1986. *The World in Depression, 1929-1939 (History of the World Economy in the Twentieth Century; Vol. 4)* [online]. Revised and Enlarged ed. Berkeley: University of California Press, 1986. [cit. 2013-12-18], s. 173.

Winkler uvádí, že Brüning mohl na přelomu roku 1931/32 mohl změnit deflační kurz své politiky. Na konci prosince kdy byla předložena zpráva, že Německo není schopno splácet reparace. Podle něj tedy Brüning zvolil „vše nebo nic“, zamítl odsunutí konference o odzbrojení a vynutil odložení Lausannské konference. Dále uvádí myšlenku Schäffera, že kancléř nebyl omezen hospodářskými omezeními, ale svými národními prioritami. In: Dle WINKLER, H. A. (Hrsg.). *Die deutsche Staatskrise 1930-1933: Handlungsspielräume und Alternativen (Schriften des Historischen Kollegs: Kolloquien: Bd. 26)*. München: Oldenbourg, 1992, s. 152.

V prosinci mohly být reparační platby odpuštěny s výjimkou ročních plateb ze strany říšské železnice. Brüning však toužil dosáhnout úplného zrušení plateb. Podle Votha by částečné zrušení reparací přineslo politický úspěch a umožnilo Brüningovi provést devalvaci marky. Z rozhodnutí by jistě těžil exportní průmysl, což však Brüning podle něho nechtěl, jelikož by pak Německo nebylo považováno za neschopné platit reparace. In: Voth, H-J. 1993. *Wages, Investment, ...*, s. 284-285.

čisticím procesem prováděné demonstraci, že Německo může splácet své závazky pouze za cenu rostoucí nezaměstnanosti. Ta tedy sloužila k dosažení jeho předního cíle, přičemž byly obětovány lidské náklady. Na jeho obhajobu lze říci, že po odpuštění reparací počítal s obnovením bonity republiky, chtěl otevřít náruč novým půjčkám a restaurovat ekonomiku.³²² Těsně předtím byla ale sesazen, „padl sto metrů před cílem“ a zahraničně-politický úspěch Lausannské konference, na které byly platby odpuštěny, nyní připadl jeho nástupci Papenovi.³²³

Panikos Panayi³²⁴ uvádí, že hospodářská politika nacistů je často označována za nový přístup. Ten byl viděn v přímých intervencích do ekonomiky. On namítá, že až na Brüningovu vládu měly vlády výmarské republiky běžně ústřední postavení v ekonomice. Brüningova vláda se expanzivní politice vyhýbala a proto ve srovnání s ní mohla být nacistická ekonomika viděna jako nové politické zázemí.³²⁵ Podle Overyho bylo pro Hitlera jednoduché vytvořit fungující ekonomiku po téměř dvaceti letech ekonomického zmatku. Brüningův neúspěch při boji s krizí považuje spíše za politickou věc než ekonomickou. Zdůrazňuje psychologický účinek vlády, která se zavázala obnovit zaměstnanost za každou cenu a úspěch Hitlera přičítá oživení, které nastalo v důsledku obratu podnikatelského cyklu, poté co bylo dosaženo zrušení reparací.³²⁶ Voth tvrdí, že nejistota a strach z inflace byly viditelné na trzích aktiv i přes deflační politiku. Vysoké úrokové míry a zvýšení daní považuje za faktory, které příznivě působily na důvěru veřejnosti. Dále uvádí, že Brüningova slova o pádu 50 metrů před cílem jsou často předkládána jako důkaz chybného upřednostňování reparační politiky. Podle něho však byla důvěra veřejnosti obnovena na základě Lausanské konference, kde byly odpuštěny reparační poplatky. Opatření přijatá v období 1932-33 podle něj nevzbudily inflační očekávání, jelikož

³²² Frambach uvádí, že Brüning sledoval obnovení solventnosti v dlouhém období, volný pohyb zboží a úvěrů po překonání deprese a získání více půjček ze zahraničí po ukončení reparačních plateb. Zmiňuje se i o zamýšleném pátém nouzovém dekretu, v kterém mělo být vydáno oprávnění k úvěru ve výši 1,5 bilionu RM a po konci reparací plánované úvěrové expanzi. In: FRAMBACH, H. 2011. *How to...*, s. 120.

³²³ BALDERSTON, T. 2002. *Economics and...*, s. 92., STEIGER, K. 1998. *Kooperation, Konfrontation...*, s. 155.

Kindleberger uvádí, že je možné, že se kancléř stal pouhým nástrojem. Poukazuje na to Brüningovo dosazení do funkce Schleicherem čtrnáct dní po ratifikaci Youngova plánu a odstraněn rovněž jím, v květnu 1932. Tedy šest týdnů před konferencí, na které byly odpuštěny reparační poplatky. In: KINDLEBERGER, CH. P. 1986. *The World...*, s. 172.

³²⁴ Panikos Panayi je profesorem evropské historie. Zabývá se především historií potravin, imigrace, vztahy mezi etniky a historií první světové války.

³²⁵ PANAYI, P. 2001. *Continuities and...*, s. 12.

³²⁶ OVERY, R. 2001. *The German...*, s. 36-43.

ekonomická a politická situace se zdála stabilizovaná. Brüningova vláda tedy vytvořila podklad pro expanzi, která začala koncem roku 1932.³²⁷

³²⁷ VOTH, H-J. 1999. Inflationary Expectations and Uncerainity During the Great Depression in Germany [online].. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, December 1999. s. [cit. 2013-12-20], s. 23-24.

Závěr

Ve své bakalářské práci jsem zaměřila na hospodářskou politiku německého kancléře Brüninga v 30. letech 20. století. V té době probíhala velká hospodářská krize a Brüningova vláda se ji pokoušela porazit politikou deflace. Mým cílem bylo zjistit možné alternativy boje s krizí. S nimi souvisí omezený prostor, kterému se vláda při volbě své politiky musela přizpůsobit. Snažila jsem se především vyřešit, do jaké míry byla vláda omezena rozsáhlými mandatorními výdaji v oblasti sociální politiky, do které patřily i tarifní platy.

V první kapitole jsem se zabývala stavem německého hospodářství druhé poloviny 20. let 20. století. Vznikl systém kolektivních mzdových dohod a státních arbitráží. Tím začal stát ve větší míře zasahovat do ekonomiky a výše mezd byla určena spíše politickým vyjednáváním, než tržními silami. Ačkoli se o určování mezd státními arbitrážemi nedochovaly žádné doklady, jsem přesvědčena, že byly příznivěji nakloněny požadavkům odborů. Důvodem je růst tarifních mezd, který jak jsem zjistila byl charakteristický pro druhou polovinu 20. let.

Jsem přesvědčena, že tento růst proběhl částečně v důsledku mzdových arbitráží i vlivem hospodářské situace. Výmarská republika měla v letech 1924-29 snadný přístup k úvěrům. S jejich pomocí došlo k rychlému růstu, ale ten nebyl založen na skutečném stavu ekonomiky. Rostla spotřeba, investice a vláda prováděla velkorysou sociální politiku. V rámci toho bylo rovněž zavedeno nově pojištění v nezaměstnanosti a zvýšeny platy státních úředníků.

Koncem 20. let se objevily první příznaky hospodářské krize a poklesu investic. Podnikatelé začali náhle protestovat proti „nadměrně vysokému mzdovému zatížení“. Dohadovali se o nadměrném, mzdovém zatížení, které omezuje vývoz, investiční aktivitu a zaměstnanost. Jsem však přesvědčena, že k poklesu investic došlo v důsledku zvýšené poptávky podnikatelů, kteří v době růstu podlehlí přehnaným očekáváním. Snížení mzdových nákladů bylo proveditelné, odbourání investic, které představovaly utopené náklady však ne. Výše mezd dle mého názoru odpovídala poptávce a situaci na trhu práce.

Další zhoršení hospodářské situace proběhlo s odlivem zahraničního kapitálu. Zároveň stoupala nezaměstnanost, jelikož nebylo možné snížit strnulé tarifní mzdy. S nárůstem počtu nezaměstnaných se zvyšovaly výdaje nedávno zavedeného pojistného system a vlády neuměly situaci řešit.

Heinrich Brüning se stal kancléřem v březnu 1930. Tehdy nic nenapovídalo tomu, že hospodářský propad bude tak hluboký. Krizi vnímal jako příležitost pro ozdravení hospodářství, které trpělo vysokými mzdami a zatěžovalo tak podnikatele. Při stanovení své politiky musel vycházet z politických, finančních a hospodářských omezení. V důsledku reparačních plateb nemohl zavést expanzivní rozpočtovou politiku. Nechtěl narušit vztahy se

zahraničím a snažil se dosáhnout odpuštění plateb. Rovněž pro něho nepřicházela v úvahu ani devalvace. Proto se snažil zvýšit konkurenceschopnost deflační politikou.

V důsledku hospodářského poklesu navíc klesaly příjmy státu a stoupaly výdaje. Úvěry ze zahraničí ani z domácího kapitálového trhu pro Německo nepřicházely v úvahu. K deflační politice byl tedy v podstatě donucen.

Kancléř si však neuvědomil, že trh není flexibilní. Snižoval cenovou hladinu a tím prohluboval depresi a pokles poptávky, zatímco reálné mzdy stále rostly. Důvodem byl rychlejší pokles cen než nominálních mezd. To přispívalo k růstu počtu nezaměstnaných a tím i k většímu zatížení vládních výdajů. Klesal podíl vládních investic, zatímco vládní spotřeba se zvyšovala. K tomu přispívaly i vysoké platy státních úředníků. K poklesu reálných mezd došlo a v roce 1932. Naopak od roku 1933 nastalo oživení. Vliv na něj však nemělo snížení mezd, ale zvýšení poptávky. Toho bylo docíleno pod vládou nacistů, kteří zvyšovaly vládní výdaje.

Došla jsem k závěru, že Brüning sledoval hlavně politický cíl odpuštění reparací a hospodářská otázka pro něho byla až na druhém místě. Sice měl v plánu program veřejných prací, ale ten měl být spuštěn teprve po odpuštění reparací a získání zahraničních úvěrů.

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Index životních nákladů (mld.) **Chyba! Záložka není definována.**

Tabulka č. 2: Index hrubých reálných mezd **Chyba! Záložka není definována.**

Tabulka č. 3: Vývoj německé a světové průmyslové produkce (1910/13=100) . **Chyba! Záložka není definována.**

Tabulka č. 4: Průměrná tarifní hodinová reálná mzda 1925-1930, (1913/14=100)**Chyba! Záložka není definována.**

Tabulka č. 5: CRP v agregátní ekonomice, Německo 1913 a 1925-1929 **Chyba! Záložka není definována.**

Tabulka č. 6: Vývoj nezaměstnanosti ve výmarské republice 1925-1929 (v tisících a v %) **Chyba! Záložka není definována.**

Tabulka č. 7: Složení čistých investic v Německu, 1910-1913 a 1926-1933 (miliardy marek 1913)..... **Chyba! Záložka není definována.**

Tabulka č. 8: Přehled nouzových nařízení 1930-1932 (tzv. Velká nouzová nařízení vyznačena tučně) **Chyba! Záložka není definována.**

Tabulka č. 9: Vývoj hrubé hodinové nominální a reálné mzdy v letech 1928-1932 (Index 1913=100)..... **Chyba! Záložka není definována.**

Tabulka č. 10: Cenový index životních nákladů v letech 1928-1932 (Index 1913=100.....**Chyba! Záložka není definována.**

Tabulka č. 11: Čisté investice (celkové a veřejné) v Německu v běžných cenách (mil. RM) a jako procenta HNP (v závorkách), veřejná bytová výstavba (mil. RM) **Chyba! Záložka není definována.**

Tabulka č. 12: Vládní výdaje na spotřebu a investice jako podíl HNP, 1928-1934**Chyba! Záložka není definována.**

Tabulka č. 13: Vládní výdaje jako podíl HNP, 1928-1934..... **Chyba! Záložka není definována.**

Seznam literatury

Literatura

ABELSHAUSER, W.; PETZINA, D. 1974. Zum Problem der relativen Stagnation der deutschen Wirtschaft in den zwanziger Jahren. In: MOMMSEN, H.- PETZINA, D.- WEISBROD, B. (Hrsg.). *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik: Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum vom 12.-17. Juni 1973*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1974, s. 57-76. ISBN 3-7700-0393-4

BALDERSTON, T. 2002. *Economics and Politics in the Weimar Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. ISBN 0-521-58375-6

BARANOWSKI, S. 2011. *Nazi Empire: German Colonialism and Imperialism from Bismarck to Hitler*. NY: Cambridge University Press, 2011. ISBN 0-521-85739-2

BORCHARDT, K. 1991. *Perspectives on modern German economic history and policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. ISBN 0-521-36858-8

BORCHARDT, K. 1992. Wirtschaftspolitische Beratung in der Krise: Die Rolle der Wissenschaft. In: WINKLER, H. A. (Hrsg.). *Die deutsche Staatskrise 1930-1933: Handlungsspielräume und Alternativen (Schriften des Historischen Kollegs: Kolloquien: Bd. 26)*. München: Oldenbourg, 1992, s. 109-132. ISBN 3-486-55943-5

BRÜNING, H. 1970. *Memoiren 1918-1934*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1970.

DASCHER, O. 1974. Probleme der Konzernorganisation. In: MOMMSEN, H.- PETZINA, D.- WEISBROD, B. (Hrsg.). *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik: Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum vom 12.-17. Juni 1973*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1974, s. 127-153. ISBN 3-7700-0393-4

GLADEN, A. 1974. Probleme staatlicher Sozialpolitik in der Weimarer Republik. In: MOMMSEN, H.- PETZINA, D.- WEISBROD, B. (Hrsg.). *Industrielles System und politische*

Entwicklung in der Weimarer Republik: Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum vom 12.-17. Juni 1973. Düsseldorf: Droste Verlag, 1974, s. 248-259. ISBN 3-7700-0393-4

HARDACH, G. 1974. Die beiden Reichsbanken: Internationales Währungssystem und nationale Währungspolitik 1924-1931. In: MOMMSEN, H.- PETZINA, D.- WEISBROD, B. (Hrsg.). *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik: Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum vom 12.-17. Juni 1973.* Düsseldorf: Droste Verlag, 1974, s. 375-386. ISBN 3-7700-0393-4

HENNING, F-W. 2003. *Deutsche Wirtschafts- und Sozialgeschichte in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Handbuch der Wirtschafts- und Sozialgeschichte Deutschlands 3/1.* Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2003. ISBN 3-506-73863-1.

HENTSCHEL, V. 1988. Die Sozialpolitik in der Weimarer Republik. In: BRACHER, K. D.- FUNKE, M.- JACOBSEN, H-A. (Hrsg.). *Die Weimarer Republik 1918-1933: Politik, Wirtschaft, Gesellschaft.* Aufl. 2. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1988, s. 197-217. ISBN 3-89331-000-2

HOLMAN, R. 2011. *Ekonomie.* Vyd. 5. Praha: C. H. Beck, 2011. ISBN 80-7400-006-5

HOLTFRERICH, C-L. 1992. Vernachlässigte Perspektiven der wirtschaftlichen Probleme der Weimarer Republik. In: WINKLER, H. A. (Hrsg.). *Die deutsche Staatskrise 1930-1933: Handlungsspielräume und Alternativen (Schriften des Historischen Kollegs: Kolloquien: Bd. 26).* München: Oldenbourg, 1992, s. 133-150. ISBN 3-486-55943-5

JAMES, H. 2002. Banks and Bankers in the German interwar depression. In: CASSIS, Y. (Ed.). *Finance and Financiers in European History 1880-1960.* Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 263-281. ISBN 0-521-89373-9

JIRÁNKOVÁ, M.- NEUMANN, P.- ŽAMBERSKÝ, P. 2010. *Mezinárodní ekonomie.* Praha: Grada Publishing, 2010. ISBN 80-247-3276-9

KOLB, E. 2010. *Deutschland 1918-1933: Eine Geschichte der Weimarer Republik*. München: Oldenbourg Verlag, 2010. ISBN 3-486-59760-4

MANN, G. 1993. *Dějiny Německa 1919-1945. Vyd.1. Praha: Český spisovatel, 1993. ISBN 80-202-0441-5*

MOMMSEN, H. 2009. *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar: 1918-1933*. Aufl. 3. Berlin: Ullstein, 2009. ISBN 3-548-26581-2

MORAVCOVÁ, D. 2006. *Výmarská republika: Problémy demokracie v Německu 1918-1932*. UK Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1176-7

MÜLLER, W. 2007. Kommentar zu den Beiträgen von Matthias Reiß und Gabriele Metzler. In: WIRSCHING, A. (Ed.). *Herausforderungen der parlamentarischen Demokratie: Die Weimarer Republik im europäischen Vergleich. (Schriftenreihe der Stiftung Reichspräsident-Friedrich-Ebert-Gedenkstätte; Bd. 13)*. München: Oldenbourg, 2007. ISBN 3-486-58337-3

OVERY, R. 2001. The German economy, 1919-1945. In: PANAYI, P. (Ed.). *Weimar and Nazi Germany: Continuities and Discontinuities*. Singapore: Pearson Education, 2001, s. 33-73. ISBN 0-582-32780-6

PANAYI, P. 2001. Continuities and discontinuities in German history, 1919-1945. In: PANAYI, P. (Ed.). *Weimar and Nazi Germany: Continuities and Discontinuities*. Singapore: Pearson Education, 2001. s. 3-29. ISBN 0-582-32780-6

RITSCHL, A. 2003. Dancing on a Volcano: The Economic Recovery and Collapse of Weimar Germany, 1924-33. In: BALDERSTON, T. (Ed.). *The World Economy and National Economies in the Interwar Slump*. New York: Palgrave Macmillan, 2003, s. 105-142. ISBN 0-333-73864-0

SCHEBERA, J.; SCHRADER, B. 1987. *Die "Goldenen" zwanziger Jahre: Kunst und Kultur der Weimarer Republik*. Leipzig: Edition Leipzig, 1987. ISBN 3-361-00038-6

SCHELLE, K.; VLČEK, E. 1994. *Dokumenty ke studiu moderních dějin státu a práva II. Ústavy a normy ústavního charakteru*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. ISBN 80-210-0859-8

STEGMANN, D. 1974. Deutsche Zoll- und Handelspolitik 1924/5-1929 unter besonderer Berücksichtigung agrarischer und industrieller Interessen. In: MOMMSEN, H.- PETZINA, D.- WEISBROD, B. (Hrsg.). *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik: Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum vom 12.-17. Juni 1973*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1974, s. 499-513. ISBN 3-7700-0393-4

STELLNER, F.; SOBEHART, R. 2005. Vybrané aspekty vývoje německého hospodářství za Velké hospodářské krize. *Acta Oeconomica Pragensia*. 2005, Roč. 13, Č. 3, s. 252-265.

STELLNER, F.; SOBEHART, R. 2008. Vybrané problémy hospodářské politiky vlády H. Müllera do října 1929. In: *Acta Oeconomica Pragensia* 16, 2008, č. 1, s. 99-107.

TOOZE, J. A. 2001. Big business and the continuities of German history, 1900-1945. In: PANAYI, P. (Ed.). *Weimar and Nazi Germany: Continuities and Discontinuities*. Singapore: Pearson Education, 2001, s. 173-198. ISBN 0-582-32780-6

WEISBROD, B. 1974. Zur Form schwerindustrieller Interessenvertretung in der zweiten Hälfte der Weimarer Republik. In: MOMMSEN, H.- PETZINA, D.- WEISBROD, B. (Hrsg.). *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik: Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum vom 12.-17. Juni 1973*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1974, s. 674-704. ISBN 3-7700-0393-4

WEISBROD, B. 1996. Krize německého pojištění proti nezaměstnanosti v letech 1928-1929 a její politické dozvuky. In: MUSIL, L. (Ed.). *Vývoj sociálního státu v Evropě: čítanka z historie moderní evropské sociální politiky*. Brno: Nakladatelství DOPLNĚK BRNO, 1996. ISBN 80-85765-62-4

WINKLER, H. A. (Hrsg.). 1992. *Die deutsche Staatskrise 1930-1933: Handlungsspielräume und Alternativen (Schriften des Historischen Kollegs: Kolloquien: Bd. 26)*. München: Oldenbourg, 1992. ISBN 3-486-55943-5

WINKLER, H. A. 2000. *Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*. München.: C.H.Beck, 2000. ISBN 3-40646-001-1

Internetové zdroje

AMBROSIUS, G. 1990. *Staat und Wirtschaft im 20. Jahrhundert (Enzyklopädie deutscher Geschichte; Bd. 7)* [online]. München: Oldenbourg Verlag, 1990. ISBN 3-486-55481-6. [cit. 2013-08-10]. Dostupné z WWW:

http://books.google.cz/books?id=WKA7eiMkNogC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

BALDERSTON, T. 1983. The Beginning of the Depression in Germany, 1927-30: Investment and the Capital Market. *The Economic History Review* [online]. August 1983, Vol. 36, No. 3, s. 395-415. ISSN 0013-0117. [cit. 2014-12-30]. Dostupné z WWW:

<http://www.jstor.org/discover/10.2307/2594972?uid=3737856&uid=2134&uid=18429200&uid=2&uid=70&uid=3&uid=18429192&uid=60&sid=21103205525527>

BARTSCH, M.; EISMANN, H. 2005. Brünings Wirtschaftspolitik: Maßnahmen-Handlungsspielräume- Alternativen; eine Retrospektive zur Borchardt- Kontroverse [online]. Dresden: TU Dresden, Wirtschaftswissenschaften, 2005, 40 s. [cit. 2013-08-21]. Dostupné z:

<http://www.qucosa.de/fileadmin/data/qucosa/documents/1449/1139911732466-7655.pdf>

BAUER, K. 2008. *Nationalsozialismus: Ursprünge, Anfänge, Aufstieg und Fall* [online]. Wien: UTB Verlag, 2008. ISBN 3-8252-3076-7. [cit. 2012-05-26]. Dostupné z WWW:

http://books.google.cz/books?id=n9L1GyROMi0C&pg=PA135&lpg=PA135&dq=volksentscheid+gegen+Young+plan&source=bl&ots=N6372EbMq4&sig=2n47d_5UWnXhjV8gUyc9k0Bd_bI&hl=cs&sa=X&ei=ckOqT9qoMonbtAaf5vz7BA&ved=0CHIQ6AEwCA#v=onepage&q=volksentscheid%20gegen%20Young%20plan&f=false

BECKER, M. 2005. *Arbeitsvertrag und Arbeitsverhältnis während der Weimarer Republik und in der Zeit des Nationalsozialismus* (Juristische Abhandlungen; Bd. 44) [online]. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2005. ISBN 3-465-03353-1. [cit. 2012-08-20].

Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=ZwmFDo2hBDwC&pg=PA49&dq=stinnes+legien+abkommen&hl=cs&sa=X&ei=eNILUL7JJoP80QXNvPjACg&redir_esc=y#v=onepage&q=stinnes%20legien%20abkommen&f=false

BERMAN, S. 2006. *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century* [online]. New York: Cambridge University Press, 2006. ISBN 1-139-45759-4. [cit. 2014-05-23]. Dostupné z WWW:

http://books.google.cz/books?id=BNV5uVCQnq8C&printsec=frontcover&hl=cs&source=google_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

BERNANKE, B.; JAMES, H. 1991. *The Gold Standard, Deflation, and Financial Crisis in the Great Depression: An International Comparison*. In: HUBBARD, R. G. (Ed.). *Financial Markets and Financial Crises* [online]. University of Chicago Press, 1991, s. 33-68. ISBN 0-226-35588-8. [cit. 2013-12-19]. Dostupné z WWW: <http://www.nber.org/chapters/c11482.pdf>

BERNHARD, M. H. 2005. *Institutions and the Fate of Democracy: Germany and Poland in the Twentieth Century* [online]. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2005. ISBN 0-8229-5870-8. [cit. 2012-08-20]. Dostupné z WWW:

http://books.google.cz/books?id=PzyvWTNRIA8C&pg=PA68&lpg=PA68&dq=social+policy+and+the+fall+of+weimar&source=bl&ots=SSOAepH3Ad&sig=GLpOkl8uExsmj042MzAzznscJjs&hl=cs&sa=X&ei=oPAsULe7J4nItAaHkIDAAw&redir_esc=y#v=onepage&q=social%20policy%20and%20the%20fall%20of%20weimar&f=false

:

BERRINGER, CH. 1999. *Sozialpolitik in der Weltwirtschaftskrise: Die Arbeitslosenversicherungspolitik in Deutschland und Großbritannien im Vergleich 1928-1934* [online]. Berlin: Duncker und Humblot, 1999. ISBN 3-428-09145-0. [cit. 2012-06-09].

Dostupné z WWW: <http://books.google.cz/books?id=y2zf93dcYAUC&pg=PA385&dq=Aufstieg+oder+Niederga>

[ng+1929&hl=cs&sa=X&ei=dgbTT63YOcvz-gaB1eGJBA&redir_esc=y#v=onepage&q=Aufstieg%20oder%20Niedergang%201929&f=false](http://books.google.cz/books?id=WYz5Eja30xEC&pg=PA159&dq=br%C3%BCning+chancellor&hl=cs&sa=X&ei=dgbTT63YOcvz-gaB1eGJBA&redir_esc=y#v=onepage&q=Aufstieg%20oder%20Niedergang%201929&f=false)

BEST, A. (et al.). 2008. *International History of the Twentieth Century and Beyond* [online]. Ed. 2. New York: Routledge, 2008. ISBN 0-203-88986-X. [cit. 2012-05-23]. Dostupné z WWW:

http://books.google.cz/books?id=WYz5Eja30xEC&pg=PA159&dq=br%C3%BCning+chancellor&hl=cs&sa=X&ei=aP64T4ajLYedOsGYoJ8K&redir_esc=y#v=onepage&q=br%C3%BCning%20chancellor&f=false –

BORCHARDT, K. 1982. *Wachstum, Krisen, Handlungsspielräume der Wirtschaftspolitik: Studien zur Wirtschaftsgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft; Bd. 50)* [online]. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1982. ISBN 3-525-35708-7. [cit. 2013-12-19]. Dostupné z WWW: http://digi20.digitalesammlungen.de/de/fs2/object/goToPage/bsb00052494.html?pageNo=206&sort=sortTitle+asc&letter=B&person_str=%7BBorchardt%2C+Knut%7D&mode=person_str

BORCHARDT, K. 1982. *Wachstum, Krisen, Handlungsspielräume der Wirtschaftspolitik: Studien zur Wirtschaftsgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft; Bd. 50)* [online]. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1982. [cit. 2013-12-19], s. 165-182.

BRAUN, H- J. 2003. *The German Economy in the Twentieth Century: The German Reich and the Federal Republic (Routledge Contemporary History of Europe)* [online]. London: Routledge, 2003. ISBN 0-203-40364-9. [cit. 2013-08-21]. Dostupné z WWW: <http://site.ebrary.com/lib/natl/docDetail.action?docID=10071178&p00=braun%20german%20economy>

BROADBERRY, S. N.; RITSCH, A. 1997. Real Wages, Productivity and Unemployment in Britain and Germany during the 1920s. In: EDDIE, S.; KOMLOS, J. (Ed.). *Selected*

Cliometric Studies on German Economic History: Edited by John Komlos and Scott Eddie [online]. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1997, s. 196-217. ISBN 3-515-06899-6. [cit. 2012-08-21]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=-POEyX_7QTYC&pg=PA224&dq=weimar+wages+Borchardt&hl=cs&sa=X&ei=kXcJUMXAAsSAhQeTvbncCQ&ved=0CF4Q6AEwCA#v=onepage&q=weimar%20wages%20Borchardt&f=false

BROWN, T. S. 2009. *Weimar Radicals: Nazis and Communists Between Authenticity and Performance (Monographs in German History; Bd. 28)* [online]. New York: Berghahn Books, 2009. ISBN 1-84545-564-9. [cit. 2012-06-11]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=nnZyz6JOKIQC&pg=PA17&dq=election+1930+Weimar+consequence&hl=cs&sa=X&ei=perDT4r3B8Hn-gaex8j2CQ&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

BUCHHEIM, CH. 2002. The „Crisis before Crisis“ – The Export Engine Out of Gear. In: JAMES, H. *The Interwar Depression in an International Context (Schriften des Historischen Kollegs: Kolloquien; 51)* [online]. München: Oldenbourg Verlag, 2002. ISBN 3-486-56610-5. [cit. 2013-08-21]. Dostupné z WWW: <http://books.google.cz/books?id=Qe0E1BEzOOEC&pg=PA40&dq=weimar+wages+Borchardt&hl=cs&sa=X&ei=kXcJUMXAAsSAhQeTvbncCQ&ved=0CE8Q6AEwBQ#v=onepage&q=weimar%20wages%20Borchardt&f=false>

BUCHHEIM, CH. 2002. The „Crisis before Crisis“ – The Export Engine Out of Gear. In: JAMES, H. *The Interwar Depression in an International Context (Schriften des Historischen Kollegs: Kolloquien; 51)* [online]. München: Oldenbourg Verlag, 2002. . [cit. 2013-08-21], s. 118.

BUTTERWEGGE, CH. 2008. Peter Hartz und historische Parallelen zu seiner Reformpolitik – ein Rückblick auf die Weimarer Republik. In: KLUTE, J.; KOTLENGA, S. (Hrsg). *Sozial- und Arbeitsmarktpolitik nach Hartz: Fünf Jahre Hartzreformen: Bestandsaufnahme- Analysen- Perspektiven* [online]. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2008. ISBN 3-940344-33-8, s. 122-142. [cit. 2013-08-21]. Dostupné z WWW: <http://books.google.cz/books?id=wr-VqcRAXQEC&pg=PA133&lpg=PA133&dq=sozialpolitik+tarifvertrag+weimar&source=bl&>

[ots=m3gbcRRxMc&sig=khO9SD2zEEJkGD4TXJeeVDVQV6I&hl=cs&sa=X&ei=kH4RULSSLYrhtQbTgoGABg&redir_esc=y#v=onepage&q=sozialpolitik%20tarifvertrag%20weimar&f=false](http://books.google.cz/books?id=Q1wJEBIJWMYC&pg=PA58&lpg=PA58&dq=sozialpolitik%20tarifvertrag%20weimar&f=false)

BUTTERWEGGE, CH. 2012. *Krise und Zukunft des Sozialstaate* [online]. Aufl. 4. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2012. ISBN 3-531-15851-1. [cit. 2012-08-18]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=Q1wJEBIJWMYC&pg=PA58&lpg=PA58&dq=sozialpolitik+tarifvertrag+weimar&source=bl&ots=4Xa6Hg24V3&sig=1h7eUp5X25y0tpe2f99Uz1-QTI4&hl=cs&sa=X&ei=kH4RULSSLYrhtQbTgoGABg&redir_esc=y#v=onepage&q=sozialpolitik%20tarifvertrag%20weimar&f=false

CLINGAN, C. E. 2001. *Finance from Kaiser to Führer: Budget Politics in Germany, 1912-1934 (Contributions to the Study of Word History; No.79)* [online]. Westport: Greenwood Publishing Group, 2001. ISBN 0-313-31184-6. [cit. 2012-07-22]. Dostupné z WWW: <http://books.google.cz/books?id=36mrF6Lhb2oC&pg=PA7&dq=weimar+wages+Borchardt&hl=cs&sa=X&ei=T9ILUKTbCY-WhQf08MyICg&ved=0CGcQ6AEwCQ#v=onepage&q=weimar%20wages%20Borchardt&f=false>

CORBETT, D. 2003. Wage woes in Weimar? A partial investigation. In: GRANTHAM, G.; MACKINNON, M. (Ed.). *Labor Market Evolution: The Economic History of Market Integration, Wage Flexibility and the Employment Relation* [online]. London: Routledge, 2003, s. 225-244. ISBN 0-203-02177-0. [cit. 2013-12-14]. Dostupné z WWW: <http://site.ebrary.com/lib/natl/docDetail.action?docID=10070682&p00=labour%20market%20evolution>

CRÄMER, T. 2004. *Pro und Kontra Panzerkreuzer: Der Konflikt um die Wehrpolitik (Fraktion gegen Regierung: Die parlamentarischen Auseinandersetzungen um den Panzerkreuzer A im November 1928 und ihr öffentliches Echo)* [online]. Grin VERLAG, 2004. ISBN 3-638-33146-6 [cit. 2012-03-25]. Dostupné z WWW: http://www.hausarbeiten.de/faecher/vorschau/32420.html?partner_id=471166

DIMSDALE, N. H.-HORSEWOOD, N.- RIEL, A. van. 2006. Unemployment in Interwar Germany: An Analysis of the Labor Market, 1927-1936. *The Journal of economic History* [online]. September 2006, Vol. 66, No. 3, s. 778-808. ISSN 00220507. Dostupné z WWW: <http://www.jstor.org.zdroje.vse.cz/stable/pdfplus/3874859.pdf?acceptTC=true&-chybelo+mi+zde+datum,+plus+sem+cerpala+z+odkazu+podtimto+a+citovala+tento,+opravit>

DINER, D. 2008. *Cataclysm: A History of the Twentieth Century from Europe's Edge* [online]. Madison: University of Wisconsin Press, 2008. ISBN 0-299-22350-7 [cit. 2012-06-09]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=ne3S9ibdfi8C&pg=PA424&dq=downturn+1928+weimar&hl=cs&sa=X&ei=ZnnST82WIcbQ-garv4T2Aw&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

EICHENGREEN, B.; SACHS, J. 1985. Exchange Rates and Economic Recovery in the 1930s. *The Journal of Economic History* [online]. December 1985, Vol. 45, No. 4, s. 925-946. [cit. 2013-12-19]. Dostupné z WWW: http://www.earth.columbia.edu/sitefiles/file/Sachs%20Writing/1985/EconHistory_1985_ExchangeRatesandEconomicRecovery_Dec1985.PDF

EMMENEGGER, P.; MARX, P. 2010. Employer Preferences and Social Policy: Business and Development of Job Security Regulations in Germany since World War I [online]. Discussion Paper No. 5043. Bonn: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit: Institute for the Study of Labor, July 2010. 20 s. [cit. 2013-11-05]. Dostupné z WWW: <http://ftp.iza.org/dp5043.pdf>

FISHER, J.; HORNSTEIN, A. 2000. A neoclassical Perspective on the German Economy 1925-1938 [online]. Great depressions of the twentieth century Federal Reserve bank of Richmond, 2000. 26 s. [cit. 2014-01-01]. Dostupné z WWW: http://www.minneapolisfed.org/research/events/2000_10-20/Fisher_GermanEconomy.pdf

FISHER, J.; HORNSTEIN, A. 2001. The Role of Real Wages, Productivity, and Fiscal Policy in German's Great Depression 1928-37 [online]. Working Paper No. 01-07. Richmond: The

Federal Reserve Bank of Richmond, 2001. 45 s. [cit. 2012-08-21]. Dostupné z WWW:
http://www.richmondfed.org/publications/research/working_papers/2001/pdf/wp01-7.pdf

FRAMBACH, H. 2011. How to Fight Unemployment? A Review of the Strategy Discussion in "Der Deutsche Volkswirt", 1930-1932 [online]. In: BACKHAUS, J. G. (Ed.). *The Beginnings of Scholarly Economics Journalism: The Austrian Economist and The German Economist. The European Heritage in Economics and the Social Sciences* [online]. New York: Springer, 2011. s. 109-124. ISBN 1-4614-0079-1. [cit. 2013-12-18]. Dostupné z WWW:
http://books.google.cz/books?id=ZvwWPvibBPgC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

FULBROOK, M. 2004. *A Concise History of Germany* [online]. Ed. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. ISBN 0-521-83320-5. [cit. 2012-05-11]. Dostupné z WWW:
<http://books.google.cz/books?id=zFBu8ujJWzkC&pg=PA156&dq=weimar+republic&hl=cs&sa=X&ei=fD6tT5arIczZsgbIyvDWAw&ved=0CEEQ6AEwAzgy#v=onepage&q=weimar%20republic&f=false>

GARVEY, G. 1975. Keynes and the Economic Activists of Pre-Hitler Germany. *Journal of Political Economy* [online]. April 1975, Vol. 83, No. 2. s. 391-405. ISSN 00223808 [cit. 2014-05-23]. Dostupné z WWW:
<http://www.jstor.org/discover/10.2307/1830929?uid=3737856&uid=2&uid=4&sid=21104059649657>

HARDACH, G. 2002. 1929: Wirtschaft im Umbruch. In: MÖLLER, W. (Hrsg.). *Die Welt spielt Roulette: zur Kultur der Moderne in der Krise 1927 bis 1932 (Edition Bauhaus; Bd. 9)* [online]. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2002, s. 18-31. ISBN 3-593-37047-6. [cit. 2013-08-03]. Dostupné z WWW:
http://books.google.cz/books?id=OrsrVwmYuQC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

HENIG, R. 1998. *The Weimar Republic: 1919-1933* [online]. London: Routledge, 1998. ISBN 978-0-203-04623-4. [cit. 2013-12-17]. Dostupné z WWW: <http://site.ebrary.com/lib/natl/docDetail.action?docID=10070593>

HENNING, H. 1977. Sozialpolitik, III: Geschichte. In: ALBERS, W.; ZOTTMANN, A. *Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft: (HdWW); zugl. Neuaufl. d. "Handwörterbuch der Sozialwissenschaften"* (Sozialismus bis Technischer Fortschritt; Bd. 7) [online]. Göttingen: Vandhoeck und Ruprecht, 1977, s. 85-110. ISBN 3-525-10253-4. [cit.2013-12-19]. Dostupné z WWW: <http://books.google.cz/books?id=ox4JFJGdqw8C&pg=PA105&dq=sozialpolitik+ma%C3%9Fnahmen+Br%C3%BCning+Weimar&hl=cs&sa=X&ei=NwHKUPeLBo3EsgaAtoCICw&ved=0CDQQ6AEwATg8#v=onepage&q=sozialpolitik%20ma%C3%9Fnahmen%20Br%C3%BCning%20Weimar&f=false>

HERF, J. 1984. *Reactionary Modernism: Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich* [online]. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. ISBN 0-521-33833-6. [cit. 2012-05-13]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=QRHbrqzywrcC&printsec=frontcover&dq=politics+weimar&hl=cs&sa=X&ei=yfivT_DaKsjktQaI6IXCBg&redir_esc=y#v=onepage&q=politics%20weimar&f=false

HESSLER, J.; PAXTON, R. O. 2010. *Europe in the Twentieth Century* [online]. Ed. 5. Wadsworth: Cengage Learning, 2010. ISBN 0-495-91319-7. [cit. 2012-06-10]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=M5wTncOaHEQC&pg=PA278&dq=br%C3%BCning+chancellor&hl=cs&sa=X&ei=aP64T4ajLYedOsGYoJ8K&redir_esc=y#v=onepage&q=br%C3%BCning%20chancellor&f=false

HILFERDING, R. 1995. The Organized Economy (1927). In: DIMENDBERG, E.-JAY, M.-KAES, A. (Ed.). *The Weimar Republic Sourcebook* [online].California: University of California Press, 1995, s. 68-72. ISBN 0-520-06775-4. [cit. 2013-08-13]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=J4A1gt4-VCsC&pg=PA71&lpg=PA71&dq=political+wage+weimar&source=bl&ots=VVffdahA_0&si

[g=ootwVRZleliHmKybJ15Vo4uAr1s&hl=cs&sa=X&ei=ohwoUMYsjNSyBsj2gIAP&redir_e
sc=y#v=onepage&q=political%20wage%20weimar&f=false](http://www.jstor.org/discover/10.2307/40185188?uid=3737856&uid=2134&uid=18429200&uid=2&uid=70&uid=3&uid=18429192&uid=60&sid=21103205525527)

HOLTFRERICH, C-L. 1984. Zu hohe Löhne in der Weimarer Republik?: Bemerkungen zur Borchardt-These. *Geschichte und Gesellschaft* [online]. 1984, Jg. 10, H. 1, s. 122-141. ISSN 0340-613X . [cit. 2014-01-02]. Dostupné z WWW: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/40185188?uid=3737856&uid=2134&uid=18429200&uid=2&uid=70&uid=3&uid=18429192&uid=60&sid=21103205525527>

JAMES, H. 2007. Markets and Constitutions: Lessons from Weimar Germany [online]. Paper for EUI conference on "Constitutions and Markets", EUI and Princeton University, June 14-15, 2007, 9 s. [cit. 2012-04-19]. Dostupné z WWW: <http://www.eui.eu/Documents/MWP/Conferences/ConstitutionsMarkets/JamesConstitutionsMarkets.PDF>

JASPER, G. 1995. Die große Koalition 1928-1930. In: HOLTSMANN, E. (Hrsg.). *Die Weimarer Republik Band III 1929-1933, Das Ende der Demokratie* [online]. München: Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, 1995, s. 20-56. [cit. 2012-05-05]. Dostupné z WWW: <http://www.blz.bayern.de/blz/web/100083/100083kapitel1.pdf>

KAHN, D. 2006. *Die Steuerung der Wirtschaft durch Recht im nationalsozialistischen Deutschland: Das Beispiel der Reichsgruppe Industrie (Das Europa der Diktatur; Bd. 12)* [online]. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2006. ISBN 3-465-04012-0. [cit. 2012-08-04]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=XtS2FbWlCE8C&pg=PA52&dq=sozialpolitik+ma%C3%9Fnahmen+Br%C3%BCning+Weimar&hl=cs&sa=X&ei=30_HUOPjIMWm4gS-3ICQDw&ved=0CDQQ6AEwATgy#v=onepage&q=sozialpolitik%20ma%C3%9Fnahmen%20Br%C3%BCning%20Weimar&f=false

KIM, H-I. 1997. *Industrie, Staat und Wirtschaftspolitik: Die konjunkturpolitische Diskussion in der Endphase der Weimarer Republik 1930-1932/33 (Schriften zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte; Bd. 50)* [online]. Berlin: Duncker und Humblot, 1997. ISBN 3-428-08710-0. [cit. 2013-12-18]. Dostupné z WWW:

http://books.google.cz/books?id=vxb70S9wjpAC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

KIM, H-I. 1998. Die Großindustrie und die Konjunkturpolitik unter der Kanzlerschaft Brünnings. In: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* [online]. 1998/1, s. 181-200. ISSN 0075-2800. [cit. 2013-08-19]. Dostupné z WWW: http://www.digitalis.uni-koeln.de/JWG/jwg_145_181-190.pdf

KINDLEBERGER, CH. P. 1986. *The World in Depression, 1929-1939 (History of the World Economy in the Twentieth Century; Vol. 4)* [online]. Revised and Enlarged ed. Berkeley: University of California Press, 1986. ISBN 0-520-05591-8. [cit. 2013-12-18]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=BprUZfxswH4C&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

KINDLEBERGER, CH. P. 1989. *The 1930s and the 1980s: Parallels and Differences* [online]. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1989. ISBN 981-3035-24-2. [cit. 2013-06-19]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=slQYUs7k-ocC&pg=PA6&dq=Lee-Higginson+1930&hl=cs&sa=X&ei=VV3gT-UMYPWtAbY1r3TCA&redir_esc=y#v=onepage&q=Lee-Higginson%201930&f=false

KING, G. (et al.). 2008. Ordinary Economic Voting behaviour in the Extraordinary Election of Adolf Hitler. *Journal of Economic History* [online]. December 2008, Vol. 68, No. 4, s. 951-996. [cit. 2012-05-01]. Dostupné z WWW: http://gking.harvard.edu/files/naziVp_0.pdf

KITCHEN, M. 2011. *A History of Modern Germany: 1800 to the Present* [online]. Ed. 2. Chichester: Wiley-Blackwell, 2011. ISBN 0-470-65581-X [cit. 2012-05-23]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=R-lsNNmeGIC&pg=PA201&dq=weimar+constitution&hl=cs&sa=X&ei=FWq8T4TMFM-7hAejyNGeDw&redir_esc=y#v=onepage&q=weimar%20constitution&f=false

KITSON, A. 2001. *Germany 1858-1990: Hope, Terror and Revival*. Oxford Advanced History [online]. Oxford: Oxford University Press, 2001. ISBN 0-19-913417-0. [cit. 2012-

06-18]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=mwyp6RYFNhsC&pg=RA4-PA13&dq=election+1930+Weimar+consequence&hl=cs&sa=X&ei=perDT4r3B8Hn-gaex8j2CQ&redir_esc=y#v=onepage&q=election%201930%20Weimar%20consequence&f=false

KLAUSINGER, H. 1997. Die Alternativen zur Deflationspolitik Brünnings im Lichte zeitgenössischer Kritik. Zugleich ein neuer Blick auf die Borchardt-These [online]. Working Paper No. 49. Wien: Institut für Volkswirtschaftstheorie und – politik Wirtschaftsuniversität Wien, Juni 1997, 36 s. [cit. 2013-08-21]. Dostupné z WWW: <http://epub.wu.ac.at/512/1/document.pdf>

KLUGE, U. 2006. *Die Weimarer Republik* [online]. Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 2006. ISBN 3-8252-2805-3. [cit. 2013-12-18]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=NLDi96rntuAC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

KNOX, M. 2007. *To the Threshold of Power, 1922/33: Origins and Dynamics of the Fascist and National Socialist Dictatorship* [online]. New York: Cambridge University Press, 2007. ISBN 0-521-87860-8. [cit. 2012-08-20]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=I_yD9LIU6coC&pg=PA257&lpg=PA257&dq=election+1920+Weimar&source=bl&ots=KvHkFcl-Rv&sig=7Zs-dY1DaH3VuySpwiM00cF6oBU&hl=cs&sa=X&ei=-6MxUKDnMMrmtQb8xoDoDA&redir_esc=y#v=onepage&q=election%201920%20Weimar&f=false

KOLB, E. 2002. *Die Weimarer Republik (Oldenbourg Grundriss der Geschichte; Bd.16)* [online]. Aufl. 6. München: Oldenbourg Verlag, 2002. ISBN 3-486-49796-0. [cit. 2012-05-18]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=L_EOJP1WQ5cC&pg=PA231&dq=weimarer+gro%C3%9Fe+koalition&hl=cs&sa=X&ei=ykGzT9jQJcqGhQf0zquCA&redir_esc=y#v=onepage&q=weimarer%20gro%C3%9Fe%20koalition&f=false

KOLB, E. 2005. *The Weimar Republic* [online]. Ed. 2. Abingdon: Routledge, 2005. [cit. 2012-05-12]. ISBN 0-415-34441-7. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=EZp9wxPsi_sC&printsec=frontcover&dq=weimar+republic&hl=cs&sa=X&ei=hsurT6eVEYr0sgaF7pSRBQ&ved=0CDIQ6AEwAA#v=onepage&q=weimar%20republic&f=false

KÖNIG, T.- KNOKE, D.- PAPPI, F. U. 1995. *Entscheidungsprozesse in der Arbeits- und Sozialpolitik: Der Zugang der Interessengruppen zum Regierungssystem über Politikfeldnetze: ein deutsch-amerikanischer Vergleich* [online]. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1995. ISBN 3-593-35430-6. [cit. 2012-08-17]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=KzN2JTP63V8C&pg=PA79&lpq=PA79&dq=sozialpolitik+tarifvertrag+weimar&source=bl&ots=G-s9zZA6MV&sig=sjiHat-bvmqgJ4u8x6mkLnN9GXM&hl=cs&sa=X&ei=KYUWUJ-4NtKHhQe-z4CACQ&redir_esc=y#v=onepage&q=sozialpolitik%20tarifvertrag%20weimar&f=false

KÖSTER, R. 2011. *Die Wissenschaft der Außenseiter: Die Krise der Nationalökonomie in der Weimerer Republik (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft; Bd. 198)* [online]. Göttingen: Vandhoeck und Ruprecht, 2011. ISBN 3-525-36025-8. [cit. 2012-08-25]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=DIRIgFtPztgC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

KREGEL, J. A. 1997. The Role of 1930s Regulations in the Development of Financial Markets in Postwar United States, Germany, and Great Britain. In: FORSYTH, D. J.; NOTERMANS, T. (Ed.). *Regime Changes: Macroeconomic Policy and Financial Regulation in Europe from the 1930s to the 1990s* [online]. Oxford: Berghahn Books, 1997, s. 256-309. ISBN 1-57181-043-9. [2012-06-18]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=-VZBC_xz7WwC&pg=PA280&dq=election+1930+foreign+credit&hl=cs&sa=X&ei=xQrET5nABsXqOc2Y8N4J&redir_esc=y#v=onepage&q=election%201930%20foreign%20credit&f=false

LEE, S. J. 1996. *Weimar and Nazi Germany: Heinemann secondary history project* [online]. Oxford: Heinemann, 1996. ISBN 0-435-30920-X. [cit. 2012-05-23]. Dostupné z WWW:

http://books.google.cz/books?id=eRDg5_Ay_PcC&pg=PA21&dq=Hindenburg+weimar+republik&hl=cs&sa=X&ei=Q4-8T_dYgrCEB4fr5asP&redir_esc=y#v=onepage&q=Hindenburg%20weimar%20republic&f=false

LIEBIG, M. Lautenbach's program for German recovery. *Executive Intelligence Review* [online]. January 8/1999, Vol. 26, No. 2, s. 25-26. ISSN 0273-6314. [cit. 2012-08-27]. Dostupné z WWW: <http://www.larouchepub.com/eiw/public/1999/eirv26n02-19990108/eirv26n02-19990108.pdf>

NOBBLE, T. (et al). 2010. *Western Civilization: Beyond Boundaries, Volume II Since 1560* [online]. Ed. 6. Wadsworth: Cengage Learning, 2010. ISBN 1-4240-6962-9. [cit. 2012-06-11]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=e5b57HtZH0kC&pg=PA765&dq=br%C3%BCning+chancellor&hl=cs&sa=X&ei=aP64T4ajLYedOsGYoJ8K&redir_esc=y#v=onepage&q=br%C3%BCning%20chancellor&f=false

NOTERMANS, T. 2007. *Money, Markets and the State: Social Democratic Economic Policies since 1918. Cambridge Studies in comparative Politics* [online]. New York: Cambridge University Press, 2007. ISBN 0-521-03326-8. [cit. 2012-08-28]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=jgHRjYHCm5MC&pg=PA110&lpg=PA110&dq=wtb+plan&source=bl&ots=p6qJkkKpNR&sig=KKvT2kqk5oyXexqdy6N7t4bGesM&hl=cs&sa=X&ei=oe08UNTXJMTQhAe5k4DIDg&redir_esc=y#v=onepage&q=wtb%20plan&f=false

NULLMEIER, F. 2003. Spannungs- und Konfliktlinien im Sozialstaat. *Der Bürger im Staat: Der Sozialstaat in der Diskussion* [online]. 2003, Jahr. 53, H. 4, s. 181-185. ISSN 53. Jahrgang Heft 4. Baden-Württemberg: Landeszentrale für politische Bildung, 2003, s. 181. [cit. 2012-04-24]. Dostupné z WWW: http://www.buergerimstaat.de/4_03/Sozialstaat.pdf

OLTMER, J. 2005. *Migration und Politik in der Weimarer Republik* [online]. Göttingen: Vandhoeck & Ruprecht, 2005. ISBN 978-3-525-36282-2. [cit. 2012-08-22]. Dostupné z WWW: <http://books.google.cz/books?id=U3K6RMsSz2QC&pg=PA22&lpg=PA22&dq=Borchardt+k>

[ontroverse&source=bl&ots=nQLUPMQaf2&sig=UAtQxcjjBzbztekUpX6oexItDSA&hl=cs&sa=X&ei=_bw0UMmZBMfXsgao64G4Bw&redir_esc=y#v=onepage&q=Borchardt%20kontroverse&f=false](http://books.google.cz/books?hl=cs&source=bl&ots=nQLUPMQaf2&sig=UAtQxcjjBzbztekUpX6oexItDSA&hl=cs&sa=X&ei=_bw0UMmZBMfXsgao64G4Bw&redir_esc=y#v=onepage&q=Borchardt%20kontroverse&f=false)

PATCH, W. L. Jr. 2006. *Heinrich Brüning and the Dissolution of the Weimar Republic* [online]. New York: Cambridge University Press, 2006. ISBN 0-521-02541-9. [cit. 2013-08-21]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=mMwtksPDkIkC&printsec=frontcover&dq=Heinrich+Br%C3%BCning&hl=cs&sa=X&ei=CUOuT_uDI5HOsgbagKGXBA&ved=0CEYQ6AEwAw#v=onepage&q=Heinrich%20Br%C3%BCning&f=false

RIEL, A. van.; SCHRAM, A. 1997. Weimar's Woes and the Authoritarian Alternative: Politicoeconomic Developments in Interbellum Germany [online]. In: EDDIE, S.; KOMLOS, J. (Ed.). *Selected Cliometric Studies on German Economic History: Edited by John Komlos and Scott Eddie* [online]. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1997, s. 218-260. ISBN 3-515-06899-6. [cit. 2014-01-02]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=-POEyX_7QTYC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

RITSCHL, A. 1990. Zu hohe Löhne in der Weimarer Republik? Eine Auseinandersetzung mit Holtfrerichs Berechnungen zur Lohnposition der Arbeiterschaft 1925-1932. *Geschichte und Gesellschaft* [online]. 1990, Jg. 16, H. 3, s. 375-402. ISSN 0340613X. [cit. 2014-21-05]. Dostupné z WWW: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/40185603?uid=3737856&uid=2134&uid=18429200&uid=2&uid=70&uid=3&uid=18429192&uid=60&sid=21104051747777>

RITSCHL, A. 1996. Sustainability of High Public Debt: What the Historical Record Shows [online]. CEPR Discussion Papers No. 1357. London: Centre for Economic Policy Research 77, 1996, 22 s. [cit. 2014-05-20]. Dostupné z WWW: <http://econpapers.repec.org/paper/cprceprdp/1357.htm>

http://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fpersonal.lse.ac.uk%2Fritschl%2Fpdf_files%2FStockholm_reconstructe d.pdf&ei=ZpF7U5T_DIe5hAfd_oCQCw&usg=AFQjCNHkH04Oh4574tv4bCULMIOrsABH6Q

RITSCHL, A. 1996. Was Schacht Right? Reparations, The Young Plan, and The Great Depression in Germany. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra and CEPR, 1996. 22 s. [cit. 2013-12-17]. Dostupné z WWW:

<http://personal.lse.ac.uk/ritschl/pdffiles/Schacht2.pdf>

RITSCHL, A. 2001. Knut Borchardts Interpretation der Weimarer Wirtschaft. Zur Geschichte und Wirkung einer wirtschaftsgeschichtlichen Kontroverse [online]. Vortrag, gehalten auf der Jahrestagung 2001 der Ranke-Gesellschaft, Essen, 17. 11 .2001, 17 s. [cit. 2013-08-01]. Dostupné z WWW: http://personal.lse.ac.uk/ritschl/pdf_files/BorchardtsInterpretation.pdf

RITSCHL, A. 2002. *Deutschlands Krise und Konjunktur: 1924-1934: Binnenkonjunktur, Auslandsverschuldung und Reparationsproblem zwischen Dawes-Plan und Transfersperre (Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte: Beiheft- Bd. 2)* [online]. Berlin: Akademie Verlag, 2002. ISBN 978-3-05-003650-2. [cit. 2013-08-21]. Dostupné z WWW:

http://books.google.cz/books?id=79A6cfarF-EC&pg=PA136&dq=lex+schacht+1929&hl=cs&sa=X&ei=KlbET_y0FIuD-wa1uZmZCg&sqi=2&redir_esc=y#v=onepage&q=lex%20schacht%201929&f=false

RITSCHL, A. 2003. Dancing on a Volcano': The Economic Recovery and Collapse of Weimar Germany, 1924-33. In: BALDERSTON, T. (Ed.). *The World Economy and National Economies in the Interwar Slump*. New York: Palgrave Macmillan, 2003, s. 105-142. ISBN 0-333-73864-0

RITSCHL, A. 2003. Knut Borchardts Interpretation der Weimarer Wirtschaft. Zur Geschichte und Wirkung einer wirtschaftsgeschichtlichen Kontroverse [online]. In: ELVERT, J.; KRAUß, S. (Hrsg.). *Historische Debatten und Kontroversen im 19. und 20. Jahrhundert: Jubiläumstagung der Ranke-Gesellschaft in Essen, 2001 (Historische Mitteilungen Beiheft;*

Bd. 46) [online]. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2003. ISBN 978-3-515-08253-2. [cit. 2012-08-22]. Dostupné z WWW:

http://books.google.cz/books?id=i7vcS9A43lAC&pg=PA234&lpg=PA234&dq=Borchard+kontroverse+1979&source=bl&ots=NqBdMfJCOO&sig=kElg2POYyFh_9edJxaFotxdKPHg&hl=cs&sa=X&ei=R2I0UJv2Csq_0QXDr4HoBQ&redir_esc=y#v=onepage&q=Borchard%20kontroverse%201979&f=false

RITSCHL, A.; STRAUMANN, T. 2010. Business cycles and economic policy, 1914-1945. In: BROADBERRY, S.; O'ROURKE, K. (Ed.). *The Cambridge Economic History of Modern Europe: Volume 2: 1870 to the Present* [online]. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 156-180. ISBN 0-521-88203-6. [cit. 2013-11-05]. Dostupné z WWW:

http://books.google.cz/books?id=YHk0z-ujS3AC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

RUDLOFF, M. 2005. Brüning, Heinrich. In: ADAM, T.(Ed.). *Germany and the Americas: Culture, Politics and History; a multidisciplinary Encyclopedia (Transatlantic Relations)* [online]. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2005, s. 184-186. ISBN 1-85109-628-0 [cit. 2012-05-22]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=8uxfTF4LmkC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

SANMANN, H. 1965. Daten und Alternativen der deutschen Wirtschafts- und Finanzpolitik in der Ära Brüning. *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik* [online]. 1965, Jahr. 10, s. 109-140. ISSN 0072-9566. [cit. 2013-12-16]. Dostupné z WWW: <http://books.google.cz/books?id=kuNQH1ACMzsC&pg=PA303&lpg=PA303&dq=Hamburger+Jahrbuch+f%C3%BCr+Wirtschaftsund+Gesellschaftspolitik:+10.+Jahr.&source=bl&ots=pXWKc5r02u&sig=eoOMV6TMLS NFNA-ivHiIjHqLvqk&hl=cs&sa=X&ei=O32uUv7RO4LG0QWVu4G4CA&ved=0CDwQ6AEwAw#v=onepage&q=Hamburger%20Jahrbuch%20f%C3%BCr%20Wirtschaftsund%20Gesellschaftspolitik%3A%2010.%20Jahr.&f=false>

SARGENT, T. J. 1982. The Ends of Four Big Inflations. In: HALL, R. E. (Ed.). *Inflation: Causes and Effects* (A National Bureau of Economic Research project report) [online]. Chicago: University of Chicago Press, 1982, s. 41-98. ISBN 0-226-31323-9. [cit. 2014-01-01]. Dostupné z WWW: <http://www.nber.org/chapters/c11452.pdf>

SKACH, C. 2005. *Borrowing Constitutional Designs: Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic* [online]. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005. ISBN 978-0-691-12345-5. [cit. 2012-05-23]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=me2pPGELYIYC&pg=PA62&dq=Heinrich+Br%C3%BCning+chancellor&hl=cs&sa=X&ei=kYi3T9bpI462hAea8rztCA&redir_esc=y#v=onepage&q=Heinrich%20Br%C3%BCning%20chancellor&f=false

SERGEJ, V. 2011. *Koncepce personálního řízení a řízení lidských zdrojů* [online]. Praha: Grada Publishing, 2011. ISBN 80-247-3948-8. [cit. 2014-01-01]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=zl-VHPOuJasC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

SCHMIED, J. A. 2007. *Die Große Koalition unter Hermann Müller (1928-1930)* [online]. München: GRIN Verlag, 2007. ISBN 3-638-88867-3. [cit. 2012-05-05]. Dostupné z WWW: <http://books.google.cz/books?id=7Kw2G0HuaoQC&pg=PA12&lpg=PA12&dq=gotthard+jasper+die+gro%C3%9Fe+koalition&source=bl&ots=NZFpVnxtNG&sig=E3A6GTmgFVFJyxUua9zLDn4SoH8&hl=cs&sa=X&ei=1EalT9CpKI6fOv2LraYD&ved=0CF4Q6AEwAw#v=onepage&q=gotthard%20jasper%20die%20gro%C3%9Fe%20koalition&f=false>

SHAMIR, H. 1989. *Economic Crisis and French foreign Policy, 1930-1936* [online]. Leiden: E. J. Brill, 1989. ISBN 90-04-08958-6. [cit. 2012-06-17]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=NOgUAAAAIAAJ&pg=PA54&dq=election+1930+foreign+credit&hl=cs&sa=X&ei=xQrET5nABsXqOc2Y8N4J&redir_esc=y#v=onepage&q=election%201930%20foreign%20credit&f=false

SCHÖPFER, G. 2006. *Franz Curt Fetzner: 100 Jahre für Wirtschaft und Wohlfahrt* [online]. Wien: Böhlau Verlag, 2006. ISBN 3-205-77579-1. [cit. 2014-01-01]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=ORjLLPn_1dEC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

SCHNEIDER, M. 1985. Zwischen “Arbeitsbeschaffung“ und “Umbau der Wirtschaft“. Die Konzeptionen der deutschen Sozialdemokratie zur Überwindung der Wirtschaftskrise (1930-1933). In: Collotti, E. *Analli della Fondazione Giangiacomo Feltrinelli (1983-1984). L'Internazionale operaria e socialista tra le due guerre* [online]. Milano: Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, 1985, Jg. 23. s. 475-496. [cit. 2014-05-23]. Dostupné z WWW: <http://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/schneider/ms26.pdf>

s

SCHNEIDER, M. 2009. Höhen, Krisen und Tiefen: Die Gewerkschaften in der Weimarer Republik 1918 bis 1933. In: Borsdorf, U. (Hrsg.). *Geschichte der deutschen Gewerkschaften von den Anfängen bis 1945* [online]. Bonn: FES Library, 2009, s. 279-446. [cit. 2012-04-17]. Dostupné z WWW: <http://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/schneider/ms34toc.html>

SCHULZ, G. 1992. *Von Brüning zu Hitler: Der Wandel des politischen Systems in Deutschland, 1930-1933 (Zwischen Demokratie und Diktatur: Verfassungspolitik und Reichsreform in der Weimarer Republik; Bd. 3)* [online]. Berlin: Walter de Gruyter, 1992. ISBN 3-11-013525-6. [cit. 2013-12-18]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=nS-wuPel36wC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

SONG, S-Y. 1996. *Politische Parteien und Verbände in der Verfassungsrechtslehre der Weimarer Republik (Schriften zur Verfassungsgeschichte; Bd. 49)* [online]. Berlin: Duncker und Humblot, 1996. ISBN 3-428-08542-6. [cit. 2012-05-28]. Dostupné z WWW: <http://books.google.cz/books?id=3sEsBMPSXAAC&pg=PA81&dq=weimarer+gro%C3%9Fe>

[+koalition&hl=cs&sa=X&ei=ykGzT9jQJcqGhQf0zqjuCA&redir_esc=y#v=onepage&q=weimar%20gro%C3%9Fe%20koalition&f=false](#)

SPOERER, M. 1994. German Net Investment and the Cumulative Real Wage Position 1925-1929: On a Premature Burial of the Borchardt Debate. *Historical Social Research* [online]. 1994, Vol. 19. No. 72, s. 26-41. ISSN 0172-6404. [cit. 2013-11-05]. Dostupné z WWW: http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/3258/ssoar-hsr-1994-no_4_no_72-spoerer-german_net_investment_and_the.pdf?sequence=1

SPOERER, M. 1996. *Von Scheingewinnen zum Rüstungsboom: Die Eigenkapitalrentabilität der deutschen Industrieaktiengesellschaften 1925-1941 (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte: Beihefte; Nr. 123)* [online]. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1996. ISBN 3-515-06756-0. [cit. 2013-08-21]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=xRXnDPISzNsC&pg=PA20&lpg=PA20&dq=Borchardt+Lohnpolitik+weimar&source=bl&ots=F-InuwdvOB&sig=H9lA00Yqfw9E1SHMvSoY6dUli7M&hl=cs&sa=X&ei=STAoUJqtEtHrsgb1yYCoAg&redir_esc=y#v=onepage&q=Borchardt%20Lohnpolitik%20weimar&f=false

STEIGER, K. 1998. *Kooperation, Konfrontation, Untergang: Das Weimarer Tarif- und Schlichtungswesen während der Weltwirtschaftskrise und seine Vorbedingungen (Beiträge zur Unternehmensgeschichte; Bd. 5)* [online]. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1998. [cit. 2013-08-21]. ISBN 3-515-07397-3. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=544sVgJSQk0C&pg=PA212&dq=1927+Angestellte+Geh%C3%A4lter+Weimar&hl=cs&sa=X&ei=KamTULyxOtGUswb18IGABg&redir_esc=y#v=onepage&q=1927%20Angestellte%20Geh%C3%A4lter%20Weimar&f=false
http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/3258/ssoar-hsr-1994-no_4_no_72-spoerer-german_net_investment_and_the.pdf?sequence=1

STEINER, Z. S. 2005. *The Lights that Failed: European International History 1919-1933* [online]. NY: Oxford University Press, 2005. ISBN 0-19-822114-2. [cit. 2013-08-21]. Dostupné z WWW:

http://books.google.cz/books?id=rJ9JJIVmFpkC&pg=PA640&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

STEINER, Z. S. 2005. *The Lights that Failed: European International History 1919-1933* [online]. NY: Oxford University Press, 2005. [cit. 2013-08-21], s. 640.

STELLNER, F.; SOBĚHART, R. 2005. Ausgewählte Aspekte der deutschen Wirtschaftsentwicklung während der Weltwirtschaftskrise. In: SKŘIVAN, A.; SUPPAN, A. (Ed.). *Prague Papers on History of International Relations* [online]. Praha: UK MFF, 2005, s. 135--166. ISBN 80-7308-118-0. [cit. 2013-12-15]. Dostupné z WWW: <http://khd.vse.cz/wp-content/uploads/2011/06/Ausgew%C3%A4hlte-Aspekte-der-deutschen-Wirtschaftsentwicklung-w%C3%A4hrend-der-Weltwirtschaftskrise.pdf>

STELLNER, F.; SOBĚHART, R. 2007. K ekonomickému vývoji výmarské republiky za Brüningovy éry. *Acta Oeconomica Pragensia* [online]. 2007, roč. 15, č. 7, s. 395-404. [cit. 2013-12-15]. Dostupné z WWW: <http://khd.vse.cz/wp-content/uploads/2011/06/K-ekonomick%C3%A9mu-v%C3%BDvoji-v%C3%BDmarsk%C3%A9-republiky-za-Br%C3%BCningovy-%C3%A9ry.-In-P%C5%AFI-stolet%C3%AD-hospod%C3%A1%C5%99sk%C3%BDch-d%C4%9Bjin.-Sborn%C3%ADk-k-75.narozenin%C3%A1m-V%C3%A1clava-Pr%C5%AFchy.-Acta-Oeconomica-Pragensia-2007..pdf>

TAYLOR, D. 2001. *Modern World History for OCR Specification 1937: Foundation* [online]. Oxford: Heinemann, 2001. ISBN 0-435-30831-5. [cit. 2012-05-17]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=8P0n6Np1j60C&pg=PA109&dq=wall+street+crash+and+germany&hl=cs&sa=X&ei=l0a1T8PhN4ig-Ab00ND8DQ&redir_esc=y#v=onepage&q=wall%20street%20crash%20and%20germany&f=false

THOMSETT, M. 2007. *The German Opposition to Hitler: The Resistance, the Underground, and Assassination Plots, 1938-1945* [online]. Jefferson, N.C.: McFarland, 2007. ISBN 0-7864-3027-3. [cit. 2012-05-27]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=LTXs7xqzseEC&pg=PA29&dq=br%C3%BCning+chancellor&hl=cs&sa=X&ei=2Ay3T8jeL6n_4QSC46DiCQ&redir_esc=y#v=onepage&q=br%C3%BCning%20chancellor&f=true

TIPTON, F. B. 2003. *A History of Modern Germany since 1815* [online]. California: University of California Press, 2003. ISBN 0-520-24049-9. [cit. 2013-08-20]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=8MCXQlcZNL8C&pg=PA339&lpg=PA339&dq=weimar+borchardt+strukturnal+crisis&source=bl&ots=YRZBDy6n21&sig=_0RqoKh7mcH1QqpuMd7Ni62VWyQ&hl=cs&sa=X&ei=lcQ3ULj7O8XZtAaPxIHYDQ&ved=0CF0Q6AEwCA#v=onepage&q=weimar%20borchardt%20strukturnal%20crisis&f=false

TOOZE, J-A. 2001. *Statistic and the German State 1900-1945: The Making of Modern Economic Knowledge*(Cambridge studies in modern economic history, 9) [online]. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. ISBN 0-521-80318-7. [cit. 2012-08-28]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=7Z_3vWI7yAC&pg=PA172&lpg=PA172&dq=wagemann+19.1.1931&source=bl&ots=_KxXPCyREr&sig=WHhaPaMigG6ZnjWAdFfRLY8KyOI&hl=cs&sa=X&ei=pyE8UP-7M4nzsgackoGQDw&redir_esc=y#v=onepage&q=wagemann%2019.1.1931&f=false

VAUBEL, R. 1989. Der Mißbrauch der Sozialpolitik in Deutschland: Historischer Überblick und Politisch-Ökonomische Erklärung. In: GUTOWSKI, A, MOLITOR, B. *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik* [online]. 1989, Jahr 34, s. 39-64. ISBN 3-16-345513-4. [cit. 2012-08-18]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=ExZCWbpdA4sC&pg=PA46&lpg=PA46&dq=sozialpolitik+tarifvertrag+weimar&source=bl&ots=_1SIyD7Z5P&sig=o2OQoDk5cl7GqBnxDPv8X4T4lKQ&hl=cs&sa=X&ei=U24ZULLaLYXBhAev3oEI&redir_esc=y#v=onepage&q=sozialpolitik%20tarifvertrag%20weimar&f=false

VOGEL, B, - NOHLEN, D,- SCHULTZE, R-O. 1971. *Wahlen in Deutschland: Theorie, Geschichte, Dokumente 1848-1970* [online]. Berlin: Walter de Gruyter, 1971. ISBN 3-11-001732-6. [cit. 2012-05-28]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=kJlV2uBUCcsC&pg=PA163&dq=september+1930+wahlen&hl=cs&sa=X&ei=OpvCT_P3DcOXOvKkve8J&ved=0CEsQ6AEwBA#v=onepage&q=september%201930%20wahlen&f=false

VOIGT, C. 2009. *Kampfbünde der Arbeiterbewegung: Das Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold und der Rote Frontkämpferbund in Sachsen 1924-1933 (Geschichte und Politik in Sachsen; Bd. 26)* [online]. Köln: Böhlau Verlag, 2009. ISBN 3-412-20449-8. [cit. 2012-06-18]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=cygMA0eVVV0C&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

STRANDMANN, H. P. von. 1984. Industry as a Political Factor in the Weimar Republic. In: BULLEN, R. J.- POLONSKY, A. B.- STRANDMANN, H. P (Ed.). *Ideas into Politics: Aspects of European History 1880-1950* [online]. London: Croom Helm, 1984. ISBN 0-7099-0696-X. [cit. 2012-08-17]. Dostupné z WWW: <http://books.google.cz/books?id=SwMOAAAAQAAJ&pg=PA65&lpg=PA65&dq=creation+of+weimar+republic+stinnes+legien++1918&source=bl&ots=wxtB4TUhEl&sig=oUEhqsVYprqO2U5HJy2i2seGJgI&hl=cs&sa=X&ei=i2AuUMKCHYrNtAaFiYGgDA&ved=0CDoQ6AEwAg#v=onepage&q=creation%20of%20weimar%20republic%20stinnes%20legien%20%201918&f=false>

Voth, H-J. 1993. Wages, Investment, and the Fate of the Weimar Republic: A Long- term Perspective. *German History* [online]. 1993, Vol. 11, No. 3, s. 265-292. [cit. 2013-08-21]. Dostupné z WWW: http://crei.eu/people/voth/voth_wagesinvestment.pdf

VOTH, H-J. 1994. Much Ado About Nothing? A Note on Investment and Wage Pressure in Weimar Germany, 1925-29. *Historical Social Research* [online]. 1994, Vol. 19, No. 3, s. 124-139. ISSN 0172-6404. [cit.2013-12-14]. Dostupné z WWW:

http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/3262/ssoar-hsr-1994-no_3_no_71-voth-much_ado_about_nothing.pdf?sequence=1

VOTH, H-J. 1995. Did High Wages or High Interest Rates Bring Down the Weimar Republic? A Cointegration Model of Investment in Germany, 1925-1930. *The Journal of Economic History* [online]. December 1995, Vol. 55, No. 4, s. 801-821.. ISSN'00220507. [cit.2014-05-23]. Dostupné z WWW: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2123817?uid=3737856&uid=2&uid=4&sid=21104059454047>

VOTH, H-J. 1998. Inflationary Expectations During Germany's Great Slump [online]. Economics Working Papers 333. Barcelona: Department of Economics and Business, Universitat Pompeu Fabra, November 1998, 30 s. [cit. 2013-12-20]. Dostupné z WWW: <http://www.econ.upf.edu/docs/papers/downloads/333.pdf>

VOTH, H-J. 1998. Inflationary Expectations During Germany's Great Slump [online]. Economics Working Papers 333. Barcelona: Department of Economics and Business, Universitat Pompeu Fabra, November 1998. [cit. 2013-12-20], s. 22.

VOTH, H-J. 1999. Inflationary Expectations and Uncertainty During the Great Depression in Germany [online]. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, December 1999, 27 s. [cit. 2013-12-20]. Dostupné z WWW: <http://www.histecon.magd.cam.ac.uk/docs/uncert.pdf>

WEISSER, T. 2010. *Die politische Kontroverze um den Young-Plan in der Weimarer Republik* [online]. München: Grin Verlag, 2010. ISBN 3-656-01303-9. [cit. 2012-05-09]. Dostupné z WWW: <http://books.google.cz/books?id=r3etIbiBO1AC&pg=PA10&lpg=PA10&dq=volksentscheid+gegen+Young+plan&source=bl&ots=FlSTYofFYiD&sig=OMvZTzfB45HoNd9WsyU8LC0AsZ4&hl=cs&sa=X&ei=pkmqT8vIL4XktQbgiLDWBA&ved=0CGMQ6AEwCDgK#v=onepage&q=volksentscheid%20gegen%20Young%20plan&f=false>

WILKENS, A. 2002. Das ausgebliebene Wachstum. Zur demographischen und wirtschaftlichen Entwicklung in Deutschland und Frankreich 1918-1939. In: KITTEL, M.;

MÖLLER, H. (Hrsg.). *Demokratie in Deutschland und Frankreich 1918-1933/40: Beiträge zu einem historischen Vergleich (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte; Bd. 59)* [online]. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2002, s. 11-30. ISBN 3-486-56587-7. [cit. 2013-08-21]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=C6Fk8Mq-PpQC&pg=PA27&dq=sozialpolitik+ma%C3%9Fnahmen+Br%C3%BCning+Weimar&hl=cs&sa=X&ei=30_HUOPjIMWm4gS-3ICQDw&ved=0CEMQ6AEwBjgy#v=onepage&q=sozialpolitik%20ma%C3%9Fnahmen%20Br%C3%BCning%20Weimar&f=false

WILLIAMSON, D. G. 2007. *The Age of the Dictators: A Study of the European Dictatorships, 1918-53* [online]. Harlow: Pearson Education, 2007. ISBN 0-582-50580-1 [cit. 2012-05-19]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=xNViCuIQYsMC&pg=PA180&dq=Heinrich+Br%C3%BCning+chancellor&hl=cs&sa=X&ei=kYi3T9bpI462hAea8rztCA&redir_esc=y#v=onepage&q=Heinrich%20Br%C3%BCning%20chancellor&f=false

WINKLER, H. A. 2005. *Weimar 1918-1933: Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie* [online]. Aufl. 4. München: C. H. Beck, 2005. ISBN 3-406-43884-9. [cit. 2013-12-19]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=C5qqLpiJNLoC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

WINKLER, H. A. 2006. *Germany: The Long Road West? Volume 1: 1789-1933* [online]. New York: Oxford University Press, 2006. ISBN 0-19-926597-6. [cit. 2010-05-21]. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=VTmnnI08cD0C&pg=PA453&dq=Heinrich+Br%C3%BCning+chancellor&hl=cs&sa=X&ei=2PK4T4G1BIagOt_JxJ0K&redir_esc=y#v=onepage&q=Heinrich%20Br%C3%BCning%20chancellor&f=false

WIRSCHING, A. 2000. *Die Weimarer Republik: Politik und Gesellschaft (Enzyklopädie deutscher Geschichte, Bd. 58)* [online]. München: Oldenbourg Verlag, 2000. ISBN 3-486-55048-9. [cit. 2013-07-15]. Dostupné z WWW:

http://books.google.cz/books?id=88McggnrLEYC&pg=PA110&lpg=PA110&dq=Borchard+kontroverse+Zwangslage&source=bl&ots=AT_UV4WtUy&sig=r5gv3lVIAQlVdBcsnbs7PtWZtg&hl=cs&sa=X&ei=v1Q0UJ3tLKeQ0AWoqID4BQ&redir_esc=y#v=onepage&q=Borchard%20kontroverse%20Zwangslage&f=false

WOYTINSKY, W. S. 1961. *Stormy Passage: A Personal History Through Two Russian Revolutions to Democracy and Freedom: 1905-1960* [online]. New York: Vanguard Press, 1961. [cit. 2013-12-21]. Dostupné z WWW: <https://ia700704.us.archive.org/27/items/Woytinsky-Stormy-passage/Woytinsky-Stormy-passage.pdf>